

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Проект Ради Європи «Посилення судових та позасудових засобів захисту прав осіб,
постраждалих від війни в Україні»

**Дослідження практики Європейського суду з прав людини
про присудження справедливої сатисфакції у справах, пов'язаних зі збройними
конфліктами**

2023

Це дослідження підготовлене та перекладене українською в рамках Проекту Ради Європи «Посилення судових та позасудових засобів захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні», який імплементується Управлінням програм співпраці Ради Європи в межах Плану Дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023-2026 роки.

Пояснювальна записка

Це Дослідження підготовлене в рамках Проєкту Ради Європи «Посилення судових та позасудових засобів захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні» на запит українських судів та інших органів влади з метою його використання як добірки міжнародних стандартів та рекомендацій при розробці національних адміністративних політик та судової практики при розгляді позовів про справедливу сатисфакцію від осіб, постраждалих від міжнародних злочинів та порушень прав людини у контексті агресії Російської Федерації проти України. Його мета полягає у поясненні різниці між питанням справедливої сатисфакції та питанням визначення відповідальності та атрибуції, які не є предметом цього Дослідження, і їх зміст не розкривається у ньому детально. Натомість у цьому дослідженні роз'яснюються конкретні питання щодо порядку перевірки, оцінювання та присудження справедливої сатисфакції Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд»).

Дослідження розпочинається описом питання справедливої сатисфакції з точки зору загального міжнародного права з уточненням відповідної юридичної термінології, а далі розглядаються принципи практики Суду за статтею 41 Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція»). У цьому дослідженні пояснюється система присудження справедливої сатисфакції згідно з Конвенцією з посиланнями на практику Суду, на підставі якої наводяться загальні та конкретні правові позиції. У ньому наголошується на відмінностях між матеріальними та процесуальними нормами й такими конкретними формами, як декларативні рішення, грошова компенсація за матеріальну та моральну шкоду, видатки та витрати, а також інші форми відшкодування за розпорядженням Суду, і наводяться короткі уточнення процесуальних норм та деяких аспектів процесу виконання справедливої сатисфакції.

Крім того, у Дослідженні вирішується юридичне питання про те, чи змінює збройний конфлікт загальні правила присудження справедливої сатисфакції, оскільки це є основним занепокоєнням суддів та органів влади України. З метою розв'язання цієї проблеми Дослідження детально описує звичайні норми щодо відшкодування, які охоплюють справедливу сатисфакцію як *lex specialis* (спеціальний закон), що визначено на нормативному рівні міжнародною спільнотою. Дослідження підтверджує, що справедлива сатисфакція за статтею 41 Конвенції застосовується у випадках, викликаних або пов'язаних зі збройними конфліктами, і суттєво не змінює свій конкретний порядок оцінювання збитків та методи відшкодування. Іншими словами, справедлива сатисфакція може застосовуватися у збройних конфліктах.

З огляду на це далі у Дослідженні розглядаються питання, які мають значення для органів влади України у конкретному контексті збройного конфлікту, а також наводяться рекомендації щодо розробки узгодженої практики судів та адміністративних політик. Дослідження містить перелік відповідних справ, що мають індикативне значення для судів та органів влади України, які можуть скерувати їх у процесі виконання рекомендацій.

Зміст

1. Вступ.....	6
Сфера застосування	7
Структура	8
Поняття та термінологія.....	9
«Відшкодування».....	10
«Реституція».....	10
«Компенсація».....	11
«Проценти».....	11
«Сатисфакція».....	11
«Засіб правового захисту»	12
«Пошкодження» або «школа».....	13
«Збитки»	13
«Постраждала особа» або «потерпіла сторона»	14
«Відповідальна сторона» (відповідач).....	14
Інша відповідна термінологія	15
2. Відшкодування у загальному міжнародному праві.....	15
Огляд.....	15
Атрибуція.....	16
Протиправність.....	16
Суб'єкти	19
Відповідальні суб'єкти (відповідачі)	20
Держави	20
Особи.....	20
Міжнародні організації.....	21
Недержавні суб'єкти	22
Постраждалі особи.....	22
«Відшкодування»	23
3. Справедлива сатисфакція згідно з Конвенцією.....	24
Значення.....	25
Порівняння	26
Право на засіб правового захисту та справедлива сатисфакція	26
Інші матеріальні права на компенсацію та справедлива сатисфакція.....	27
Особливості.....	28
Умови.....	29
Порушення передбачених Конвенцією прав	32
Неможливість відновити статус-кво на національному рівні.....	32
Суб'єкти	34
Держави та Високі Договірні Сторони.....	34
Постраждалі або заявники	34
Принципи	34
Необхідність	36
Дискреція (розсуд).....	37
Рівність	38
Причинно-наслідковий зв'язок	39
Пропорційність.....	42

Форми	43
Декларативні рішення	44
Грошова компенсація	45
Матеріальні збитки	46
Моральна шкода	50
Види компенсації за моральну шкоду	52
Розрахунок моральної шкоди	53
Витрати та видатки	56
Інші форми відшкодування	57
Процедура	60
Виконання	62
4. Справедлива сатисфакція у контексті збройного конфлікту	63
Застосовність	64
Відшкодування	65
5. Справедлива сатисфакція у контексті збройного конфлікту в Україні	68
Прецедентне значення	68
Індикативне значення	69
6. Рекомендації	70
Рекомендації матеріального характеру	71
Рекомендації процесуального характеру	73
7. Орієнтовний перелік відповідних справ	74
Міждержавні справи, пов'язані зі збройними конфліктами	74
Інші відповідні справи, пов'язані або викликані збройними конфліктами	75
Інші відповідні справи	76

Скорочення

ASRIWA - Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийняті Комісією міжнародного права

АМП - Асоціація міжнародного права

КМП - Комісія міжнародного права

МГП - Міжнародне гуманітарне право

Практичні рекомендації - *Практична рекомендація щодо справедливої сатисфакції (видана Головою Суду відповідно до Правила 32 Регламенту 03 червня 2022 року)*

Суд - Європейський суд з прав людини

1. Вступ

1. Рада Європи реалізує Проєкт «Посилення судових та позасудових засобів захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні» (надалі — «Проєкт») з метою покращення захисту прав людини, доступу до правосуддя та інформації для постраждалих від війни осіб у контексті цивільного та адміністративного судочинства в Україні. Це Дослідження підготовлене Ліліаном Апостолом, міжнародним консультантом Ради Європи, англійською мовою на запит органів влади, передовсім, українських судів з метою використання його як добірки міжнародних стандартів та рекомендацій у розробці їхніх адміністративних політик та судової практики стосовно розгляду та оцінювання позовів щодо справедливої сатисфакції, поданих постраждалими від міжнародних злочинів та порушень прав людини у контексті агресивної війни. Посилаючись на практику Європейського суду з прав людини (надалі — «Суд»), суди спрямували запит щодо збірника матеріалів з практики Суду про присудження справедливої сатисфакції у справах, викликаних збройним конфліктом. Загальний контекст запиту полягає у наступному.

2. Українські суди та адміністративні органи влади нещодавно зіткнулися зі зростаючою кількістю позовів та заяв про відшкодування шкоди (компенсації збитків) після початку агресії Російської Федерації проти України. Фізичні та юридичні особи подають такі заяви та позови до органів влади та судів, намагаючись отримати компенсацію за військові дії та грубі порушення прав людини, пов'язані з агресією Російської Федерації та діями осіб, що знаходяться під її юрисдикцією. Окрім проблем з визначенням атрибуції та відповідальності за такі дії, українські суди постають перед труднощами в оцінюванні та присудженні справедливої сатисфакції відповідно до міжнародного права та судової практики міжнародних судів у цій сфері.

3. У цьому ж контексті на підставі Резолюції CM/Res(2023)3 від 16 травня 2023 року Комітет міністрів Ради Європи створив Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України¹. Він є першим компонентом майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, що буде створений у співробітництві з Україною. Відповідні фізичні та юридичні особи та органи влади України матимуть змогу подавати претензії та докази збитків, втрат або пошкоджень, порядок розгляду та оцінювання яких буде встановлено на міжнародному рівні. Таким чином узгоджена судова практика національних судів та політики адміністративних органів влади України на національному рівні відіграють вкрай важливу роль у створенні запланованого міжнародного компенсаційного механізму та його реалізації на практиці.

4. Для створення таких національних політик та практики адміністративні органи влади й суди України повинні бути обізнаними про актуальні принципи та стандарти винесення рішення про відшкодування збитків та їх виплату, встановлені міжнародними судами та іншими міжнародними механізмами вирішення спорів. Майбутній міжнародний компенсаційний механізм, імовірно, буде субсидіарним до механізмів визначення розмірів збитків українськими судами та органами влади на національному рівні, які при цьому повинні дотримуватися стандартів міжнародного права, встановлених у цій сфері.

5. Міжнародні стандарти щодо відшкодування внаслідок збройного конфлікту є складними й передбачають декілька елементів і процесуальних етапів для їхнього остаточного визначення. По-перше, питання відповідальності та атрибуції повинне

¹ Комітет міністрів Ради Європи, «Резолюція CM/Res(2023)3 про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» (2023).

передувати питанню відшкодування, особливо у випадку міжнародного збройного конфлікту, де співіснують різні форми державної та індивідуальної відповідальності. По-друге, відшкодування складається з кількох автономних елементів, як-от реституції, компенсації, збитки, сатисфакції, засоби правового захисту тощо, усі з яких вимагають конкретного пояснення для подолання непорозуміння, яке вони можуть викликати у практиці національних судів. По-третє, матеріальні та процесуальні норми визначення відшкодування можуть відрізнятися залежно від типології збитків та практики деяких міжнародних механізмів судочинства або міжнародних судів, які розробили різні підходи до питання відшкодування у збройних конфліктах, зокрема в контексті вищевказаного принципу субсидіарності.²

6. Тому перш ніж перейти до детальніших пояснень матеріальних та процесуальних норм щодо відшкодування у збройних конфліктах, зокрема опису практики Суду щодо справедливої сатисфакції, у Дослідженні спочатку визначається його сфера застосування, структура та використана термінологія.

Сфера застосування

7. Українські суди та адміністративні органи влади, що займаються позовами щодо відшкодування від постраждалих внаслідок війни осіб, запросили рекомендації та практичні поради щодо того, як присуджувати відшкодування і, що більш важливо, щодо розмірів грошових компенсацій внаслідок збройного конфлікту в Україні. З огляду на містку судову практику у таких питаннях, а також славу та авторитет Суду у правовій системі України, українські суди запропонували підготувати дослідження його практики. Проте таку пропозицію не слід розглядати як применшення важливості практики інших міжнародних судів або механізмів вирішення спорів у питаннях присудження відшкодування за порушення прав людини у збройних конфліктах. Практику Суду не можна розглядати окремо, а слід її тлумачити в світлі інших норм міжнародного права, частиною яких вона є.³

8. Таким чином, хоча Дослідження зосереджується здебільшого на практиці Суду щодо справедливої сатисфакції, у ньому містяться стислі огляди універсальних міжнародних стандартів щодо присудження відшкодування у збройних конфліктах. Суд дотримувався таких міжнародних стандартів у багатьох справах. Водночас в інших випадках він міг розробити власне конкретне тлумачення справедливої сатисфакції з огляду на особливості системи Конвенції. У будь-якому випадку Суд відіграє важливу роль у розробці звичаєвої норми міжнародного права щодо присудження справедливої сатисфакції.⁴ Тому основною метою цього Дослідження є пояснення звичаєвого характеру практики Суду щодо справедливої сатисфакції як «одного з основних принципів сучасного міжнародного права про відповідальність Держави й виключно як

² К. Сендовал, «Міжнародне судочинство щодо прав людини, субсидіарність та відшкодування для постраждалих у збройному конфлікті» (International Human Rights Adjudication, Subsidiarity, and Reparation for Victims of Armed Conflict), К. Сендовал, К. Корреа, Ш. Фуруя (ред.), Відшкодування для постраждалих у збройному конфлікті, (Кембридж: видавництво Кембриджського університету, 2020), с. 179–264.

³ «Аль-Адсані проти Сполученого Королівства» [ВП] (*Al-Adsani v. the United Kingdom*) (2001) п. 55; «Хасан проти Сполученого Королівства» (*Hassan v. the United Kingdom*) (2014) п. 77.

⁴ А. Солуму, «Внесок Європейського суду з прав людини та Міжамериканського суду з прав людини у виникнення міжнародної звичаєвої норми справедливої сатисфакції та креативного розширення сфери її застосування» (The contribution of the European Court of Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights to the emergence of a customary international rule of just satisfaction and the creative expansion of its scope) (2014) 14 *Журнал Бразильського інституту з прав людини* 11–32.

такого, що впливає із зобов'язання припинити порушення та відшкодувати завдані збитки»⁵.

9. Проте дослідження не аналізує питання атрибуції, юрисдикції та державних імунітетів як таких або питання міжнародної відповідальності Російської Федерації чи осіб, які знаходяться під її юрисдикцією, зокрема. Хоча ці питання можуть стосуватися відшкодування, оскільки вони передують питанню присудження справедливої сатисфакції, вони не входять у рамки Дослідження. Це Дослідження зосереджене виключно на питаннях, пов'язаних з процедурами, методами оцінювання доказів та оцінкою справедливої сатисфакції, і лише після того, як було визначено відповідальність держави.

10. Зрештою у Дослідженні наведена добірка загальних рекомендацій для практичного використання суддями та іншими державними службовцями, які розглядають претензії щодо справедливої сатисфакції внаслідок різних порушень прав людини у конкретному контексті триваючого збройного конфлікту в Україні. У цьому контексті у Дослідженні розкривається два важливі аспекти:

- чи встановлює загальне міжнародне право або Суд конкретні правила відступу від обов'язку присудження справедливої сатисфакції у конкретному контексті збройного конфлікту і
- чи можуть суди або адміністративні органи влади на національному рівні застосовувати конкретні матеріальні та процесуальні норми щодо справедливої сатисфакції, якими користується Суд у міжнародних провадженнях, і яким чином.

Структура

11. Розділ 2 коротко описує питання справедливої сатисфакції з точки зору загального міжнародного права з метою проаналізувати, чому і як Суд дотримується звичаєвих норм щодо відшкодування, встановлених ще до створення системи Конвенції. Важливо розуміти, що практика Суду про справедливу сатисфакцію не можна розглядати окремо від інших норм та галузей міжнародного права, що застосовуються у збройних конфліктах (наприклад, МГП). Цей розділ пояснює відмінності між двома формами відповідальності у міжнародному праві відповідно до цілей цього Дослідження. Тут також пояснюється різниця між питанням справедливої сатисфакції та питанням визначення відповідальності й атрибуції, що не досліджується і не пояснюється у цьому Дослідженні. Це питання розглядається лише як важливий перший крок у розгляді та присудженні справедливої сатисфакції.

12. Розділ 3 пояснює систему присудження справедливої сатисфакції згідно з Конвенцією з посиланнями на практику Суду, з якого взяті загальні та конкретні правила. У розділі також наводяться відмінності між матеріальними та процесуальними нормами присудження справедливої сатисфакції, а також перелік її конкретних форм. З огляду на важливість грошових компенсацій з цього переліку детально пояснюється така форма справедливої сатисфакції з посиланням на основні випадки присудження компенсацій за матеріальну та моральну шкоду, видатки та витрати. Цей розділ також окреслює конкретні аспекти порядку присудження та виконання справедливої сатисфакції.

⁵ «Гойбуру та інші проти Парагваю» (*Goiburú et al. v. Paraguay*) (суть, відшкодування та витрати) (2006) п. 141.

13. У розділі 4 проаналізовано, чи змінює збройний конфлікт загальні правила присудження справедливої сатисфакції. Тут це питання розділяється на два елементи, що стосуються застосовності та конкретних звичайних норм щодо відшкодування. Норми кодифіковані як інструменти «м'якого права» і описані в окремому підрозділі з огляду на їхній специфічний характер та актуальність для Дослідження.

14. Останні розділи 5, 6 та 7 стосуються питань, які органи влади України бажали б розглянути у конкретному контексті збройного конфлікту, а також містять рекомендації щодо розробки узгодженої судової практики та адміністративних політик. Зрештою Дослідження містить перелік відповідних справ, що мають показове значення для судів та органів влади України, і направлятимуть їх у процесі виконання рекомендацій.

Поняття та термінологія

15. Міжнародні суди та судові органи використовують автономні поняття та спеціальну юридичну термінологію для таких понять, які інколи відрізняються залежно від міжнародно-правового документа, на який вони посилаються. Суд неодноразово визначав, включаючи тлумачення статті 41 Конвенції, що «з метою тлумачення положень Конвенції та Протоколів до неї з огляду на їхній предмет та цілі [ним] було розроблено додаткові засоби тлумачення через його практику, зокрема принципи автономного тлумачення».⁶ Переклад державною мовою та адаптація таких понять і термінології до національних правових систем може посилити розбіжності та відмінності між міжнародною і національною юридичною термінологією. Деякі юридичні терміни та поняття, які вони позначають, можуть бути відсутні у національних системах; інші терміни можуть мати відмінні значення.

16. Закони слід розробляти з використанням узгодженої юридичної термінології, і адміністративні органи влади та суди повинні використовувати таку термінологію на постійній основі, оскільки змістова неточність може призвести до помилкового тлумачення. Правильна термінологія однаково важлива для поширення та перекладу практики Суду. Тому важливо, щоб органи влади та національні суди узгодили термінологію, яка відповідає національним юридичним термінам та поняттям, а також міжнародному глосарію, а в нашому випадку — автономним поняттям Суду.

17. У сфері, яка охоплюється цим Дослідженням, визначення та позначення понять належними юридичними термінами має навіть більше значення, оскільки неправильне використання може призвести до серйозних, а інколи й безглузвих правових наслідків. Кожне поняття та термін, вжитий щодо відшкодування, має власне значення та мету, що відрізняється від загального розуміння. Один термін може позначати різні поняття і відображати специфічні відношення між частиною та цілим або між правилом та винятком. Наприклад, з юридичної точки зору необхідно чітко розмежовувати терміни «компенсація», «реституція», «відшкодування» тощо, які у просторіччі можуть вживатися як взаємозамінні. Поняття «справедлива сатисфакція» є специфічним і належить до окремої категорії, що охоплює одне або декілька вищевказаних понять. Також необхідно розглядати та пояснювати інші пов'язані терміни, такі як «засоби правового захисту», «збитки» або «пошкодження».

18. Для цілей цього Дослідження термінологія у досліджуваній галузі пояснюється на основі двох важливих джерел «м'якого» міжнародного права: робіт Комісії

⁶ «Енгель та інші проти Нідерландів» (*Engel and Others v. the Netherlands*) (1976) п. 51; «Сабрі Гюнеш проти Туреччини» (попередні заперечення) (*Sabri Güneş v. Turkey*) (2012) п. 41; «Онер'їлдіз проти Туреччини» (*Öneryıldız v. Turkey*) (2004) п. 124; «Міхалаке проти Румунії» (*Mihalache v. Romania*) (2019) п. 91.

міжнародного права (надалі — «КМП») про відповідальність Держав за міжнародно-протиправні діяння⁷ та резолюцій Асоціації міжнародного права (надалі — «АМП») про відшкодування збитків постраждалим внаслідок збройного конфлікту⁸, а також інших згаданих тут джерел.

19. Конкретна термінологія та автономні поняття, використані Судом у значеннях, що відрізняються від пояснених у цьому підрозділі, описуються у Розділі 3.

«Відшкодування»

20. Цей термін є загальним та охоплює усі поняття, що стосуються сфери застосування цього Дослідження. КМП концептуалізує цей термін у найширшому значенні, що охоплює в основному три інші форми: реституцію, компенсацію та сатисфакцію.⁹ АМП визначила термін «відшкодування» як такий, що охоплює «реституцію, компенсацію, сатисфакцію, гарантії та запевнення неповторення».¹⁰

21. Усі інші поняття стосуються відшкодування як частина цілого.

«Реституція»

22. Відповідно до КМП це поняття не має єдиного визначення. Згідно з вузьким визначенням реституція «полягає у відновленні статусу-кво, тобто ситуації, що існувала до виникнення протиправного діяння». Відповідно до іншого визначення реституція є «створенням або відновленням ситуації, що існувала б, якби протиправне діяння не було вчинене»¹¹, що Суд¹² та Комітет міністрів¹³ називають *restitutio in integrum*. Останнє визначення прийняте як звичайне з огляду на поняття відшкодування, описане у справі *Хожувської фабрики*.

23. КМП висуває дві умови для надання реституції належної сили: можливість та пропорційність. Згідно з першою умовою повинна існувати матеріальна можливість здійснити реституцію. Згідно з другою умовою реституція не повинна перевантажувати сторону відповідача, яка може обрати виплату грошової компенсації замість цього. Реституція може бути частковою; у такому випадку вона може підкріплюватися грошовою компенсацією.¹⁴

24. АМП визначила реституцію більш вузько в контексті збройного конфлікту як «заходи, які відновлюють ситуацію, що існувала до порушення правил міжнародного права, застосовного під час збройного конфлікту, що виник».¹⁵ Однак вона визнала, що

⁷ КМП, «Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, із зауваженнями» (Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries) (2001) II *Щорічник Комісії міжнародного права*; КМП, «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» (Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts) (2001) II *Щорічник Комісії міжнародного права*.

⁸ https://www.ila-hq.org/en_GB/committees/reparation-for-victims-of-armed-conflict

⁹ КМП, ARSIWA, 31 та 34; КМП, «Зауваження ARSIWA», 31 та 34.

¹⁰ Стаття 1 АМП, «Резолюція конференції. Гаага» (Conference Resolution. The Hague) (2010).

¹¹ КМП, «Зауваження ARSIWA», 35 Зауваження (3).

¹² «*Папаміхалопулос та інші проти Греції*» (*справедлива сатисфакція*) (*Paramichalopoulos and Others v. Greece (just satisfaction)*) (1995) п. 34.

¹³ Комітет міністрів, Рекомендація № R (2000)2 Комітету міністрів «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» (2000).

¹⁴ КМП, ARSIWA, 35; КМП, «Зауваження ARSIWA», 35 Зауваження 7-11.

¹⁵ АМП, «Резолюція конференції. Гаага», ст. 7.

таке визначення відповідає поняттю реституції КМП, проте обрала більш орієнтований на постраждалих підхід для чіткого розмежування між реституцією та компенсацією.¹⁶

25. Як наведено нижче, Суд підтримує поняття КМП, дозволяючи Державам-відповідачам на власний розсуд обирати засоби та заходи реституції. Для Суду реституція є поняттям, що розглядається як перший крок на шляху до питання компенсації.

«Компенсація»

26. КМП вважає компенсацію формою відшкодування, яка доповнює або виступає альтернативою реституції. Вона визначає компенсацію як обов'язок Держави, відповідальної за міжнародно-протиправне діяння, компенсувати будь-яку оцінювану з фінансової точки зору шкоду, включаючи втрату прибутку, оскільки така шкода не відшкодовується реституцією.¹⁷

27. АМП звузила це визначення до зобов'язання відшкодувати будь-яку оцінювану з фінансової точки зору шкоду¹⁸, оскільки воно «не визначає взаємодію компенсації з іншими формами відшкодування і не стосується втрати прибутку»¹⁹.

28. Згідно з найпоширенішим розумінням практики Суду, це поняття зазвичай прирівнюється до поняття «справедлива сатисфакція». Комітет Міністрів посилається на «справедливу сатисфакцію» майже виключно як на зобов'язання виплатити суми, присуджені Судом у якості компенсації за матеріальну та моральну шкоду, видатки та витрати.²⁰ Проте з точки зору міжнародного права компенсацію не слід плутати з поняттям сатисфакції.

«Проценти»

29. КМП не розглядає поняття «проценти» ні як «автономну форму відшкодування, ні [як] необхідну частину компенсації у кожному випадку». Це важлива частина процесу виплати відшкодування, «необхідна у деяких випадках для забезпечення повного відшкодування за пошкодження, завдані міжнародно-протиправним діянням, і це, як правило, є предметом окремого розгляду у позовах про відшкодування та у рішеннях судів».²¹ Проте вона класифікує проценти не як такі, що спричинені відстрочкою, а виключно як такі, що мають компенсаційний характер.²²

30. Замість цього АМП вважає поняття процентів «належним елементом компенсації»²³.

«Сатисфакція»

31. На думку КМП це є останньою формою відшкодування, яка залучається, якщо ні реституція, ні компенсація не здаються достатніми. Таким чином це поняття

¹⁶ АМП, Н. Ронцітті і Р. Гофман, «Звіт конференції. Гаага» (Conference Report. The Hague) (2010) ст. 7 Зауваження 2.

¹⁷ ARSIWA, 36.

¹⁸ «Резолюція конференції. Гаага», ст. 8.

¹⁹ «Звіт конференції. Гаага», ст. 8 Зауваження 1.

²⁰ Комітет міністрів, «Інформаційний документ: CM/Inf/DH(2021)15 Моніторинг виплати сум, присуджених як справедлива сатисфакція: огляд поточної практики Комітету міністрів» (Information document: CM/Inf/DH(2021)15 Monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction: an overview of the Committee of Ministers' present practice) (2021).

²¹ КМП, «Зауваження ARSIWA», 38 Зауваження (1).

²² КМП, «Зауваження ARSIWA», 38 Зауваження (12).

²³ АМП, Ронцітті і Гофман, «Звіт конференції. Гаага», ст. 8 Зауваження (4).

визначається як зобов'язання забезпечити постраждалій стороні належний спосіб сатисфакції, оскільки шкоду неможливо відшкодувати за допомогою реституції або компенсації. КМП наводить в основному три форми сатисфакції: визнання порушення, розкаяння та офіційне вибачення, проте це не виключає інші методи. Як і у випадку реституції, сатисфакція повинна відповідати двом умовам: пропорційності та відсутності принизливого характеру стосовно Держави-відповідача.²⁴ КМП пояснює, що сатисфакція є формою «засобу правового захисту у випадку таких пошкоджень, які не можна оцінити з фінансової точки зору, що прирівнюються до образи Держави», тобто «пошкодження, [які] часто мають символічний характер і спричинені самим фактом порушення зобов'язання, незалежно від його матеріальних наслідків для Держави-відповідача».²⁵

32. АМП підтримує таке поняття майже дослівно, але звужує другу умову про відсутність принизливого характеру.²⁶ Вона пояснює, що сатисфакція, хоч і справедлива та рівна, може суб'єктивно сприйматися стороною відповідача як принизлива, таким чином не виправдано обмежуючи право на відшкодування. Вона також зазначає, що для присудження сатисфакції є дві умови: існування шкоди, яку не можна виразити у фінансових показниках, і можливість пом'якшення шкоди за допомогою сатисфакції. Це робить сатисфакцію доповненням до попередніх двох форм відшкодування.²⁷

33. Однак Суд тлумачить термін «сатисфакція» (буквально «справедлива сатисфакція» у статті 41 Конвенції) у широкому значенні, який охоплює різні форми відшкодування, як-от фінансові компенсації, реституції (наприклад, повернення права власності) або припинення триваючих порушень (наприклад, звільнення з-під варти). Таке тлумачення цього терміну відрізняється від сучасного вузького значення поняття «сатисфакція».

«Засіб правового захисту»

34. Термін «засоби правового захисту» є навіть ширшим, ніж термін «відшкодування», і може охоплювати усі три вищеописані форми, а також інші засоби та заходи не лише для усунення порушення, а й для запобігання його подальшому виникненню. Вчені вважають поняття засобів правового захисту комплексним²⁸, тоді як Держави розглядають засоби правового захисту окремо від поняття відшкодування²⁹. У Конвенції термін «засіб правового захисту» використовується вужче – як допоміжне право (стаття 13) та як засіб вичерпання (стаття 35 (1)).

²⁴ КМП, ARSIWA, 37.

²⁵ КМП, «Зауваження ARSIWA», 37 Зауваження 3.

²⁶ АМП, «Резолюція конференції. Гаага», ст. 8.

²⁷ АМП, «Резолюція конференції. Гаага», ст. 9 Зауваження 2-3.

²⁸ Д. Шелтон, «Засоби правового захисту та відшкодування» (Remedies and Reparation), М. Ленгфорд, В. Ванденхол, М. Шейнін, В. Ван Генугтен (ред.), глобальна справедливість, державні обов'язки, (видавництво Кембриджського університету, 2012), с. 367–90; Д. Шелтон, «Засоби правового захисту у праві в галузі прав людини» (Remedies in International Human Rights Law), третє видання, третє видання ред. (видавництво Оксфордського університету, 2015).

²⁹ «Зобов'язання дотримуватися, забезпечувати дотримання та реалізовувати міжнародне право у галузі прав людини і міжнародне гуманітарне право, як це передбачено відповідними галузями права, включає, серед іншого, обов'язок: ... забезпечувати ефективні засоби правового захисту постраждалим, включаючи відшкодування...» Генеральна Асамблея ООН, «Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (Res A/RES/60/147)» (2005) роз. літ. d).

35. У будь-якому разі термін «засіб правового захисту» є занадто складним та широким для його пояснення в одному підрозділі. Хоча цей термін тісно пов'язаний з питанням, що розглядається тут, він виходить за межі цього Дослідження. Згідно з найбільш комплексним визначенням поняття, актуального для Дослідження, засоби правового захисту розглядаються як «засоби, що забезпечують реалізацію права, або, завдяки яким можна запобігти порушенню права чи усунути таке порушення»³⁰. На сьогодні розрізняють чотири основні форми засобів правового захисту, які впливають з: (i) дій потерпілої сторони, (ii) закону, (iii) домовленості між сторонами, а також (iv) судові засоби правового захисту.³¹ У цьому Дослідженні розглядається лише друга та остання форма цього поняття, які передбачають, по-перше, прийняття відновлюючого законодавства, а по-друге — судову атрибуцію відповідальності з подальшим присудженням відшкодування. За цією логікою у цьому дослідженні вживається термін «засіб правового захисту».

«Пошкодження» або «школа»

36. КМП визначала термін «пошкодження» з посиланням на поняття «збитки»³², що охоплює будь-яку матеріальну або моральну шкоду, завдану протиправним діянням, і його слід розуміти як у широкому сенсі, так і у вузькому. У широкому сенсі це поняття охоплює матеріальну та моральну шкоду, і його можна розуміти як таке, що виключає суто абстрактні проблеми або загальні інтереси Держави.³³

37. КМП визначила поняття «школа» з посиланням на визначення поняття «постраждала особа» і розглядала його як негативний наслідок порівняння між двома ситуаціями, у яких могла опинитися постраждала особа: ситуація з причиною події або без. Вона цілеспрямовано вирішила не посилатися на визначення з Основних принципів ООН про засоби правового захисту³⁴, де «пошкодження» тлумачиться як «фізична або психічна травма, емоційне страждання, економічні збитки або суттєве порушення прав [постраждалих осіб]». КМП вважала, що таке визначення суттєво обмежує можливість отримання відшкодування у контексті збройних конфліктів.³⁵

«Збитки»

38. КМП визначає поняття «збитки» як «матеріальні» (майно або інші інтереси Держави та її громадян, які можна оцінити з фінансової точки зору) та «моральні» (індивідуальний біль та страждання, втрата близьких або особиста образа, пов'язана з вторгненням у житло або приватне життя). Таке визначення є ілюстративним та комплексним, що означає, що шкоду у розумінні КМП «слід вважати такою, що охоплює будь-яку шкоду, завдану [міжнародно-протиправним діянням]».³⁶

39. АМП не використовує конкретний термін «збитки», окрім посилання на шкоду, яку можна оцінити з фінансової точки зору, яку можна компенсувати.³⁷ Хоча вона не виключає моральної шкоди або іншого страждання, вона віддає перевагу загальному терміну «школа».

³⁰ Ф. Капоне, «Засоби правового захисту» (2020).

³¹ Капоне, «Засоби правового захисту».

³² КМП, ARSIWA, 31(2).

³³ КМП, «Зауваження ARSIWA», 31 Зауваження (5).

³⁴ Генеральна Асамблея ООН, «Основні принципи ООН щодо засобів правового захисту».

³⁵ АМП, Ронцітті і Гофман, «Звіт конференції. Гаага», ст. 3 Зауваження 3 Підрозділ «Школа».

³⁶ КМП, «Зауваження ARSIWA», 31 Зауваження 5.

³⁷ АМП, «Резолюція конференції. Гаага», ст. 8.

«Постраждала особа» або «потерпіла сторона»

40. Поняття «постраждала особа» є важливим для розуміння міжнародного права у сфері відшкодування.

41. КМП не наводить чіткого визначення терміну «постраждала особа» і вживає його у загальному значенні. Увага приділяється конкретному терміну «потерпіла Держава» (або «потерпілі Держави») як постраждалій від міжнародно-протиправного діяння і, здається, це не означає фізичних осіб як постраждалих від такого діяння, якщо про таких осіб не йдеться у претензіях потерпілої Держави (потерпілих Держав). Це спричинено специфічною обмеженою сферою застосування її статей, які «не розглядають можливість притягнення до відповідальності особі або суб'єктів, окрім Держав».³⁸

42. З іншого боку, АМП розглядає лише постраждалих, які не є Державами, і визначає їх як «фізичні або юридичні особи, які зазнали шкоди внаслідок порушення норм міжнародного права, застосованих у міжнародному конфлікті».³⁹ Це поняття охоплює родичів або представників постраждалої особи, які можуть не бути прямими жертвами порушення, але зберігають за собою процесуальне право висувати претензію від імені постраждалої особи, якщо вони мають правовий інтерес. Проте відшкодування повинне присуджуватися безпосередньо постраждалій особі.⁴⁰

«Відповідальна сторона» (відповідач)

43. КМП та АМП посилаються на Державу(-и) як на «відповідальну сторону» за здійснення відшкодування. На відміну від КМП, АМП розглядає міжнародні організації та недержавних суб'єктів (які не є міжнародними організаціями) суб'єктами правових норм про відшкодування.⁴¹ АМП зазначає, що «немає єдиної думки щодо питання, чи (і якщо так, то наскільки) Держави-учасниці міжнародних організацій несуть відповідальність за діяння останніх, за винятком того, що відшкодування передбачені за порушення будь-якої сторони».⁴²

44. КМП не виключає відповідальності фізичної особи або міжнародної організації, але зазначає, що такі форми відповідальності виходять за рамки її статей, які призначені для регулювання виключно міждержавної відповідальності.⁴³ З іншого боку, АМП визнає можливість притягнення фізичної особи до відповідальності за здійснення відшкодування за умови, що така особа охоплюється загальним поняттям недержавного суб'єкта, яке підлягає подальшій розробці.⁴⁴

45. В Основних принципах ООН про засоби правового захисту Держава також розглядається як «відповідальна сторона», але таке поняття не виключає фізичних та юридичних осіб за умови, що «якщо особа, юридична особа або інший суб'єкт є відповідальним за виплату відшкодування постраждалій особі, така сторона повинна виплатити відшкодування постраждалій особі або компенсацію Державі, якщо Держава уже виплатила відшкодування такій постраждалій особі».⁴⁵

³⁸ КМП, «Зауваження ARSIWA», 33 Зауваження 4.

³⁹ АМП, «Резолюція конференції. Гаага», ст. 4.

⁴⁰ АМП, Ронцітті і Гофман, «Звіт конференції. Гаага», ст. 4 Зауваження 5.

⁴¹ АМП, «Резолюція конференції. Гаага», ст. 5 (1) і 5 (2).

⁴² АМП, Ронцітті і Гофман, «Звіт конференції. Гаага», ст. 5 Зауваження 2.

⁴³ КМП, ARSIWA, 57 і 58.

⁴⁴ АМП, Ронцітті і Гофман, «Звіт конференції. Гаага», ст. 5 Зауваження 3 підрозділ «Недержавні суб'єкти».

⁴⁵ Генеральна Асамблея ООН, «Основні принципи ООН щодо засобів правового захисту», п. 15.

Інша відповідна термінологія

46. У цьому Дослідженні використовується інша термінологія з різних галузей міжнародного права. Наприклад, термін «збройні конфлікти» визначений КМП, а термін «імперативна норма» («*jus cogens*») — міжнародним публічним правом. Визначення та опис цих термів і термінології, окрім пояснених вище, виходить за рамки цього Дослідження. Для цілей Дослідження ця термінологія використовується у тому ж значенні, що й у таких галузях міжнародного права.

2. Відшкодування у загальному міжнародному праві

Огляд

47. Сама концепція права на відшкодування у сучасному міжнародному праві походить від принципу тогочасної Постійної палати міжнародного правосуддя, який наведений у справі *Хожувської фабрики*:

*«... відшкодування повинне, наскільки це можливо, ліквідувати усі наслідки незаконного діяння та відновити ситуацію, яка б цілком ймовірно існувала, якби таке діяння не було вчинене. Реституція у натуральній формі або, якщо це неможливо, виплата суми, що відповідає вартості реституції у натуральній формі; присудження, у разі потреби, відшкодування зазнаних збитків, які не покриваються реституцією у натуральній формі або виплатою замість неї — ці принципи слугуватимуть для визначення розміру компенсації за діяння, що суперечить міжнародному праву».*⁴⁶

48. Це твердження часто пов'язують із принципом *restitutio in integrum*, проте сучасне міжнародне право розроблене таким чином, щоб охопити більше, ніж передбачено цим латинським виразом. Хоча реституція залишається основою для самого поняття відшкодування, це не єдине зобов'язання, яке може бути покладене на відповідальну сторону.

49. Перші ніж описувати право на відшкодування у міжнародному праві та, як наслідок, практику Суду про справедливу сатисфакцію, необхідно надати певні роз'яснення щодо міжнародної відповідальності. Право на відшкодування не є самодостатнім і не може виникнути без встановлення відповідальності за діяння, що спричинило збитки або шкоду, і відповідальної сторони, на яку накладається зобов'язання щодо відшкодування. Важливо також визначити, чи порушення міжнародного зобов'язання було вчинене відповідальною стороною, а тоді переконатися, чи існував причинно-наслідковий зв'язок між таким порушенням та відшкодуванням, якого вимагала потерпіла сторона. Таким чином право на відшкодування тісно пов'язане із визначенням відповідальності та її ретельним оцінюванням.

50. З цього приводу КМП зазначила, що право на відшкодування є наслідком міжнародно-протиправного діяння, атрибуйованого Державі. У сучасному міжнародному праві, зокрема міжнародному праві у галузі прав людини, ця логіка поширюється на зобов'язання держав, а також осіб, відповідальних за міжнародно-протиправне діяння, забезпечити засіб правового захисту та виплатити відшкодування. Таким чином у міжнародному праві виникнення права на відшкодування зумовлене двома умовами: (i) атрибуцією та (ii) протиправністю⁴⁷, кожна з яких передбачає окремі матеріальні та процесуальні норми визначення, які не описуються у цьому Дослідженні.

⁴⁶ *Справа Хожувської фабрики* (1928) п. 47.

⁴⁷ КМП, ARSIWA, 2.

51. Однак, щоб зрозуміти конкретні аспекти права на відшкодування і, що важливіше, основу практики Суду про справедливу сатисфакцію, необхідно пояснити певні елементи міжнародної відповідальності для цілей цього Дослідження. Сюди відноситься «атрибуція», «протиправність» та «предмет судового розгляду про міжнародну відповідальність». І лише після цього можна краще пояснити та зрозуміти конкретні правила присудження відшкодування та співвідношення між різними зобов'язаннями внаслідок міжнародно-протиправного діяння.

Атрибуція

52. Першою й основною вимогою отримання права на відшкодування є встановлення атрибуції. Це стосується процесу присвоєння відповідальності за конкретну дію, бездіяльність або поведінку, що передбачає визначення, чи щось з цього можна законним чином пов'язати з відповідальною стороною і, якщо так, то які правові наслідки такої атрибуції.

53. Атрибуція у загальному міжнародному праві розуміється як зв'язок між відповідальною стороною — Державою, особою, недержавним суб'єктом або міжнародною організацією — та діями, покладеними на будь-кого з них. Поняття атрибуції відіграє важливу роль у різних галузях міжнародного права, МГП та міжнародного приватного права, включаючи право у галузі прав людини, для встановлення відповідальності за міжнародно-протиправні діяння та за дії їхніх агентів або суб'єктів.

54. Поняття «атрибуція» здебільшого використовується при встановленні міжнародної відповідальності Держав і міжнародних організацій; кожна має власні правила визначення. Термін «відповідальність» часто використовується замість терміну «атрибуція» для відображення індивідуальної міжнародної відповідальності або відповідальності недержавних суб'єктів (наприклад, фізичних або юридичних осіб, відповідальних за вчинення різних діянь, що прирівнюються до порушення міжнародних зобов'язань; міжнародні злочини або порушення МГП приватними військовими компаніями тощо).

55. Між поняттям «атрибуція» та «міжнародна відповідальність» існує зв'язок частини й цілого, тому ці терміни не можна плутати. Атрибуція є лише першим, але найбільш базовим елементом міжнародної відповідальності, без якого остання не може існувати. З іншого боку, відповідальність можна виключити навіть якщо існує атрибуція щодо діяння, але не вистачає другого елемента — «протиправності». В останньому випадку право на відшкодування не виникає.

56. У практиці Суду термін «атрибуція» використовується при вивченні юрисдикції Держав, зокрема у справах, що стосуються екстериторіальної юрисдикції або відповідальності за діяння осіб, які знаходяться під юрисдикцією Держави.⁴⁸ Стверджується, що Суд розмежовує поняття «атрибуція» від поняття «юрисдикція», останнє з яких фактично стосується понять «територія», повноважень та контролю «державного агента», «ефективного контролю» над регіоном та «правового поля Конвенції». У цьому контексті деякі судді Суду розглядали поняття «атрибуція» як таке, що здебільшого стосується «осудності» за міжнародно-протиправні діяння.⁴⁹ Проте в цілому Суд використовує норми загального міжнародного права стосовно «атрибуції»

⁴⁸ Наприклад, «Катан та інші проти Молдови та Росії» (2012) п. 115; «Джалуд проти Нідерландів» [ВП] (2014) п. 152; «Хасан проти Сполученого Королівства», п. 74.

⁴⁹ зокрема думка судді Шпільмана, до якої приєднався суддя Раймонді п. 2 «Джалуд проти Нідерландів» [ВП].

для визначення, чи Держава — сторона Конвенції — має юрисдикцію над постраждалою від заявленого порушення особою. Однак Суд робить це по-своєму і не без викликання критики, особливо у міждержавних справах та справах, що стосуються збройних конфліктів.⁵⁰

57. У будь-якому разі ні поняття атрибуції, ні норми, що її регулюють, не потрібно сліпо пов'язувати з поняттями юрисдикції та відповідальності. Суд чітко визначив, що «критерій встановлення «юрисдикції» за статтею 1 Конвенції ніколи не ототожнювався з критерієм встановлення відповідальності держави за міжнародно-протиправне діяння згідно із загальним міжнародним правом»⁵¹. Це означає, що зв'язок між атрибуцією, відповідальністю та правом на відшкодування є таким самим, як зв'язок між юрисдикцією, відповідальністю за порушення Конвенції та справедливою сатисфакцією. Подібно до «атрибуції» юрисдикція є невід'ємною умовою для встановлення відповідальності за Конвенцією, що не означає, що відповідальність передбачається відразу після встановлення юрисдикції. Щоб присудити справедливую сатисфакцію, Суд повинен встановити, що Держава порушила Конвенцію. Це схоже на другу умову для отримання права на відшкодування за загальним міжнародним правом, яка полягає у встановленні «протиправності».

Протиправність

58. Встановлення атрибуції недостатньо для присудження відшкодування. Незважаючи на те, кому приписується заявлене діяння, воно повинне бути протиправним, а саме порушувати міжнародне зобов'язання. Загалом для встановлення протиправності діяння повинно існувати дві умови: (i) існування юридично обов'язкового міжнародного зобов'язання та (ii) відсутність умов, що виключають відповідальність.

59. Встановлення протиправності за міжнародним правом є здебільшого юридичним заходом. Цей процес розпочинається з ідентифікації відповідних норм міжнародного права, які ймовірно було порушено, та оцінювання дотримання відповідальною стороною цих норм. Зазвичай характер та походження норм і, відповідно, зобов'язання не має значення,⁵² проте вони можуть мати наслідки для оцінювання порядку здійснення відшкодування та розмірів компенсації. Якщо порушене зобов'язання є серйозним, суддя може присудити більшого розміру відшкодування. Однак, враховуючи складність міжнародних спорів та широку свободу розсуду насамперед міжнародних суддів, класифікація міжнародних зобов'язань як серйозних або менш серйозних з метою присудження компенсації рідко приймалася в якості правила. Це скоріше загальне розуміння того, як серйозність порушення пов'язана з протиправністю та розміром відшкодування.

60. Друга частина оцінювання протиправності дає відповідь на питання, чи були умови для її виключення, у якому випадку відповідальна сторона звільняється від

⁵⁰ Марко Миланович, «Юрисдикція та відповідальність. Тенденції у юриспруденції Страбурзького суду» (Jurisdiction and Responsibility. Trends in the Jurisprudence of the Strasbourg Court), Анна ван Аакен, Ю. Моток (ред.), Європейська конвенція з прав людини та загальне міжнародне право (видавництво Оксфордського університету, 2018); М. Миланович, «Грузія проти Росії №2: відродження Європейським судом Банковича у контексті хаосу» (Georgia v. Russia No. 2: The European Court's Resurrection of Bankovic in the Contexts of Chaos) (січень 2021); К. Дзегцяр, «Суд Соломона, що не вдався: Грузія проти Росії (II) у Європейському суді з прав людини» (The Judgement of Solomon that went wrong: Georgia v. Russia (II) by the European Court of Human Rights) (2021) *Völkerrechtsblog*.

⁵¹ «Катан та інші проти Молдови та Росії», п. 115.

⁵² «Держава порушує міжнародне зобов'язання, коли діяння такої Держави суперечить тому, що вимагається від неї цим зобов'язанням, незалежно від його походження чи характеру», КМП, ARSIWA, 12.

відповідальності й, таким чином, не несе відповідальності за здійснення відшкодування. Існує два види умов, які звільняють від відповідальності: матеріальні та процесуальні. Перша категорія може звільнити сторону-відповідачі від відповідальності повністю або частково, а друга категорія може відтермінувати, призупинити або запобігти визнанню винної сторони відповідальною і, таким чином, здійсненню відшкодування.

61. Наприклад, у зоні відповідальності Держави згода, самозахист, контрзаходи, форс-мажорні обставини, лихо, необхідність, та дотримання імперативних норм виключають протиправність і, таким чином, відповідальність.⁵³ Існують матеріальні умови, що звільняють Державу від відповідальності, але які за певних обставин не виключають право потерпілої Держави вимагати компенсацію за матеріальні збитки, завдані шкідливим діянням. Перелік таких ситуацій надто великий, щоб описувати їх більш детально.⁵⁴

62. Процесуальні умови пом'якшують відповідальність та відрізняються залежно від норм, договорів та зобов'язань. З огляду на обмежений обсяг та сферу застосування Дослідження їх складно навіть класифікувати. Таким чином доцільно посилатися на них, згадуючи найвідоміші та широко використовувані процесуальні умови, що впливають на відповідальність.

63. Наприклад, процесуальні норми для позову на основі так званих критеріїв⁵⁵ *ratione temporis* (часова несумісність), як-от статус обмежень, умов подання скарги або матеріалів до суду тощо, можуть перешкоджати притягненню винної сторони до відповідальності, але, в принципі, не виключають відповідальність як таку.

64. Те саме стосується конкретних форм імунітетів, які можуть бути матеріальними або процесуальними гарантіями від переслідування або судових розглядів. Наприклад, державний імунітет ґрунтується на ідеї про те, що на одну суверенну державу не повинна поширюватися юрисдикція судів іншої держави без її згоди, що не впливає на її відповідальність.⁵⁶ Суверенні імунітети перешкоджають національним процесуальним механізмам притягувати таку державу до відповідальності, але вони не припиняють міжнародні механізми притягнення держави до відповідальності.

65. Конвенція містить низку процесуальних умов, що виключають відповідальність, які Суд, як правило, розглядає на етапі визначення прийнятності. У посібнику щодо критеріїв прийнятності вони класифіковані в окрему категорію «процесуальних підстав для неприйнятності» і включають норму вичерпання національних засобів правового захисту, дотримання чотиримісячного терміну, правило про ідентичність заяв уже поданих до Суду або іншого міжнародного органу із розгляду спорів, анонімність та правило про недопустимість зловживання правом на подання скарги.⁵⁷ Деякі процесуальні умови класифіковані як підстави для неприйнятності, що перешкоджають юрисдикції Суду розглядати заяву, яка містить невідповідності *ratione personae* (суб'єктна несумісність), *ratione loci* (територіальна несумісність), *ratione temporis* (часова несумісність) та *ratione materiae* (предметна несумісність).⁵⁸ Інші підстави для неприйнятності, встановлені Конвенцією — явно необґрунтована заява та несуттєві

⁵³ КМП, ARSIWA, 20–26.

⁵⁴ КМП, «Зауваження ARSIWA», 27 (b) Зауваження 3.

⁵⁵ Рішення щодо фосфатів у Марокко («Італія проти Франції») (1938).

⁵⁶ Юрисдикційні імунітети держави («Німеччина проти Італії: за участі Греції») (2012).

⁵⁷ ЄСПЛ, Практичний посібник щодо прийнятності заяв (видавництво Ради Європи, 2022) роз. I.

⁵⁸ ЄСПЛ, Практичний посібник щодо прийнятності заяв, роз. II.

недоліки — є матеріальними умовами, що виключають протиправність та, відповідно, відповідальність Держав.⁵⁹

66. У системі Конвенції встановлення протиправності є юридичним заходом, що прирівнюється до «встановлення порушення» гарантованого нею права (прав). Якщо не була дотримана жодна з матеріальних або процесуальних умов, що виключають відповідальність Держави, і якщо передбачуване порушення Конвенції приписується такій Державі, Суд може почати розглядати заяву за суттю. Такий процесуальний крок все ж не гарантує, що Державу можна змусити виплатити справедливу сатисфакцію, оскільки проходження етапу визначення прийнятності не обов'язково призводить до встановлення протиправності. Суд повинен визначити, що було вчинене порушення Конвенції, щоб почати розглядати питання про справедливу сатисфакцію.

Суб'єкти

67. Встановлення відповідальності є вкрай складним процесом у міжнародному праві, особливо в рамках системи Конвенції. КМП визнала, що її бачення відповідальності стосується лише Держав, які, пори свою владу, досі не охоплюють усіх існуючих суб'єктів відповідальності у міжнародному праві⁶⁰, за винятком тих, які можуть з'явитися у майбутньому (наприклад, відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності⁶¹ або недержавних суб'єктів за порушення права у галузі прав людини⁶² на основі теорії «горизонтального застосування», також відомої як «Drittwirkung effect»). АМП прийняла розширене бачення міжнародної відповідальності, що виходить за межі Держав і охоплює недержавних суб'єктів та міжнародні організації як відповідальних суб'єктів за порушення прав людини у збройних конфліктах.⁶³

68. Вчені розглядають інститут відповідальності у міжнародному праві як більш динамічне поняття, що охоплює держав [як] основних агентів відповідальності з покладенням вторинної відповідальності на міжнародні організації. Згідно з деякими з них «сучасне міжнародне право має широкий спектр використання терміну «відповідальність» [щодо] ... компетенції [міжнародної організації], як у випадку статті 24 Статуту ООН, ... зобов'язань держав, ... індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним правом, ... таких понять, як «зобов'язання захищати» або «спільна, але диференційована відповідальність», [і] ... у теорії організації та глобального адміністративного права відповідальність... як термін для позначення відповідальності за вину».⁶⁴

69. У цьому Дослідженні термін «відповідальність» вживається в останньому значенні, а саме «відповідальність через (за) вину», що може бути єдиною підставою для

⁵⁹ ЄСПЛ, *Практичний посібник щодо прийнятності заяв*, роз. III.

⁶⁰ КМП, «Зауваження ARSIWA», 4 Зауваження до статті 56 і наступних.

⁶¹ Рада з прав людини, «Резолюція про права людини і транснаціональні корпорації та інші підприємства (A/HRC/RES/17/4)» (2011); УВКПЛ ООН, *Керівні принципи з питань бізнесу і прав людини: імплементація Рамкової програми ООН «Захист, повага та засоби правового захисту»* (2011).

⁶² Дж. Х. Нокс, «Горизонтальне право у галузі прав людини» (*Horizontal Human Rights Law*) (2008) 102 *Американський журнал міжнародного права* 1–47; Е. Клапем, «Зобов'язання недержавних суб'єктів у галузі прав людини» (*Human rights obligations of non-state actors*) (видавництво Оксфордського університету, 2006); П. Веше, «Суб'єкти підприємництва, воєнізовані формування та перехідне кримінальне правосуддя у Колумбії» (*Business Actors, Paramilitaries and Transitional Criminal Justice in Colombia*) (2019) 13 *Міжнародний журнал правосуддя перехідного періоду* 478–503.

⁶³ Див. виноску 41

⁶⁴ Ф. Ребен, «Відповідальність у міжнародному праві» (*Responsibility in International Law*) (2012) 16 *Щорічник Макса Планка з права Організації Об'єднаних Націй (Max Planck Yearbook of United Nations Law)* 99–158 на 103–4.

здійснення відшкодування. Значення відповідальності як «компетентності» або «захисту» не передбачає здійснення відшкодування. Подібно до понять у національному деліктному праві (цивільному праві) та кримінальному праві, у міжнародному праві зобов'язання здійснити відшкодування розглядається як наслідок діяння винного суб'єкту.

70. Проте, на відміну від національного законодавства, необхідно розмежовувати різні суб'єкти міжнародного права, яких можна притягнути до відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань, і тих, хто може вимагати відшкодування. Безумовно, не усі з цих суб'єктів можуть мати однакові зобов'язання після порушення і не усім можна наказати або попросити здійснити відшкодування в однаковий спосіб. Таким чином важливо класифікувати таких суб'єктів, щоб розуміти конкретні наслідки порушення, а також те, чи можна їм наказати або чи можуть вони намагатися здійснити відшкодування в однаковий спосіб.

71. У цьому Дослідженні суб'єкти класифікуються на таких, що відповідальні за порушення, а тому зобов'язані здійснити відшкодування, і на таких, які постраждали внаслідок порушення і, таким чином, мають право вимагати відшкодування.

Відповідальні суб'єкти (відповідачі)

72. Сюди відносяться Держави, особи, міжнародні організації та недержавні суб'єкти.

Держави

73. Держави є основними суб'єктами міжнародного права, тому їхня відповідальність передбачена у різних нормах та звичаях. КМП кодифікувала принципи державної відповідальності в ARSIWA, що широко процитовані та згадуються у цьому Дослідженні.

74. Її основні положення про відшкодування передбачають, що міжнародно-протиправне діяння, атрибуційоване Державі, створює конкретні наслідки для такої Держави. Такі наслідки передбачають, що Держава-порушниця все ще повинна виконати зобов'язання, яке вона порушила⁶⁵, та припинити протиправне діяння, надаючи запевнення про неповторення⁶⁶. Тоді й тільки тоді така Держава повинна повністю або частково відшкодувати збитки, що може включати одну з трьох форм: реституцію, компенсацію або сатисфакцію⁶⁷ окремо або у поєднанні.⁶⁸

75. Таким чином для Держав як суб'єктів міжнародної відповідальності зобов'язання здійснити відшкодування у будь-якій формі є лише частиною їхніх міжнародних зобов'язань після вчинення міжнародно-протиправного діяння.

76. У Конвенції передбачена виключно така форма відповідальності, коли лише Держави-учасниці можуть підлягати міжнародній відповідальності й, відповідно, бути змушеними виплатити справедливую сатисфакцію.

Особи

77. У сучасному міжнародному праві фізичні особи несуть безпосередню відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань за міжнародним кримінальним правом. Тому фізичну особу можна притягнути до відповідальності для здійснення відшкодування, в тому числі за порушення прав людини, вчинені у збройних конфліктах. У статті 75 Римського статуту передбачено, що Міжнародний кримінальний суд може

⁶⁵ Стаття 29 ARSIWA.

⁶⁶ Стаття 30 ARSIWA.

⁶⁷ Стаття 34 КМП, ARSIWA.

⁶⁸ Стаття 31 ARSIWA.

присудити відшкодування, враховуючи обсяг та масштаб понесеної шкоди, пошкодження або втрат.⁶⁹

78. Юридичних осіб можна притягнути до відповідальності за порушення міжнародного зобов'язання здебільшого за нормами міжнародного приватного права і, таким чином, змусити їх здійснити відшкодування. З іншого боку, їхня відповідальність за порушення прав людини залишається неврегульованою та ґрунтується на правилах атрибуції державі, яка є стороною правового документа про права людини.⁷⁰ Це означає, що лише таку Державу, якій атрибуційоване вчинення порушення, можна змусити здійснити відшкодування замість юридичної особи, яка може бути безпосередньо відповідальною за порушення такого правового документа про права людини. Те, чи може Держава позиватись до такої юридичної особи (наприклад, шляхом регресу), не має ніякого відношення до міжнародного права і віддане на виключний розсуд Держав.

79. У будь-якому разі така форма відповідальності виходить за межі цього Дослідження, оскільки Конвенція не передбачає такої відповідальності. Відповідно до правил атрибуції⁷¹ фізичну або приватну юридичну особу не можна притягнути до відповідальності за порушення прав, гарантованих Конвенцією, окрім випадків, коли їхні дії присвоюються Державі⁷². В останньому випадку лише Держава притягується до відповідальності та зобов'язана здійснити необхідну справедливую сатисфакцію.

Міжнародні організації

80. Норми відповідальності міжнародних організацій за порушення міжнародного права досі не врегульовані подібно до принципів відповідальності Держави⁷³, хоча КМП завершила свою роботу над цим питанням та підготувала такі норми⁷⁴. Існує небагато напрацювань чи практики міжнародних судів, що пояснюють такі норми, за винятком правової системи ЄС та практики Європейського суду щодо відповідальності інституцій ЄС. Про таку форму відповідальності варто згадати, оскільки це свідчить, що попри деякі відмінності між правилами встановлення основної відповідальності Держав та міжнародних організацій правила здійснення відшкодування не змінюються. Обидві форми відповідальності передбачають «поняття, що «є загальним для усіх підсистем міжнародного права» та [має] «звичайне значення, яке слід надавати поняттю шкоди у міжнародному праві»⁷⁵.

⁶⁹ Подібні правила існували у статті 24 (3) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та статті 23 (3) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди.

⁷⁰ УВКПЛ ООН, *Керівні принципи з питань бізнесу і прав людини: імплементація Рамкової програми ООН «Захист, повага та засоби правового захисту»*; Рада з прав людини, «A/HRC/RES/17/4»; Комітет міністрів, «Рекомендація CM/Rec(2016)3 Комітету міністрів Державам-членам з прав людини та бізнесу» (2016).

⁷¹ КМП, ARSIWA, 5 і 8.

⁷² ЄСПЛ, «*Макучян і Мінасян проти Азербайджану та Угорщини*» (*Makuchyan and Minasyan v. Azerbaijan and Hungary*) (2020) п. 111–120.

⁷³ М. Мольднер, «Відповідальність міжнародних організацій — впровадження DARIO КМП» (*Responsibility of International Organizations – Introducing the ILC’s DARIO*) (2012) 16 *Щорічник Макса Планка з права Організації Об'єднаних Націй* 281–328; Я. Клабберс, «Роздуми про особисту відповідальність: відповідальність міжнародних організацій за бездіяння» (*Reflections on Role Responsibility: The Responsibility of International Organizations for Failing to Act*) (2017) 28 *Європейський журнал міжнародного права* 1133–61; К. Самара, «Міжнародна відповідальність міжнародних організацій (проект статей Комісії міжнародного права)» (*International Responsibility Of International Organizations (The Draft Articles of the International Law Commission)*) (2017).

⁷⁴ КМП, «Проект статей про відповідальність міжнародних організацій» (2001) II *Щорічник Комісії міжнародного права*.

⁷⁵ «*Аксель Вольц проти Клікейр СА*» (*Axel Walz v Clickair SA*) (2010) п. 27–28.

81. Суд не може покласти міжнародну відповідальність на міжнародну організацію з огляду на обмежену сферу застосування Конвенції, яка регулює лише міжнародну відповідальність Держав. Міжнародні організації не можуть бути притягнуті до відповідальності й, відповідно, змушені виплатити справедливую сатисфакцію за Конвенцією, якщо заявлене порушення не присвоюється безпосередньо Державам-учасницям. Наприклад, Суд відмовився від юрисдикції розглядати звинувачення проти частини сил військової коаліції Держав в Іраку, що були сформовані на основі Резолюції Ради Безпеки ООН 1546 (2004).⁷⁶

Недержавні суб'єкти

82. Питання відповідальності міжнародних організацій та відповідальності недержавних суб'єктів у міжнародному праві є також складною та динамічною сферою. Це досі не встановлено у якості окремої форми відповідальності, але може передбачати притягнення осіб, корпорацій, збройних формувань та інших суб'єктів до відповідальності за їхні дії за різними існуючими формами міжнародної відповідальності. Розвиток цієї сфери міжнародного права триває, і з часом виникають нові норми та принципи.

83. Недержавних суб'єктів не можна напряму притягнути до відповідальності за порушення Конвенції, якщо їхні дії не атрибутовані Державі-учасниці.

Постраждалі особи

84. У міжнародному праві не менш важливо ідентифікувати суб'єктів, які можуть або не можуть вимагати відшкодування. Постраждалими можуть бути фізичні особи, колективи, юридичні особи (з національною або міжнародною правосуб'єктністю) та Держави. Це залежатиме від характеру порушеного міжнародного зобов'язання, процедури або особливостей судового розгляду щодо того, хто може бути постраждалим.

85. У питаннях, що передбачають міждержавний судовий розгляд, як-от ті, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного суду ООН, лише Держави можуть мати статус постраждалих і, відповідно, порушити справу для встановлення міжнародної відповідальності та відшкодування. Деякі інші спори, як-от міжнародний комерційний арбітраж (наприклад, ЮНСІТРАЛ, МЦУІС тощо), можуть залучати Держав, суб'єктів підприємницької діяльності або осіб у якості постраждалих. Міжнародні кримінальні трибунали або різні спеціальні механізми, наприклад компенсаційна комісія або комісія зі встановлення істини, можуть визначити коло осіб, які можуть вимагати компенсацію, або держав, які можуть порушити справу замість постраждалих.

86. У договорах у галузі прав людини — і Конвенція не є винятком — зазвичай передбачається, що лише фізичні особи окремо або колективно та юридичні особи, які не пов'язані з державою, можуть претендувати на статус постраждалих внаслідок порушення. Держав не можна вважати постраждалими внаслідок порушень прав людини.

⁷⁶ «Хусейн проти Албанії, Болгарії, Хорватії, Чеської Республіки, Данії, Естонії, Угорщини, Ісландії, Ірландії, Італії, Латвії, Литви, Нідерландів, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, Туреччини, України та Сполученого Королівства» (піш.) (*Hussein v. Albania, Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Denmark, Estonia, Hungary, Iceland, Ireland, Italy, Latvia, Lithuania, the Netherlands, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Turkey, Ukraine and the United Kingdom*) (2006).

«Відшкодування»

87. Відшкодування є лише одним з багатьох наслідків міжнародно-протиправного діяння. Норми відповідальності держави змушують потерпілу сторону (сторін) виконувати конкретні кроки, а не переходити безпосередньо до грошової компенсації. Таким чином неправильно припускати, що відповідальність за міжнародним правом неминуче передбачає зобов'язання виплатити грошові суми у якості компенсацій. Низка інших зобов'язань передують питанню про виплати.

88. На початку процесу притягнення до відповідальності за протиправне діяння потерпіла сторона повинна здійснити дії щодо притягнення до відповідальності порушника та вимагати припинення порушення, якщо воно продовжується. Тільки після цього і після законного встановлення відповідальності потерпіла сторона може вимагати одну або усі три форми відшкодування. КМП дотримується права вимагати відшкодування, що відповідає «**другому загальному зобов'язанню** відповідальної Держави після вчинення міжнародно-протиправного діяння»⁷⁷. Іншими словами, потерпіла сторона не може переходити безпосередньо до вимагання відшкодування від відповідальної Держави без попереднього встановлення відповідальності та вимоги припинити протиправне діяння. Однак, процес вимагання та здійснення відшкодування передбачає три форми, що дотримуються конкретних норм та порядку, які можуть поєднуватися або чергуватися.

89. Основний принцип відшкодування у будь-якій з трьох форм яскраво продемонстрований у процитованій справі *Хожувської фабрики*⁷⁸ та діє дотепер. Він передбачає особливий зв'язок між усіма формами відшкодування — реституцією, компенсацією та сатисфакцією — які повинні йти за порядком.

- a. По-перше, відповідальні Держави повинні припинити протиправне діяння і тільки після цього здійснити повну або часткову реституцію, якщо це можливо.
- b. По-друге, і лише якщо реституція більше неможлива або може здійснюватися лише частково, відповідальну Державу можна змусити виплатити компенсацію за матеріальну та/або моральну шкоду, включаючи пеню. Спричинені відстрочкою проценти (або проценти після винесення рішення) є процесуальним питанням і не є обов'язковою вимогою за міжнародним правом.
- c. По-третє, сатисфакцію як останню форму відшкодування можна застосувати разом з реституцією та/або компенсацією, що може бути або альтернативою цим двом формам відшкодування, або поєднуватися з ними.

90. Це спрощене пояснення загальних правил присудження відшкодування у міжнародному праві. Правила та порядок присудження справедливої сатисфакції за Конвенцією загалом відповідають цим принципам, хоча Суд розробив власний особливий підхід до питання здійснення відшкодування. Визнано, що система Конвенції щодо справедливої сатисфакції є *lex specialis* стосовно цих загальних правил здійснення відшкодування за міжнародним правом.⁷⁹ Таким чином вона має конкретні особливості, про які йдеться у наступному розділі.

⁷⁷ КМП, «Зауваження ARSIWA», 31 Зауваження п. (1).

⁷⁸ Див. виноску 46

⁷⁹ «Кіпр проти Туреччини» (справедлива сатисфакція) (2014) п. 42.

3. Справедлива сатисфакція згідно з Конвенцією

91. У статті 41 Конвенції зазначено:

«Якщо Суд визнає, що відбулося порушення Конвенції або протоколів до неї, і якщо внутрішнє законодавство відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, якщо необхідно, присуджує потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

92. Попередня стаття 50 суттєво не відрізнялася від теперішнього формулювання. Закреслений текст було спрощено, і він не змінив значення або умови присудження справедливої сатисфакції:

~~*«Якщо Суд визнає, що рішення або захід, вжитий юридичним або іншим органом Високої Договірної Сторони, повністю або частково суперечить зобов'язанням, що випливають із цієї Конвенції, і якщо внутрішнє законодавство вказаної Сторони передбачає лише часткове відшкодування за наслідки такого рішення або заходу, своїм рішенням Суд, якщо необхідно, присуджує потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».*~~

93. Попри видиму простоту наведене Судом тлумачення питання справедливої сатисфакції було розкритиковане через неузгодженість та нечіткість⁸⁰. У контексті нещодавніх реформ системи Конвенції Держави-учасниці спочатку запропонували Суду «встановити та оприлюднити правила, передбачувані для усіх сторін стосовно застосування статті 41 Конвенції, включаючи рівень справедливої сатисфакції, на який можна очікувати у різних обставинах»,⁸¹ а згодом самі запропонували «розпочати комплексне вивчення: ... надання справедливої сатисфакції заявникам за статтею 41 Конвенції»⁸².

94. Здається, що жодна з цих ініціатив досі не реалізована. Суд видав прес-реліз, де коротко пояснюється рішення про присудження справедливої сатисфакції, а згодом оновив свої процесуальні рекомендації щодо висунення претензій про справедливу сатисфакцію без пояснення матеріальних норм⁸³. Держави-учасниці не оприлюднили результати їхнього «комплексного вивчення».

95. Оцінювання або підтримка критики практики Суду щодо справедливої сатисфакції не є метою цього Дослідження. Дослідження повинне пояснювати судову практику таким чином, щоб це було практично корисно для судової системи України у контексті триваючого збройного конфлікту. Критика — виправдана чи ні — не додає цінності питанню і точно не допомагає у практичному застосуванні такої судової практики, незалежно від неузгодженості та недостатньої судової мотивації. Проте українській судовій системі повинна бути відомо, що така критика існує, і деяка є досить виправданою.

⁸⁰ В. Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини: забудьте про постраждалих; все зводиться до держави» (Non-pecuniary damages before the European Court of Human Rights: Forget the victim; it's all about the state) (2020) 33 *Лейденський журнал міжнародного права* 335–69.

⁸¹ Рада Європи, «Конференція високого рівня про майбутнє Європейського суду з прав людини: Ізмірська декларація» (High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights: Izmir Declaration) (2011) п. 2 d).

⁸² «Конференція високого рівня про майбутнє Європейського суду з прав людини: Брайтонська декларація» (High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights: Brighton Declaration) (2012) п. 35 f) ii).

⁸³ ЄСПЛ, Регламент Суду. Практична рекомендація щодо претензій про справедливу сатисфакцію (видана Головою Суду відповідно до Правила 32 Регламенту Суду 3 червня 2022 року) (2022).

96. З цієї причини у Дослідженні пропонується проаналізувати та описати практику Суду щодо справедливої сатисфакції у порівнянні з принципами загального міжнародного права у питаннях здійснення відшкодування. У наступній частині Дослідження пропонується дотримуватися тієї ж структури, що використана вище, а саме — розглянути поняття «справедлива сатисфакція» у порівнянні з поняттям «відшкодування» у загальному міжнародному праві. Далі у Дослідженні коротко пояснюються особливості та умови, суб'єкти, відповідальні за справедливу сатисфакцію та її отримувачі, принципи, які Суд використовує при її оцінюванні та присудженні, конкретні форми, процедура та виконання справедливої сатисфакції.

Значення

97. Поняття «справедлива сатисфакція» згідно з Конвенцією не слід плутати з поняттям «сатисфакція» як однією з трьох форм відшкодування за міжнародним правом. Сатисфакція за загальним міжнародним правом має вузьке значення нефінансового заходу або заходу, «відмінного від реституції або компенсації». З іншого боку, «справедлива сатисфакція» у системі Конвенції швидше означає особливий спосіб іменування «права постраждалої сторони на відшкодування». Іншими словами, якщо у загальному міжнародному праві термін «сатисфакція» означає окрему форму відшкодування, захід нефінансового характеру, згідно з Конвенцією поняття «справедлива сатисфакція» є ширшим та всеохоплюючим.

98. Стверджується, що Держави-підписанти у тогочасній статті 50 (наразі стаття 41) Конвенції спочатку передбачали нефінансовий характер «справедливої сатисфакції». Проте контраргумент стосувався широкого сприйняття сатисфакції у міжнародному праві, яке існувало задовго до розмежування КМП цього поняття у 2001 році.⁸⁴ З цього погляду сатисфакція була більш загальним зобов'язанням забезпечити будь-який «засіб правового захисту або форму відшкодування (у широкому значенні) за порушення міжнародного зобов'язання».⁸⁵

99. Насправді укладачі Конвенції спочатку використовували термін «справедлива сатисфакція» у його широкому значенні⁸⁶, яке Суд нещодавно тлумачив як поняття, що охоплює інші форми відшкодування, такі як грошові компенсації та/або реституція. Однак Суд ніколи не постановлював Державам-відповідачам принести будь-які форми вибачення або висловити розкаяння у розумінні поняття «сатисфакція» за статтею 37 ARSIWA. Навіть у випадках односторонніх заяв або мирного урегулювання Суд не вимагав від Держав визнання порушення.⁸⁷ Проте Суд відмовлявся приймати такі заяви

⁸⁴ О. Ікім, *Справедлива сатисфакція за Європейською конвенцією з прав людини (Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights)*, 1 вид. (видавництво Кембриджського університету, 2014) роз. 2.1.

⁸⁵ *Справа про відмінності між Новою Зеландією та Францією у тлумаченні або застосування двох угод, укладених 9 липня 1986 року між двома Державами, і яка стосувалася проблем, викликаних справою судна «Rainbow Warrior», том XX (с. 215 (1990)). (1990).*

⁸⁶ ЄСПЛ, *Підготовчі роботи над статтею 50 Європейської конвенції з прав людини (інформаційний документ підготовлений Секретаріатом)* (1970).

⁸⁷ Б. І. П. Майер, «Для Держав ніколи не пізно — мирні урегулювання та односторонні заяви» (It is never too late for the State - Friendly settlements and Unilateral Declarations) (2007) *Права людини - думки Страсбурга* 309–28; Л. Р. Глас, «Односторонні заяви та Європейський суд з прав людини: між ефективністю та інтересами заявника» (Unilateral declarations and the European Court of Human Rights: Between efficiency and the interests of the applicant) (2018) 25 *Маастрихтський журнал європейського та порівняльного права* 607–30.

або урегулювання, якщо вони не супроводжувалися належною формою відшкодування.⁸⁸

100. Таким чином перше правило розуміння практики Суду щодо присудження справедливої сатисфакції полягає в усвідомленні значення цього поняття. Справедлива сатисфакція — автономне поняття за Конвенцією, яке не прирівнюється до загального поняття «відшкодування» за міжнародним правом, але є більш всеосяжним, ніж третя форма репарацій — «сатисфакція». Все ж поняття «справедлива сатисфакція» не охоплює заходи нефінансового характеру (наприклад, вибачення тощо), а саме ті, яких стосується термін «сатисфакція» за загальним міжнародним правом. Іншими словами, термін «справедлива сатисфакція» може розглядатися як такий, що охоплює дві форми відшкодування — «реституцію» та «компенсацію» — у тлумаченні за загальним міжнародним правом, але без третьої форми — «сатисфакції».

101. «Справедлива сатисфакція» спочатку не мала включати реституцію у значенні першої форми відшкодування згідно із загальним міжнародним правом. Проте вона означала більше, ніж «компенсація», оскільки Суд поступово перетворив це поняття на більш всеосяжне. Воно охоплює компенсацію у трьох конкретних формах: виплати за матеріальну, моральну шкоду, видатки та витрати. Проте поняття «справедлива сатисфакція» також стосується інших конкретних форм відшкодування, як-от видача наказу про звільнення у разі незаконного утримання під вартою, реституція незаконно вилучених товарів або відновлення національного провадження в окремих справах.

102. Як у випадку з питанням відшкодування за загальним міжнародним правом, питання справедливої сатисфакції за Конвенцією є частиною встановлення відповідальності Держави й вимагає рішення Суду про атрибуцію та протиправність. З огляду на те, що у цьому Дослідженні справедлива сатисфакція розглядається як конкретна форма відшкодування за загальним міжнародним правом, необхідно надати певні пояснення її особливостей, умов, а також порівняння з іншими матеріальними правами згідно з Конвенцією, що забезпечують право на відшкодування.

Порівняння

103. Справедлива сатисфакція є доповненням до інших прав, але може розглядатися окремо. Це не означає, що справедлива сатисфакція є самодостатнім правом згідно з Конвенцією. Вона є допоміжним наслідком порушення одного або кількох прав. У цьому сенсі справедливу сатисфакцію можна порівняти з певними конкретними самодостатніми правами, як-от право на засіб правового захисту, право на компенсацію за незаконне утримання під вартою та право на компенсацію за судові помилки.

Право на засіб правового захисту та справедлива сатисфакція

104. Поняття «справедлива сатисфакція» можна краще зрозуміти у порівнянні з іншим юридичним поняттям, яке схоже за характером та сферою застосування, але не ідентичне. Таким поняттям є право на засіб правового захисту у розумінні статей 13 та 35 (1) Конвенції. Є дві основні відмінності у матеріальному та процесуальному застосуванні права на засіб правового захисту та справедливої сатисфакції, пояснити які може бути доцільно у контексті цього Дослідження.

105. Перша відмінність є матеріальною і стосується характеру обох понять. Попри конкретне значення та особливості справедлива сатисфакція не є правом за

⁸⁸ «Ташсін Акар проти Туреччини» (попередні зауваження) (*Tahsin Acar v. Turkey*) (2003).

Конвенцією на відміну від права на засіб правового захисту. Вона є зобов'язанням Держав-учасниць, допоміжним до зобов'язання виправити наслідки порушення, що виникає лише після встановлення Судом порушення одного або більше прав за Конвенцією у його рішенні, включаючи право на засіб правового захисту.

106. Справедлива сатисфакція здійснюється лише тоді, коли Держава-відповідач не змогла повністю або частково забезпечити потерпілій стороні будь-яку форму засобу правового захисту на момент винесення Судом рішення. Її можна вимагати та присуджувати лише до завершення судового розгляду та лише після вичерпання національних засобів правового захисту. На відміну від права на засіб правового захисту справедлива сатисфакція є допоміжною до висновків про відповідальність Держави за Конвенцією і не може вважатися частиною такого права або окремим правом, що виникає після винесення рішення Суду. Справедливу сатисфакцію можна присуджувати лише за потреби, але не обов'язково після встановлення порушення. Фактично у деяких випадках Суд виносив рішення про встановлення порушення без присудження справедливої сатисфакції.

107. Інша важлива відмінність між правом на засіб правового захисту за статтею 13 Конвенції та справедливою сатисфакцією має процесуальний характер. Метою статті 13 є забезпечення засобу, завдяки якому особи можуть отримати допомогу на національному рівні у зв'язку з порушеннями їхніх прав за Конвенцією, перш ніж задіяти міжнародний механізм подання скарги до Суду.⁸⁹ З іншого боку, справедливу сатисфакцію можна вимагати та отримати лише до завершення судового провадження та лише за умови, що Суд у своєму рішенні встановлює порушення Конвенції. Рішення Суду про прийняття умов мирного урегулювання або односторонньої заяви навряд чи можна вважати частиною справедливої сатисфакції. Проте Суд оцінює, чи усунула Сторона-відповідач заявлене порушення за допомогою достатньої компенсації.

Інші матеріальні права на компенсацію та справедлива сатисфакція

108. У порівнянні з іншими правами на компенсацію за Конвенцією справедлива сатисфакція відіграє допоміжну роль. Справедлива сатисфакція присуджується за нездатність постраждалої від судової помилки особи вимагати компенсацію за моральну шкоду після виправдувального вироку, а право на компенсацію за неправомірне засудження гарантується статтею 3 Протоколу № 7⁹⁰.

109. Таке ж відношення субсидіарності можна простежити між справедливою сатисфакцією та конкретним правом на компенсацію за незаконне утримання під вартою за статтею 5 §5 Конвенції. Ця стаття передбачає право, що безпосередньо забезпечується національними судами⁹¹, і такі суди повинні застосовувати критерії справедливої сатисфакції подібно до Суду⁹². Проте таке право може бути порушене окремо у випадках, коли компенсація є мізерно малою або зовсім непропорційною серйозності порушення, що передбачає присудження Судом компенсації за статтею 41 на додаток до малої компенсації, присудженої національними судами.⁹³

⁸⁹ ЄСПЛ, «Кудла проти Польщі» [ВП] (*Kudła v. Poland*) (2000).

⁹⁰ «Погосян і Багдасарян проти Вірменії» (*Poghosyan and Baghdasaryan v. Armenia*) (2012).

⁹¹ «О. та інші проти Сполученого Королівства» (*A. and Others v. the United Kingdom*) (2009) п. 229.

⁹² «Василевський і Богданов проти Росії» (*Vasilevskiy and Bogdanov v. Russia*) (2018).

⁹³ «Христина Бойченко проти Молдови» (*Cristina Boicenco c. Moldova*) (2011).

Особливості

110. Першою особливістю справедливої сатисфакції є **компенсаційний** ефект. Хоча деякі автори сперечаються⁹⁴, що Суд може інколи використовувати її як засіб карального правосуддя, а саме для покарання Держави-порушниці, компенсаційний характер справедливої сатисфакції залишається основою для присудження Судом відшкодування моральної шкоди. Суд визначає сферу застосування справедливої сатисфакції як таку, що «є визнанням того факту, що моральна шкода виникла внаслідок порушення основного права людини, і в найширшому сенсі є ознакою ступеня тяжкості шкоди; вони не призначені — і не повинні призначатися — для забезпечення фінансового комфорту або співчутливого збагачення за рахунок відповідної Договірної Сторони».⁹⁵

111. Ідея карального правосуддя та використання штрафних санкцій зазвичай відхиляється у міжнародному праві та, як визнає КМП в ARSIWA, «навіть у зв'язку із серйозними порушеннями зобов'язань, що виникають на підставі імперативних норм, ... функція збитків є компенсаційною за своєю суттю».⁹⁶

112. З першої особливості впливає друга, яка характеризує сатисфакцію лише як **індивідуальну** допомогу. Давно ведуться обговорення, чи відправляє Суд правосуддя окремого або конституційного виду, що може відобразитися на присудженні Судом справедливої сатисфакції, особливо у справах, де встановлено систематичне порушення Конвенції та винесено пілотні рішення.⁹⁷

113. Суд сприяв цій суперечці шляхом визнання подвійної функції своїх рішень, які «фактично слугують не лише для вирішення переданих на розгляд Суду справ, але, в цілому, для пояснення, захисту та розробки правил, започаткованих Конвенцією, таким чином сприяючи дотриманню Державами зобов'язань, взятих на себе у якості Договірних Сторін».⁹⁸ В іншій справі Суд зауважив, що: «хоча основною метою системи Конвенції є забезпечення індивідуальної допомоги, її місія полягає також у розв'язанні питань з міркувань громадського порядку у спільних інтересах, таким чином підвищуючи загальні стандарти захисту прав людини та розширюючи юриспруденцію у галузі прав людини в рамках спільноти Держав-учасниць Конвенції».⁹⁹

114. У зв'язку з цим вчені стверджують, що Суд використовує дві моделі присудження відшкодування моральної шкоди. Орієнтована на постраждалих модель призначена для забезпечення компенсації постраждалим внаслідок порушень прав людини, тоді як орієнтована на державу модель спрямована на відплату та перешкоджання повторному вчиненню порушень прав людини у більших масштабах. Згідно з першою моделлю Суд вершить індивідуальне правосуддя, а згідно з другою — виносить рішення про систематичні порушення.¹⁰⁰ Інші процитовані автори, включаючи колишніх суддів Суду, вважають ці форми компенсації збитків каральним правосуддям за «(1) грубі порушення прав людини, що захищаються Конвенцією ..., багаторазові порушення ..., ..., повторні порушення протягом значного періоду часу або одне порушення, що

⁹⁴ П. Пінту де Альбукерке і А. ван Аакен, «Штрафні санкції у Страсбургу» (Punitive Damages in Strasbourg) (2016).

⁹⁵ «Варнава та інші проти Туреччини» (2009) п. 224.

⁹⁶ КМП, «Зауваження ARSIWA» Розділ III Зауваження (5) і стаття 36 Зауваження (4).

⁹⁷ «Хуттен-Чапска проти Польщі» (Hutten-Czapska v. Poland) (2006); ЄСПЛ, «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine) (2009).

⁹⁸ «Ірландія проти Сполученого Королівства» (1978) п. 154.

⁹⁹ «Карнер проти Австрії» (Karner v. Austria) (2003) п. 26.

¹⁰⁰ Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини».

триває значний період часу; (2) тривале, умисне невиконання рішення Суду, винесене стосовно непокірної Договірної Сторони; і (3) суворе обмеження або загрозу такого обмеження прав людини заявника з метою запобігання, погіршення або обмеження його/її доступу до Суду, а також доступу Суду до заявника».¹⁰¹

115. Можна запитати, як ця суперечка стосується цілей цього Дослідження. Необхідно було зрозуміти рішення Суду у міждержавних справах, де може здаватися, що справедлива сатисфакція перевищує такий індивідуально-орієнтований характер.

116. Суд встановив, що присудження справедливої сатисфакції у міждержавних справах залежить від характеру скарг. Якщо скарги стосувалися загальних питань, основною метою Суду було відновлення громадського порядку в рамках колективної відповідальності згідно з Конвенцією, тому за таких обставин може бути недоцільним присуджувати справедливу сатисфакцію. Проте якщо Держава засуджує порушення іншою Державою-учасницею прав окремих постраждалих осіб, такі скарги дуже схожі до індивідуальної заяви, тому присудження справедливої сатисфакції є виправданим для надання допомоги таким постраждалим. Таким чином, якщо **у міждержавній справі** присуджується справедлива сатисфакція, **це завжди потрібно робити на користь окремих постраждалих осіб**.¹⁰²

117. Якщо коротко, цей принцип був застосований в інших подальших міждержавних справах, викликаних міжнародним збройним конфліктом, що підтверджує індивідуально-орієнтований характер справедливої сатисфакції. Розроблений принцип охоплює три основні критерії для встановлення та присудження справедливої сатисфакції на користь постраждалих: (i) тип скарги, поданої Урядом-заявником, яка мала стосуватися порушення основних прав людини його громадян (або інших постраждалих); (ii) чи можна ідентифікувати постраждалих; та (iii) основна мета порушення справи.¹⁰³

118. Третя й остання особливість справедливої сатисфакції полягає у тому, що **вона не може ні компенсувати, ні усунути порушення повністю**.¹⁰⁴ Система Конвенції призначена для забезпечення справедливої сатисфакції замість повного відшкодування.¹⁰⁵ Її метою є забезпечення «справедливого» відшкодування, інколи у якості альтернативи реституції, як було зазначено в одній справі, що «справедлива сатисфакція» не обов'язково вимагає «повної сатисфакції», а лише тієї, яка є «необхідною»¹⁰⁶.

Умови

119. У своєму тлумаченні колишньої статті 50 Суд навів три умови для забезпечення справедливої сатисфакції:

Якщо наслідки порушення можна усунути лише частково, присудження «справедливої сатисфакції» на підставі статті 50 (ст. 50) вимагає, щоб:

¹⁰¹ Пінту де Альбукерке і ван Аакен, «Штрафні санкції у Страсбургу».

¹⁰² «Кіпр проти Туреччини» (справедлива сатисфакція), п. 46.

¹⁰³ «Грузія проти Росії» (справедлива сатисфакція) (2019); «Грузія проти Росії» (ii) (справедлива сатисфакція) (2023).

¹⁰⁴ Ікім, *Справедлива сатисфакція за Європейською конвенцією з прав людини*, роз. 2.1.

¹⁰⁵ Зауваження до статті 32 п. (2) «Зауваження ARSIWA».

¹⁰⁶ «Грецькі нафтопереробні заводи «Стрен» і Стратіс Андреадіс проти Греції» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*) (1994) п. 79–80.

(i) Суд встановив, що «рішення або захід», вжитий органом влади Договірної держави, «суперечить зобов'язанням, що випливають з ... Конвенції»;

(ii) була «потерпіла сторона»;

(iii) Суд вважає за «необхідне» присудити справедливу сатисфакцію.¹⁰⁷

120. Із сучасного формулювання статті 41 Конвенції один вчений вивів наступні три умови, що передують присудженню справедливої сатисфакції:

- a. встановлення порушення;
- b. внутрішнє законодавство передбачає лише часткове відшкодування; і
- c. присудження справедливої сатисфакції у разі необхідності.¹⁰⁸

121. Інші вчені вважають, що для присудження існує чотири загальні умови:

- a. рішення або захід, вжитий органом влади договірної держави, суперечить її зобов'язанням за договором;
- b. наслідки порушення можна усунути лише частково на внутрішньодержавному рівні;
- c. існування потерпілої сторони; і
- d. оцінка Суду щодо необхідності присудження справедливої сатисфакції.¹⁰⁹

122. Втім, інші вчені вивели п'ять юридичних вимог¹¹⁰:

- a. Суд повинен визначити, що було порушене право, передбачене Конвенцією або Протоколом
- b. Національне законодавство причетної держави не забезпечує повного «відшкодування» за порушення прав людини
- c. Згідно з Регламентом Суду (Правило 60(1)) «[з]аявник, який бажає, щоб у разі визнання Судом його прав порушеними йому була присуджена справедлива сатисфакція на підставі статті 41 Конвенції, повинен сформулювати деталізовані вимоги з цього приводу» ...
- d. Між порушенням прав людини та моральною шкодою повинен існувати причинно-наслідковий зв'язок ...
- e. Присудження відшкодування моральної шкоди повинне бути «необхідним».

123. Можна помітити, що вчені розходяться в думках щодо того, що вважати вимогою для присудження справедливої сатисфакції. Навіть з точки зору термінології дехто називає їх «умовами», тоді як інші вважають їх «юридичними вимогами». Проте очевидно, що деякі з цих умов (або вимог) містяться в кожному аналізі, хоч і в різному формулюванні. Інші умови відрізняються залежно від сфери застосування аналізу та мети наукової роботи. Деякі умови є процесуальними, а інші — матеріальними. Таку

¹⁰⁷ «Де Вільде, Оомс і Версип проти Бельгії» (справедлива сатисфакція) (*De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium*) (1972) п. 21.

¹⁰⁸ Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини».

¹⁰⁹ Ікім, *Справедлива сатисфакція за Європейською конвенцією з прав людини*, роз. 3.2.

¹¹⁰ С. Альтвікер-Гаморі, Т. Альтвікер і А. Петерс, «Оцінювання порушень прав людини: емпіричний аналіз рішень про відшкодування моральної шкоди за Європейською конвенцією з прав людини» (*Measuring Violations of Human Rights: An Empirical Analysis of Awards in Respect of Non-Pecuniary Damage Under the European Convention on Human Rights*) (2015) поз. 2.

різницю думок можна пояснити, в першу чергу, переформулюванням колишньої статті 50, а по-друге — відсутністю узгодженості та кодифікації практики з боку Суду.

124. Не всі умови можна вважати юридичними вимогами, що потребують класифікації. Наприклад, існування «потерпілої сторони» є очевидною умовою, яка не вимагає окремого пояснення. З іншого боку, існування «пошкодження» є вимогою за загальним міжнародним правом, що потребує конкретного пояснення, оскільки порушення Конвенції не обов'язково передбачає присудження справедливої сатисфакції. Проте, пояснюючи існування «пошкодження» або «потерпілої сторони», вчені неодмінно переходять до пояснення вимоги «необхідності» справедливої сатисфакції — саме того, що вони називають останньою умовою.

125. Такі ж причини можна навести у зв'язку з першою умовою, що вимагає встановлення Судом порушення Конвенції. Ця умова також говорить сама за себе. Справедливу сатисфакцію не можна присудити у справах, де відсутнє порушення. Якщо говорити словами загального міжнародного права про відповідальність держави, діяння відповідальної Держави, за яке вимагається відшкодування, повинна бути притаманна атрибуція та протиправність.

126. Деякі умови є процесуальними, які не можна, грубо кажучи, пов'язати з юридичними вимогами. Причиною цього є те, що процесуальні норми можуть змінюватися і підлягати виняткам, що фактично трапилось з процесуальними нормами про вимогу справедливої сатисфакції. Наприклад, Правило 60 Регламенту Суду, яке вимагає конкретну заяв щодо справедливої сатисфакції, не є абсолютним. Суд неодноразово відступав від цього правила у деяких виняткових справах, коли вважав присудження справедливої сатисфакції необхідним.¹¹¹ Один вчений зазначив, що такі виняткові відступи є порушенням принципу *ne ultra petita*¹¹², від чого Суду варто утримуватися. У подібних суперечках спірно вважати таку процесуальну норму юридичною вимогою для присудження справедливої сатисфакції.

127. Це Дослідження не має наміру ще більше ускладнити це питання. Його мета полягає у наданні практичних рекомендацій та чітких, спрощених пояснень. Таким чином і лише для цілей цього Дослідження наступні **дві умови** вважаються такими, яких можна класифікувати юридичними матеріальними вимогами для справедливої сатисфакції:

а. Встановлення принаймні одного порушення передбачених Конвенцією прав і

б. Неможливість частково або повністю усунути таке порушення на національному рівні.

128. Інші умови або вимоги, як-от необхідність або існування «потерпілої сторони», або вимога висунення претензії, пояснюються у наступних розділах, з яких практики зможуть зрозуміти їх краще. Наприклад, вимога необхідності або умова про причинно-наслідковий зв'язок класифікуються як принципи оцінювання справедливої сатисфакції, а не як юридичні вимоги. Вимоги просити відшкодування у належний момент пояснюються в окремому розділі, присвяченому процедурі присудження справедливої сатисфакції. Так звана умова існування «пошкодження» або «потерпілої сторони» передбачає пояснення щодо суб'єктів правовідносин, пов'язаних зі справедливою сатисфакцією.

¹¹¹ «Нагметов проти Росії» (*Nagmetov v. Russia*) (2017).

¹¹² Ікім, *Справедлива сатисфакція за Європейською конвенцією з прав людини*, роз. 4.2.2.

Порушення передбачених Конвенцією прав

129. Ця перша умова передбачає винесення Судом рішення, у якому встановлене принаймні одне порушення Конвенції. Це зрозуміло. Справедливу сатисфакцію не можна присудити у справах, де відсутнє порушення Конвенції.

130. Рішення, якими справи вилучено з реєстру на основі дружнього урегулювання або односторонньої заяви, навіть якщо держава-відповідач визнає існування порушення, не вважаються першою умовою для справедливої сатисфакції. Хоча Суд вимагає від відповідальної Держави усунути визнане порушення до рівня задоволення, дружнє урегулювання¹¹³ або «одностороння заява»¹¹⁴ є достатньою основою для встановлення, що дотримання прав людини, передбачених у Конвенції, не вимагає від Суду продовжити розгляд справи. У таких випадках справедлива сатисфакція здається питанням ефективності національних засобів правового захисту, розглянутих за статтею 13 Конвенції¹¹⁵.

131. Якщо Суд вирішив справу за суттю та виніс рішення, від заявника не можна вимагати повторно звернутися для отримання національних засобів правового захисту, незалежно від їхньої ефективності. У такому випадку перша умова справедливої сатисфакції є виконаною, і застосовується стаття 41.¹¹⁶

132. Якщо коротко, ця умова вимагає існування порушення Конвенції та рішення Суду з цього приводу. Саме ця умова з точки зору загального міжнародного права виконує основну вимогу здійснення відшкодування, а саме встановлення відповідальності шляхом оцінювання атрибуції та протиправності діяння, покладеного на Державу (див. атрибуція та протиправність).

Неможливість відновити *статус-кво* на національному рівні

133. Один автор справедливо класифікував цю умову як таку, що має швидше історичне значення для Суду.¹¹⁷ На практиці ця умова більше не застосовується, оскільки, навіть якщо виникає можливість відшкодування до завершення судового розгляду (наприклад, із впровадженням нових засобів правового захисту або відновленням провадження до розгляду справи), Суд застосовує цю умову на свій розсуд.

134. Насправді, оцінюючи можливість здійснення відшкодування на національному рівні, Суд розмежовує правило вичерпання національних засобів правового захисту, передбачених статтею 35 §1, та претензії щодо справедливої сатисфакції за статтею 41 Конвенції¹¹⁸. Він зазначає, що навіть у випадку доступності нових засобів правового захисту не можна очікувати від постраждалої внаслідок порушення особи ініціювання нового провадження на національному рівні з вимогою компенсації за порушення,

¹¹³ «Броньовський проти Польщі» (відхилення) (*Broniowski v. Poland*) (2005) Претензія щодо компенсації землі у зв'язку з покинутим майном внаслідок зміни кордонів після Другої світової війни: мирне урегулювання (загальні та індивідуальні заходи після встановлення порушення, викликаного системною проблемою).

¹¹⁴ «Таксін Акар проти Туреччини» (попередні зауваження), п. 75.

¹¹⁵ «Демопулос та інші проти Туреччини» (ріш.) (2010) Нездатність отримати відшкодування від Комісії з нерухомості за Законом №67/2005 у зв'язку із позбавленням майна на півночі Кіпру у 1974 році: неприйнятність.

¹¹⁶ «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» (справедлива сатисфакція) (2006) Перешкоджання заявниці повернутися до її дому та майна на півночі Кіпру, від якої не вимагалось звернутися до нової національної Комісії з метою отримання відшкодування збитків, коли Суд уже прийняв рішення за суттю її справи.

¹¹⁷ Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини», 339.

¹¹⁸ «Де Вільде, Оомс і Версип проти Бельгії» (справедлива сатисфакція), п. 15–16.

встановлені Судом у його рішенні.¹¹⁹ Тому, як правило, вимога вичерпання національних засобів правового захисту, включаючи відновлення провадження для перегляду кримінальної відповідальності та компенсації за помилковий вирок¹²⁰ або відновлення цивільного провадження для повторного отримання компенсації¹²¹, не застосовується у заявах щодо справедливої сатисфакції.

135. Проте у деяких справах, що передбачають комплексну оцінку заяв щодо справедливої сатисфакції, Суд може відкласти питання справедливої сатисфакції та запропонувати постраждалій особі та Державі-відповідачу розглянути різні форми урегулювання. Незрозуміло, за якими критеріями Суд може/не може відкласти своє рішення про справедливу сатисфакцію. Однак це означає, що він може розглянути другу умову як один із варіантів отримання відшкодування на національному рівні, перш ніж розв'язувати питання саме справедливої сатисфакції.

136. Наприклад, зазвичай Суд відкладає питання справедливої сатисфакції у гучних справах або справах з великими грошовими вимогами. Він виносить рішення за суттю, пропонуючи врегулювати питання справедливої сатисфакції на національному рівні. Якщо Держава та постраждала особа досягли згоди, Суд не переходить до розгляду питання справедливої сатисфакції¹²², окрім випадків, коли процедури урегулювання проведені з порушеннями¹²³ або виявилися нерезультативними, і в такому разі Суд самостійно приймає рішення щодо справедливої сатисфакції¹²⁴.

137. В інших випадках, коли Суд виніс рішення про структурні або системні проблеми, що спричиняють багато повторних порушень, він може винятково направити заявників вичерпувати нові доступні національні засоби правового захисту та вимагати відшкодування на національному рівні.¹²⁵ Якщо Держава-відповідач не впроваджує такі засоби правового захисту, Суд переходить до розгляду претензій та постановляє виплатити справедливу сатисфакцію¹²⁶. Однак такий підхід є також неузгодженим, оскільки Суд може знайти інші нетрадиційні шляхи примушування Держав розв'язати структурні проблеми та створити механізми для забезпечення відшкодування¹²⁷.

138. Загалом ця умова є незрозумілою та доволі незастосовною. Вчені стверджують, що Суд ігнорує саме цю умову, віддаючи перевагу принципу «необхідності» справедливої сатисфакції та використовуючи замість цього широку судову

¹¹⁹ «Агурдіно С.р.л. проти Республіки Молдова» (справедлива сатисфакція) (*Agurdino S.r.l. v. the Republic of Moldova*) (2013) п. 9.

¹²⁰ «Барбера, Мессеге і Ябардо проти Іспанії» (справедлива сатисфакція) (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*) (1994) п. 12; «Яллог проти Німеччини» (2006) п. 129.

¹²¹ «С.Л. та Дж.Л. проти Хорватії» (справедлива сатисфакція) (*S.I. and J.I. v. Croatia*) (2016) п. 15.

¹²² «Фон Ганновер проти Німеччини» (відхилення) (*Von Hannover v. Germany*) (2005).

¹²³ «Жакова проти Чеської Республіки» (справедлива сатисфакція) (2017) Недотримання правила про конфіденційність після винесення основного рішення, але до присудження Судом справедливої сатисфакції, коли Суд визнав за доцільне продовжити розгляд справи і присудити справедливу сатисфакцію.

¹²⁴ «Совтрансавто-Холдинг проти України» (справедлива сатисфакція) (2003); «ВАТ «Нафтова компанія «ЮКОС» проти Росії» (справедлива сатисфакція) (*Oao Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*) (2014).

¹²⁵ «Ічієр проти Туреччини» (ріш.) (*İçyer v. Turkey*) (2006) Ухвалення Закону про компенсацію для вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб, яким відмовили у доступі до їхніх володінь у їхніх селах (внаслідок терористичних актів або заходів, вжитих органами влади для боротьби з тероризмом): неприйнятність.

¹²⁶ «Скордіно проти Італії» (№3) (справедлива сатисфакція) (*Scordino v. Italy*) (2007).

¹²⁷ «Бурмич та інші проти України» [ВП] (*Burmuch and Others v. Ukraine*) (2017).

«дискрецію». ¹²⁸ Такі міркування про «необхідність» та «дискрецію», включаючи «рівність», «пропорційність» та «причинно-наслідковий зв'язок», є не умовами для присудження справедливої сатисфакції, але швидше принципами її оцінювання.

Суб'єкти

Держави та Високі Договірні Сторони

139. Лише Держав-сторін Конвенції можна притягнути до відповідальності за порушення і, відповідно, змусити за рішенням Суду забезпечити справедливу сатисфакцію. Особи або недержавні суб'єкти, навіть якщо їхні дії атрибутовані такій Державі, не можуть вважатися безпосередньо відповідачами за Конвенцією. Тому Суд не може змусити їх виплатити відшкодування та справедливу сатисфакцію:

... мовчазна згода або потурання органів Держави-учасниці діям приватних осіб, які порушують права інших осіб, передбачені Конвенцією, у межах її юрисдикції, може призвести до відповідальності такої Держави за Конвенцією¹²⁹. Особливо це стосується визнання відповідною Державою діянь самопроголошеної влади, яку не визнає міжнародна спільнота.¹³⁰

Постраждали або заявники

140. Як зазначено вище, система Конвенції розроблена для забезпечення допомоги фізичним особам, а не Державам. Фізичні особи є єдиними бенефіціарами (носіями) прав, гарантованих Конвенцією, тому лише вони можуть вимагати справедливу сатисфакцію. Навіть у міждержавних спорах справедливу сатисфакцію присуджували на користь постраждалих внаслідок порушення осіб, а не потерпілих Держав.¹³¹ Таким чином лише особи з правом на індивідуальну заяву за статтею 34 Конвенції та ті, від імені яких потерпіла Держава порушила міждержавну справу за статтею 33 Конвенції, можуть вимагати справедливу сатисфакцію.

141. Постраждалих, які можуть вимагати справедливу сатисфакцію, не слід плутати з їхніми представниками або родичами, які заміняють їх у судовому провадженні. Остання категорія може вимагати справедливу сатисфакцію, але лише від імені особи, яка обов'язково має статус постраждалої згідно з Конвенцією¹³².

Принципи

142. Не можна стверджувати, що Суд дотримується конкретних принципів при оцінюванні питання справедливої сатисфакції. З іншого боку, про що свідчить багато випадків у науковій літературі, практика Суду щодо цих питань «оповите таємницею», і національні судді, посилаючись на рішення у справах про права людини та на цю практику, зазвичай стверджують, що «у них відсутні принципи, які можна

¹²⁸ «Навіть якщо дотримано перші дві передумови, відшкодування збитків не присуджується, якщо Суд не вважає, що «необхідно» присудити справедливу сатисфакцію потерпілій стороні. Ця остання вимога надає Страсбурзькому суду свободу для визначення, коли присуджувати відшкодування збитків... Формулювання статті 41 надає Суду свободу та передбачає небагато, якщо взагалі передбачає, обмежень його повноважень. Вибір термінології укладачами («сатисфакція»), здається, навіть більше сприяє широким повноваженням Суду». Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини», 339.

¹²⁹ ЄСПЛ, «Кіпр проти Туреччини» [ВП] (2001) п. 81.

¹³⁰ «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*) (2004) п. 318.

¹³¹ «Кіпр проти Туреччини» (справедлива сатисфакція), п. 46; «Грузія проти Росії» (справедлива сатисфакція); «Грузія проти Росії» (ii) (справедлива сатисфакція).

¹³² Див. більше про постраждалих та «статус постраждалої особи» у розділі А підрозділі 3 *Практичного посібника щодо прийнятності заяв*, ЄСПЛ.

застосувати».¹³³ Навіть з урахуванням певних спроб розкрити деякі принципи у цій сфері¹³⁴ вони були відхилені за вузькість та обмежену спрямованість.¹³⁵

143. Знову ж таки, це Дослідження не має на меті проаналізувати або узагальнити наукові диспути про те, як Суд присуджує справедливу сатисфакцію. Воно спрямоване на надання практичних порад національним суддям з поясненням того, як Суд тлумачить та застосовує статтю 41 у контексті норм загального міжнародного права та конкретних справах, що стосуються або спричинені збройним конфліктом. Таким чином можна стверджувати, що описані нижче принципи пропонують лише рекомендації суддям в оцінюванні претензій щодо відшкодування у справах про права людини., а не обов'язкові настанови,

144. Проте ці принципи слід застосовувати з обережністю і лише в індивідуальному порядку. Оскільки Суд досі не розробив рекомендації та не кодифікував свою практику щодо справедливої сатисфакції, нижченаведені принципи є результатом наукового аналізу. Деякі принципи наведені у Конвенції або практиці Суду, інші виведені з тлумачення Судом статті 41 та Практичних рекомендацій.

145. Можна вважати, що Практичні рекомендації містять певні вказівки стосовно того, що вважати принципами присудження справедливої сатисфакції. У відповідній частині йдеться про наступне (виділено жирним шрифтом):

*Також формулювання статті 41 допускає **розсуд** Суду під час прийняття рішення щодо справедливої сатисфакції. У ньому чітко зазначається, що Суд присуджує справедливу сатисфакцію лише «якщо внутрішнє законодавство відповідної Високої Договірної Сторони дозволяє лише часткове відшкодування збитків», і навіть тоді лише «за **потреби**» (s'il y a lieu у французькому тексті). До того ж Суд присуджує лише таку сатисфакцію, яку він вважає «**справедливою**» (équitable у французькому тексті), а саме ту, яка здається йому **доречною за цих обставин**. ...*

*Має бути встановлений **прямий причинно-наслідковий зв'язок** між збитком і виявленим порушенням. ...*

*Тож часто є обґрунтовані підстави припускати **принчинно-наслідковий зв'язок** між передбачуваним порушенням та моральною шкодою, оскільки заявники не зобов'язані надавати додаткові докази своїх страждань.¹³⁶*

146. У будь-якому випадку усі ці принципи, окрім принципу «необхідності», були виведені вченими після аналізу практики Суду. Ймовірно з цієї причини Суд не може їх кодифікувати, оскільки вони обмежуватимуть його судові повноваження та дискрецію, що є одним з основних принципів у питанні справедливої сатисфакції. Крім того, з огляду на те, що здійснення цих принципів занадто залежить від індивідуальних та конкретних обставин справи, їхня кодифікація та узагальнення є об'єктивно неможливими.

147. Тому ці принципи описуються якомога коротко з посиланням на практику Суду.

¹³³ Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини», 336–37.

¹³⁴ Альтвікер-Гаморі, Альтвікер і Петерс, «Оцінювання порушень прав людини».

¹³⁵ Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини», 337.

¹³⁶ ЄСПЛ, Регламент Суду. Практична рекомендація щодо претензій про справедливу сатисфакцію (видана Головою Суду відповідно до Правила 32 Регламенту Суду 3 червня 2022 року), п. 3, 9, 10.

Необхідність

148. Стаття 41 передбачає надання справедливої сатисфакції у разі необхідності. Цей принцип можна пояснити з двох точок зору.

149. По-перше, Суд присуджує справедливу сатисфакцію лише у випадках, коли постраждала особа дійсно потребує відшкодування. По-друге, справедлива сатисфакція у найбільш очевидній формі грошової компенсації є необхідною лише у випадках, коли інші форми відшкодування недоступні. В обох значеннях принцип необхідності означає оцінку в індивідуальному порядку та з винятковим посиланням на шкоду, завдану окремій постраждалій особі.

150. У першому значенні принцип необхідності у питанні справедливої сатисфакції не слід плутати чи прирівнювати до вимоги необхідності для обмеження матеріальних прав за Конвенцією (наприклад, вимога необхідності для оцінки втручання у певні права, як-от право на повагу до приватного життя (стаття 8), свободу вираження поглядів (стаття 10) або релігію (стаття 9)). Остання необхідність виправдовує обмеження права на основі переважання суспільного інтересу над особистими інтересами правовласника. У питаннях справедливої сатисфакції мають значення лише особисті інтереси й, відповідно, це не можна порівнювати з необхідністю, викликаною загальними суспільними інтересами. Іншими словами, перше значення необхідності є суб'єктивним з виключним посиланням на потреби особи, яка отримала пошкодження внаслідок встановленого Судом порушення.

151. Наприклад, Суд відмовився присуджувати покриття видатків та витрат відповідно до національних норм («витрати покриває сторона, що програла»), оскільки вони не були необхідними у його провадженні.¹³⁷ В іншому випадку Суд не вважав за необхідне присудити справедливу сатисфакцію на основі того, що постраждалі були «підозрюваними, які мали намір закласти бомбу»¹³⁸.

152. Друге значення принципу необхідності є об'єктивною потребою індивідуального відшкодування, коли інші шляхи вичерпані або більше не можуть застосовуватися. Іншими словами, необхідність присудити справедливу сатисфакцію виступає в якості альтернативи лише тоді, коли повне відшкодування або реституція неможливі. У цьому значенні цей принцип був незмінно сформульований Судом майже у всіх рішеннях про справедливу сатисфакцію:

*Якщо характер порушення дозволяє здійснити restitutio in integrum, саме Держава-відповідач повинна це зробити, і Суд не має ні повноважень, ні практичної можливості зробити це самостійно. Якщо, з іншого боку, національне законодавство не допускає — або допускає лише частково — здійснення відшкодування, стаття 41 уповноважує Суд присудити потерпілій стороні таку справедливу сатисфакцію, яка вважатиметься доречною.*¹³⁹

153. Вужче значення принципу необхідності можна побачити у практиці Суду щодо присудження відшкодування видатків та витрат. При оцінюванні розмірів для такого виду претензій Суд завжди посилався на необхідність та доцільність витрат і видатків, понесених заявниками:

¹³⁷ «Зе Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» (№1) (справедлива сатисфакція) (*The Sunday Times v. the United Kingdom*) (1980) п. 15.

¹³⁸ ЄСПЛ, «МакКан та інші проти Сполученого Королівства» [ВП] (*McCann and Others v. the United Kingdom*) (1995) п. 219.

¹³⁹ «Папаміхалопулос та інші проти Греції» (справедлива сатисфакція), п. 34; «Курич та інші проти Словенії» (справедлива сатисфакція) (2014) п. 80.

Відповідно до усталеної практики Суду видатки та витрати не присуджуються за статтею 41, окрім випадків, коли встановлено, що вони були фактично понесені, були необхідними й також у розумному розмірі.¹⁴⁰

Дискреція (розсуд)

154. Це найбільш спірний принцип. Як вже було згадано, стаття 41 Конвенції сприймалася та застосовувалася Судом як така, що передбачає майже необмежену судовий розсуд для розв'язання питання справедливої сатисфакції. Проте таке повноваження не слід вважати абсолютним або довільним:

Суд має певну дискрецію при здійсненні такого повноваження, про що свідчить прикметник «справедливий» та фраза «у разі потреби»¹⁴¹.

Стаття 41 Конвенції надає Суду компетенцію присуджувати справедливу сатисфакцію («shall ... afford» в англійському тексті; «assorde» у французькому тексті) та дозволяє Суду приймати рішення з цього приводу на свій розсуд («if necessary» в англійському тексті; «s'il y a lieu» у французькому тексті).¹⁴²

Здійснення такого повноваження стосується рішень про відмову у грошовій компенсації або зниження присуджуваного розміру. Звісно це охоплює рішення про присудження компенсації.¹⁴³

155. Насамперед дискрецію щодо присудження справедливої сатисфакції не слід плутати з дискрецією Держав обирати методи та засоби виправлення та усунення порушення:

Договірні держави, які є сторонами справи, в принципі можуть вільно обирати засоби, завдяки яким вони можуть виконувати рішення Суду, в якому встановлене порушення. Така дискреція щодо способу виконання рішення відображає свободу вибору, що додається до основного зобов'язання Договірних держав за Конвенцією щодо забезпечення гарантованих прав та свобод (стаття 1).¹⁴⁴

156. Суд має дискрецію встановлювати, чи справедлива сатисфакція є необхідною за конкретних обставин відповідної справи та в якій формі. Очевидно, що дискреція Суду охоплює його повноваження встановлювати розмір компенсації, здебільшого за моральну шкоду.

157. По-друге, коли Суд говорить про широку дискрецію, він зазвичай посилається на свої повноваження встановлювати розмір компенсації за моральну шкоду. Визначення матеріальних збитків, видатків та витрат завжди підлягало більш суворим правилам і, відповідно, меншій дискреції:

З іншого боку, ні вищевказаний принцип, ні Правила 60 та 75 не завадили Суду застосувати певний рівень гнучкості, зокрема щодо моральної шкоди, і, наприклад, погодитися розглянути претензії, щодо яких заявники не зазначили розміри, «залишивши це на розсуд Суду».¹⁴⁵

¹⁴⁰ «Ятрідіс проти Греції» (справедлива сатисфакція) (*Iatridis v. Greece*) (2000) п. 54; «Зе Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» (№1) (справедлива сатисфакція), п. 23.

¹⁴¹ «Комінгерсол С.А. проти Португалії» (*Comingersoll S.a. v. Portugal*) (2000) п. 29.

¹⁴² «Гуццарді проти Італії» (*Guzzardi v. Italy*) (1980) п. 114.

¹⁴³ «Нагметов проти Росії», п. 74.

¹⁴⁴ «Брумареску проти Румунії» (справедлива сатисфакція) (*Brumarescu v. Romania*) (2001) п. 20.

¹⁴⁵ «Гуццарді проти Італії», п. 112–114.

158. Зрештою, дискреція Суду щодо встановлення справедливої сатисфакції також стосується встановлення процесуальних норм для подань щодо справедливої сатисфакції та їхнього оцінювання. Така дискреція широко застосовувалася у деяких справах, коли Суд присуджував справедливу сатисфакцію за відсутності належно висунутої претензії:

При тому, що стаття 41 Конвенції є основним юридичним положенням про справедливу сатисфакцію, нормою вищої ієрархічної цінності та нормою, яка застосовується у контексті системи захисту прав людини, погодженої Договірними державами, Суд постановляє, що, хоча він за звичайних умов не розглядає з власної ініціативи питання справедливої сатисфакції, ні Конвенція, ні Протоколи до неї не перешкоджають Суду здійснювати його дискрецію за статтею 41 Конвенції. Таким чином Суд має повноваження у розумний та поміркований спосіб присуджувати справедливу сатисфакцію у зв'язку з моральною шкодою, що виникає за виняткових обставин відповідної справи, якщо «претензія» не була належним чином висунута відповідно до Регламенту Суду.¹⁴⁶

Рівність

159. Стверджується, що цей принцип походить від заголовка статті 41, який у французькому тексті звучить як «*satisfaction équitable*», а в англійському — «*just satisfaction*». Відповідно мається на увазі, що це положення означає «чесну» компенсацію, таким чином забезпечуючи розуміння, що «система відшкодування за Конвенцією призначена для забезпечення справедливої сатисфакції у значенні чесного, а не повного відшкодування».¹⁴⁷

160. У цьому значенні, подібно до ситуацій, коли Суд використовує свою дискрецію, він здебільшого посилається на міркування справедливості у контексті оцінювання та присудження компенсації за моральну шкоду:

... що стосується справедливої сатисфакції у зв'язку з моральною шкодою, керівним принципом Суду є рівність, який насамперед передбачає гнучкість та об'єктивний розгляд того, що є справедливим, чесним і розумним за будь-яких обставин справи, враховуючи не лише позицію заявника, а й загальний контекст, у якому виникло порушення.¹⁴⁸

161. Проте Суд широко використовував цей принцип при оцінюванні матеріальних збитків, що у деяких конкретних справах було вкрай складно визначити через характер порушення, плин часу, цінність та справедливі міркування:

... якщо Уряд не приймає рішення з власної ініціативи повернути майно заявникам, Суд вважає за доцільне встановити одноразову суму на основі, наскільки це можливо, розміру, який «обґрунтовано відповідає» вартості конкретного майна, тобто розміру, який Суд вважає допустимим за статтею 1 Протоколу 1, який Грецька держава компенсувала заявникам. При визначенні такого розміру Суд враховуватиме претензії кожного заявника, питання рухомої власності, подані сторонами оцінки та можливі варіанти розрахунку матеріальної шкоди, а також часовий проміжок між вилученням та цим рішенням. Суд вважає, що за виняткових обставин цієї справи особливо необхідно звернутися до міркувань справедливості.¹⁴⁹

Тепер Суд повинен визначити розмір присудження для заявників на основі завданої матеріальної шкоди (damnum emergens). ... У цій справі Суд наголошує, що саме надзвичайна непропорційність між офіційною кадастровою вартістю землі та присудженою заявникам компенсацією, а не властива незаконність вилучення землі, була в основі встановленого порушення. За таких

¹⁴⁶ «Нагметов проти Росії», п. 76.

¹⁴⁷ Ікім, *Справедлива сатисфакція за Європейською конвенцією з прав людини*, роз. 2.4.

¹⁴⁸ «Варнава та інші проти Туреччини», п. 224.

¹⁴⁹ «Колишній король Греції та інші проти Греції» (справедлива сатисфакція) (2002) п. 79.

обставин Суд вважає, що компенсація, яку необхідно визначити у цій справі, не повинна відображати ідею повного усунення наслідків оскаржуваного втручання, ні повну вартість майна, про яке йдеться. ... зважаючи на конкретні обставини цієї справи, Суд повинен вдаватися до міркувань справедливості при розрахунку відповідних сум ...¹⁵⁰

162. Цей принцип є також найбезпечнішим шляхом для Суду для всезагальної оцінки та присудження одноразових сум без точних та детальних цифр, особливо якщо заявник вимагає відшкодування одного або декількох видів, які не можна точно розрахувати:

*Якщо відшкодування одного або декількох видів не можна точно розрахувати, або якщо різницю між матеріальною та моральною шкодою складно визначити, Суд може вирішити здійснити загальну оцінку ... Зважаючи на проміжок часу, велику кількість непередбачуваних обставин та неможливість точно розрахувати матеріальні та нематеріальні збитки компанії-заявника, Суд вважає, що повинен приймати рішення по справедливості та здійснити загальну оцінку, ...*¹⁵¹

163. Цей принцип інколи згадується у рішеннях про присудження відшкодування видатків та витрат, якщо заявники та їхні адвокати перевищили доцільність їхніх претензій, намагаючись отримати завищені суми для покриття витрат на представництво:

*Здійснюючи оцінювання на справедливій основі згідно з вимогами статті 41 Конвенції, Суд присуджує заявнику [суму] за цим пунктом.*¹⁵²

Причинно-наслідковий зв'язок

164. Хоча деякі вчені не вважають це окремим принципом, описуючи практику Суду щодо справедливої сатисфакції, проте це є важливою вимогою при встановленні належності відшкодування у конкретному випадку. Причинно-наслідковий зв'язок між порушенням Конвенції та вказаним заявником упередженням є принципом, що виник у загальному міжнародному праві, який КМП передбачила в ASRIWA. Причинно-наслідковий зв'язок є передумовою для встановлення, чи є відшкодування необхідним, і якщо так, то у якому обсязі.¹⁵³ У практиці Суду питання причинно-наслідкового зв'язку пояснюється переважно з двох точок зору.

165. По-перше, Суд враховував причинно-наслідковий зв'язок між порушенням та заявленою матеріальною шкодою, посилаючись на нього здебільшого як на процесуальний обов'язок заявників довести існування причинно-наслідкового зв'язку:

*Доказ матеріальної шкоди, сума, що вимагається у зв'язку з цим, та встановлений причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та порушенням повинні, в принципі, представлятися заявником.*¹⁵⁴

166. По-друге, Суд зберігає за собою дискрецію оцінювати існування причинно-наслідкового зв'язку у випадках, коли заявники вимагають відшкодування моральної шкоди, що не потребує доведення причинно-наслідкового зв'язку:

¹⁵⁰ «Вістінш і Перепьолкінс проти Латвії» (справедлива сатисфакція) (*Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia*) (2014) п. 36.

¹⁵¹ «Агрокомплекс проти України» (справедлива сатисфакція) (2013) п. 80, 93.

¹⁵² «Ятрідіс проти Греції» (справедлива сатисфакція), п. 57–60.

¹⁵³ КМП, «Зауваження ARSIWA» стаття 31 Зауваження (9).

¹⁵⁴ «Анонімне товариство Талея Кариді Ахст проти Греції» (справедлива сатисфакція) (*Societe Anonyme Thaleia Karydi Axte c. Grece*) (2011) п. 18.

Після встановлення порушення положення Конвенції Суд повинен підтвердити, чи можна встановити прямий причинно-наслідковий зв'язок між таким порушенням та шкодою, зазначеною заявником¹⁵⁵

167. Зрештою, існування причинно-наслідкового зв'язку між порушенням та заподіяною шкодою має важливе значення для оцінювання справедливої сатисфакції за матеріальну та моральну шкоду. Єдиною відмінністю є те, що Суд перекладає тягар доказування на заявників для обґрунтування претензій щодо відшкодування матеріальних збитків. Натомість оцінювання моральної шкоди не вимагає конкретних доказів:

La Cour rappelle que la condition sine qua non à l'octroi d'une réparation d'un dommage matériel au titre de l'article 41 de la Convention est l'existence d'un lien de causalité entre le préjudice allégué et la violation constatée ... Elle estime qu'il en va de même du dommage moral.

(неофіційний переклад) Суд нагадує, що sine qua non (необхідною умовою) для присудження компенсації за матеріальну шкоду за статтею 41 Конвенції є існування причинно-наслідкового зв'язку між заявленою шкодою та встановленим порушенням... Він вважає, що те саме застосовується до моральної шкоди.¹⁵⁶

168. Складно дати однозначну відповідь на запитання про те, як оцінити та встановити існування причинно-наслідкового зв'язку між порушенням та заявленою шкодою. Відповідь залежить від конкретних обставин справи та характеру порушення. Суд може визначити, чи існує причинно-наслідковий зв'язок між порушенням та моральною шкодою. Моральне страждання є невід'ємним наслідком будь-якого порушення; єдина проблема полягає у тому, як його виміряти. Обговорення та проблеми виникають здебільшого у контексті оцінювання причинно-наслідкового зв'язку між порушенням та матеріальною шкодою.¹⁵⁷

169. Наприклад, якщо порушення є процесуальним (як-от порушення вимоги розумної тривалості, розгляду неупередженого суду або доступу до суду), Суд швидше за все відхилить претензії заявників щодо втрати прибутків або можливостей на основі позиції про те, що він не може робити припущення щодо результатів судового провадження, що були недосконалими через такі процесуальні порушення:

Суд не може робити припущення щодо результатів провадження за неповагу до суду, якщо вони відбулися в неупередженому суді. Таким чином Суд не присуджує відшкодування за заявлену матеріальну шкоду.¹⁵⁸

Суд посилається на встановлення ним порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з неможливістю викликати компанію-заявника на слухання Верховного суду. Як зазначено вище, Суд не робитиме припущень щодо того, яким був би результат слухання у Верховному суді, якби компанію-заявника було належним чином викликано.¹⁵⁹

170. Якщо порушення є матеріальним (наприклад, обмеження використання майна, але не фактичне позбавлення або втрата прибутків внаслідок скасування остаточного рішення національного суду всупереч принципу *res judicata* (остаточність рішення)), Суд вимагатиме від заявника доказів для підтвердження претензії:

¹⁵⁵ «О'кіф проти Ірландії» (*O'keeffe v. Ireland*) (2014) п. 201.

¹⁵⁶ «Кадікіс проти Латвії» (№2) (*Kadiķis c. Lettonie*) (2006) п. 67.

¹⁵⁷ Ікім, *Справедлива сатисфакція за Європейською конвенцією з прав людини*, роз. 2.2.

¹⁵⁸ «Делі проти Республіки Молдова» (*Deli v. the Republic of Moldova*) (2019) п. 60.

¹⁵⁹ «Букурія проти Молдови» (*Bucuria v. Moldova*) (2010) п. 34.

Що стосується, зрештою, суми, яка вимагається згідно з пунктом (с) [компенсація суми внаслідок того, що компанія-заявник не могла реалізувати майно], Суд зазначає, що це була не експропріація або ситуація, рівноцінна позбавленню майна, а знижена здатність розпоряджатися відповідним майном (...). Оскільки відсутні докази того, що компанія-заявник намагалася, але не змогла продати майно, цей позов відхилено.¹⁶⁰

Суд спочатку зазначає, що заявник не зміг вказати, як втрата роботи була пов'язана зі скасуванням рішення, і відхиляє цю частину позову. Він також вимагав відшкодування матеріальної шкоди на основі вартості конфіскованого автомобіля. Проте твердженням заявника в рамках провадження — і основою для рішення суду від 23 жовтня 2000 року — було те, що він не був власником автомобіля. Питання за статтею 41 Конвенції полягає у тому, якого розміру грошову компенсацію, якщо така передбачається, необхідно присудити у зв'язку з втратою рішення від 23 жовтня 2000 року. Суд зазначає, що заявник не зробив жодного подання з цього приводу, і вважає, що не може робити припущення з цього питання, а також відхиляє цю частину претензій заявника щодо відшкодування матеріальної шкоди як необґрунтовану.¹⁶¹

171. В останньому значенні спекулятивно було б вважати інакше. Якби заявники надали докази для обґрунтування їхніх претензій, тоді Суд міг би присудити їм компенсацію попри відсутність чіткого причинно-наслідкового зв'язку:

Суд вважає, що у цій справі компанія-заявник має право на відшкодування коштів, належних їй на підставі рішення від 27 жовтня 1999 року, з врахуванням сум, про які йдеться у пунктах 20, 22 та 26 вище (5 291 801 молдовський лей). **Вона також має право на компенсацію за неспроможність використовувати їх дотепер.** Враховуючи положення статті 619 Цивільного кодексу, які регулюють розрахунок пені за заборгованість за неспоживчим кредитом (...), та обставини справи, яка розглядається, **Суд, здійснивши власні розрахунки, присуджує компанії-заявнику загальну суму у розмірі 2 500 000 євро.**¹⁶²

172. Зрештою, існування причинно-наслідкового зв'язку є дійсно умовою для присудження Судом справедливої сатисфакції. Втім Суду залишається визначити, чи вона є достатньою (або «необхідною»). Неважливо, наскільки сильним або прямим може бути причинно-наслідковий зв'язок. Це залежить від обставин справи та процесуальної здатності заявників надати докази, а також дискреції Суду щодо оцінювання такого зв'язку. Наступні фактори, такі як «віддалений» або «прямий» характер причинно-наслідкового зв'язку, мають важливе значення в оцінюванні такого зв'язку. Або, на думку КМП, «причинно-наслідковий зв'язок насправді є необхідною, але недостатньою умовою для відшкодування. ... Поняття достатнього причинно-наслідкового зв'язку, який не надто віддалений, втілене у загальній вимозі статті 31 про те, що пошкодження повинне бути наслідком протиправного діяння, але без додавання будь-якої конкретної кваліфікаційної фрази».¹⁶³

173. Таким чином причинно-наслідковий зв'язок у справедливій сатисфакції може мати різні форми: прямий або прихований, віддалений або передбачуваний. Головне, що він повинен бути наслідком пошкоджень і підлягати кількісному визначенню.

¹⁶⁰ «Імобільяре Саффі проти Італії» (1999) п. 79.

¹⁶¹ «Христов проти України» (2009) п. 54.

¹⁶² «Оферта Плюс С.р.л. проти Молдови» (справедлива сатисфакція) (2008) п. 71.

¹⁶³ КМП, «Зауваження ARSIWA» стаття 31 Зауваження (10).

Пропорційність

174. Принцип пропорційності важко визначити, що робить його більш складним для стислого пояснення. Наразі він є невід'ємною частиною права прав людини¹⁶⁴, включаючи оцінювання справедливої сатисфакції Судом. Суд визначає цей принцип як такий, що «притаманний Конвенції в цілому, тобто повинен забезпечити справедливий баланс між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи».¹⁶⁵ Вчені розглядають принцип пропорційності швидше як процесуальне судове юридичне обґрунтування «для вирішення складних справ, якими є справи, де стикається два або більше законних права»¹⁶⁶.

175. Цей принцип також можна назвати принципом належного відшкодування, як його називає Суд. Він передбачає подібний судовий захід для оцінювання різних обставин, зіставляючи їх з деякими об'єктивними критеріями. Очевидно, що справедлива сатисфакція спрямована на врівноваження тяжкості порушення та індивідуального страждання для усунення наслідків або полегшення страждання. Проте необхідно враховувати деякі елементи суспільного інтересу для вирішення головного занепокоєння громадськості стосовно того, що «загальний принцип відшкодування усіх втрат, що випливають з порушення, може призвести до відшкодування, яке зовсім не відповідає тяжкості порушення».¹⁶⁷

176. Присуджуючи справедливу сатисфакцію (переважно за моральну шкоду), Суд опирається на такі міркування суспільних інтересів — зокрема інші неіндивідуальні чинники — як його власна практика у подібних справах та економічна ситуація у Державі-відповідачу:

*Тож під час розгляду питання до прийняття рішення про присудження грошових сум (якщо таке буде) братимуться до уваги конкретні особливості та контекст кожної справи, і тут важливу роль відіграють характер і наслідки виявленого(-их) порушення/порушень, власна практика Суду щодо аналогічних справ, а також різні економічні ситуації в Державах-відповідачах.*¹⁶⁸

*Рішення Суду щодо компенсації моральної шкоди є визнанням того факту, що нематеріальна шкода, така як психічні або фізичні страждання, була заподіяна внаслідок порушення основних прав людини, і в найширшому сенсі є ознакою ступеня тяжкості шкоди.*¹⁶⁹

177. Спостерігається, що принцип в основному стосується оцінювання компенсацій за моральну шкоду, тоді як принципи рівності та необхідності відіграють провідну роль стосовно матеріальних збитків. Варто зазначити, що Суд дотримується норм відповідальності Держави у загальному міжнародному праві, вказуючи, що поняття «пропорційності» по-різному застосовується до різних форм відшкодування.¹⁷⁰

178. Наприклад, у загальному міжнародному праві реституція виключає міркування пропорційності, оскільки це означає відновлення ситуації до стану, який існував до порушення, без процедури врівноваження. Принцип тут такий: «повне відшкодування»,

¹⁶⁴ «Принцип пропорційності та поняття свободи розсуду у праві в галузі прав людини» (2003) *Вісник основного закону (Basic Law Bulletin)*.

¹⁶⁵ «*Соєрінг проти Сполученого Королівства*» (*Soering v. the United Kingdom*) (1989) п. 89.

¹⁶⁶ Т. Собек і Й. Монтаг, «Критерій пропорційності» (*Proportionality Test*), А. Маркіано, Дж. Б. Рамелло (ред.), *Енциклопедія права та економіки*, (Нью-Йорк: Спрінгер, 2018), с. 1–5.

¹⁶⁷ КМП, «Зауваження ARSIWA» Зауваження (14) стаття 31.

¹⁶⁸ ЄСПЛ, Регламент Суду. Практична рекомендація щодо претензій про справедливу сатисфакцію (видана Головою Суду відповідно до Правил 32 Регламенту Суду 3 червня 2022 року), п. 3.

¹⁶⁹ «*Варнава та інші проти Туреччини*», п. 224.

¹⁷⁰ КМП, «Зауваження ARSIWA» Зауваження (14) стаття 31.

а не «замість», як передбачено у системі Конвенції.¹⁷¹ Компенсація обмежується фактично понесеною шкодою, а сатисфакція не повинна «бути непропорційною пошкодженню».¹⁷²

179. Специфіка та винятковий статус системи Конвенції щодо справедливої сатисфакції надає принципу пропорційності іншого значення. Суд повинен врівноважити інтереси осіб з інтересами Держави-відповідача (Держави представляють суспільні та загальні інтереси). З огляду на те, що будь-яке порушення прав людини зачіпає індивідуальні інтереси, принцип пропорційності залишається актуальним для врівноваження індивідуального страждання із суспільним інтересом, зокрема якщо характер порушеного права передбачає оцінювання пропорційності (наприклад, пропорційність втручання у приватне життя (стаття 8), свободи (стаття 9 та 10) або навіть позбавлення майна з поважної причини).

180. Можна довго сперечатися щодо включення критерію пропорційності в оцінювання моральної шкоди внаслідок порушення прав абсолютного характеру (наприклад, заборона катування, примусової праці). Ці права не передбачають оцінювання пропорційності втручання; таким чином досить спірно обґрунтовувати пропорційність справедливої сатисфакції у таких справах. Проте, як зазначено вище з посиланнями на норми відповідальності держави у міжнародному праві, критерій пропорційності порізно працює у питаннях відшкодування. Суд повинен забезпечити баланс в оцінюванні справедливої сатисфакції, в тому числі у випадках порушення абсолютних прав, для запобігання надмірній компенсації або недоплаті. Тому критерій пропорційності в оцінюванні справедливої сатисфакції повинен застосовуватися незалежно від характеру права, а з урахуванням тяжкості порушення.

Опис принципів, які Суд застосовує при оцінюванні справедливої сатисфакції, неминуче звернув увагу на їхні різні форми. В тій чи іншій формі справедливої сатисфакції переважає один або два принципи. Інші принципи, як-от «необхідність» або «рівність», мають більш-менш універсальне застосування незалежно від форми. У наступному розділі пояснюється, якими є ці форми справедливої сатисфакції і яким чином вони стосуються цілей цього дослідження.

Форми

181. Відшкодування в міжнародному праві має три форми: реституція, компенсація та сатисфакція. Справедлива сатисфакція за Конвенцією відрізняється та має особливі форми, які можуть і зазвичай стосуються компенсації (друга форма відшкодування). Фактично справедлива сатисфакція здебільшого розглядається та виражається в одній з трьох основних форм грошової компенсації за матеріальну та моральну шкоду (яка також зветься матеріальними та моральними збитками), видатки та витрати. Проте Суд також може вирішити не присуджувати компенсацію та вважати, що доцільним є альтернативне рішення щодо урегулювання претензій заявників. Таке рішення може передбачати пропозицію відновити внутрішнє провадження або розпорядження звільнити незаконно утримуваного під вартою заявника. Воно також може передбачати, що заявнику не належить грошова компенсація, навіть якщо він/вона зазнав(-ла) певної моральної шкоди внаслідок порушення.

¹⁷¹ Зауваження до статті 32 п. (2) «Зауваження ARSIWA».

¹⁷² КМП, «Зауваження ARSIWA» Зауваження (5) стаття 34.

182. Чи є таке альтернативне рішення іншою формою справедливої сатисфакції, чи це інші форми відшкодування, які так чи інакше можна класифікувати за загальним міжнародним правом? Варто пояснити ці конкретні форми, щоб зрозуміти значення «справедливої сатисфакції» в цілому і, зокрема, мати змогу застосовувати аргументацію Суду на національному рівні. Крім того, форми справедливої сатисфакції вносять більше ясності у принципи та аргументацію практики Суду.

183. У цьому Дослідженні розрізняється дві основні форми справедливої сатисфакції — декларативні рішення та грошові компенсації — які можна пояснити в рамках загального значення та сфери застосування статті 41. Інші заходи з відшкодування, які може присудити Суд, як-от звільнення або відновлення, не можна технічно вважати формою справедливої сатисфакції з нижченаведених причин.

Декларативні рішення

184. Суд може винести так зване декларативне рішення, яке встановлює порушення Конвенції, що «саме по собі є достатньою справедливою сатисфакцією».¹⁷³ Проте незрозуміло, чи застосовує Суд певні критерії при виборі такого рішення. Це питання вирішується на розсуд Суду:

Суд нагадує, що у конкретних справах, що стосуються порушень статті 5 §§ 3 і 4, він присудив відносно малі суми в якості відшкодування моральної шкоди (...). Проте у нещодавніх справах щодо порушень одного з або обох пунктів 3 та 4 статті 5 Суд відмовився приймати такі претензії (...). У деяких з цих рішень Суд зазначив, що справедливу сатисфакцію можна присудити лише у зв'язку зі шкодою внаслідок позбавлення волі, якої заявник не зазнав би, якби він скористався гарантіями за статтею 5 §3, і дійшов висновку, що згідно з обставинами таке встановлення порушення було достатньою справедливою сатисфакцією за будь-яку понесену моральну шкоду.

У цій справі Суд не бачить підстав відступати від вищевказаної практики. Суд не може робити припущення щодо того, чи був би заявник затриманий, якби не було порушення Конвенції. Щодо заявленого нею розчарування з приводу відсутності адекватних процесуальних гарантій під час її утримання під вартою Суд зазначає, що за конкретних обставин справи встановлення порушення є достатнім.¹⁷⁴

185. Його Практичні рекомендації дають певні підказки, хоч і у більш загальному порядку:

... слід нагадати, що за статтею 41 Суд може вирішити нічого не присуджувати, наприклад,

- якщо існує можливість відновлення провадження або
- отримання іншої компенсації на національному рівні;
- якщо встановлене порушення має незначний або умовний характер;
- якщо загальні заходи будуть найбільш підходящим відшкодуванням; або іншим чином,
- через загальний або конкретний контекст оскаржуваної ситуації.

Слід пам'ятати, що публічне стягнення збитку, заподіяного заявнику, в обов'язковій для виконання Договірною Державою постанові, уже становить потужну форму відшкодування збитку.¹⁷⁵

¹⁷³ «Максименко проти України» (*Maksimenko v. Ukraine*) (2011); «Аміхалакіоае проти Молдови» (*Amihalachioaie v. Moldova*) (2004).

¹⁷⁴ «Ніколова проти Болгарії» (*Nikolova v. Bulgaria*) (1999) п. 76.

¹⁷⁵ ЄСПЛ, Регламент Суду. Практична рекомендація щодо претензій про справедливу сатисфакцію (видана Головою Суду відповідно до Правила 32 Регламенту Суду 3 червня 2022 року), п. 4.

186. Тому майже неможливо передбачити та вивести правила, якими керуватиметься Суд для пропонування такої негрошової форми допомоги. Випадки, коли Суд уже приймав рішення щодо справедливої сатисфакції суто на декларативній основі, можуть слугувати свідченням того, чи може Суд присуджувати компенсацію. Єдиним дійсним критерієм залишається принцип необхідності, згідно з яким Суд присуджує грошову компенсацію лише за необхідності. Навіть і цей принцип підпадає під виключну дискрецію Суду.

187. Варто пам'ятати, що відмову Суду присуджувати грошову компенсацію за моральну шкоду не слід прирівнювати до відмови присуджувати справедливую сатисфакцію. Суд називає цей захід достатнім, щоб становити справедливую сатисфакцію і лише за моральну шкоду, заподіяну заявнику. Декларативне рішення може містити розпорядження виплатити інші форми справедливої сатисфакції за матеріальну шкоду або видатки та витрати. Таким чином це є формою справедливої сатисфакції, що вирішується в рамках статті 41 Конвенції, яка вважає встановлення порушення формою справедливої сатисфакції за моральну шкоду.

188. Це межа між рішенням Суду про відшкодування моральної шкоди або відмовою присуджувати відшкодування, що є предметом спору та невизначеності.¹⁷⁶ З цієї причини відмову присуджувати грошову компенсацію за моральну шкоду можна класифікувати як форму моральної справедливої сатисфакції, подібну до символічної компенсації за моральну шкоду. Проте, навіть якщо будучи чимось схожим до останнього, декларативне рішення не передбачає навіть незначну грошову компенсацію. Тому його не можна класифікувати як компенсацію взагалі, а швидше як форму нефінансового відшкодування у розумінні загального терміну «сатисфакція» у загальному міжнародному праві¹⁷⁷. Лише така форма справедливої сатисфакції виступає альтернативою грошовій компенсації за моральну шкоду. Натомість, у загальному міжнародному праві щодо відповідальності держави «сатисфакція» зазвичай доповнює дві інші основні форми відшкодування: реституцію та компенсацію.¹⁷⁸

189. Зрештою, ця форма справедливої сатисфакції за Конвенцією є більш м'якою формою відшкодування, яку можна застосувати першою, коли не вимагається грошова компенсація за моральну шкоду.

Грошова компенсація

190. Грошова компенсація є найвідомішою та найбільш використовуваною формою справедливої сатисфакції за Конвенцією. З цієї причини навіть в офіційній мові Ради Європи «справедлива сатисфакція» зазвичай означає зобов'язання здійснити виплату, а не зобов'язання вжити дій або заходів.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Альтвікер-Гаморі, Альтвікер і Петерс, «Оцінювання порушень прав людини», роз. III.

¹⁷⁷ КМП, ARSIWA, 37.

¹⁷⁸ КМП, «Зауваження ARSIWA» Зауваження (1) стаття 37 стосується фрази, що сатисфакція застосовується «тоді, коли [пошкодження] неможливо відшкодувати шляхом реституції або компенсації».

¹⁷⁹ Департамент виконання рішень посилається на справедливую сатисфакцію лише у контексті зобов'язання виплатити присуджені суми коштів та пеню»: Виконавчі заходи [передбачають] виплату будь-якої суми, присудженої Судом у якості справедливої сатисфакції або погодженої між сторонами в рамках мирного врегулювання. Пеня підлягає стягненню у випадку затримки виплати. Якщо сама грошова компенсація не може належним чином усунути наслідки порушення, Комітет міністрів забезпечує, щоб органи влади вжили будь-яких інших індивідуальних заходів, що можуть бути необхідними для усунення порушення. Самі рішення при нагоді містять додаткові рекомендації». [https://www.coe.int/en/web/execution/the-supervision-process#{%2214997657%22:\[0\]}](https://www.coe.int/en/web/execution/the-supervision-process#{%2214997657%22:[0]})

191. Грошова компенсація не є ні правом, ні автоматичним наслідком встановленого Судом порушення. Як зазначено вище, грошову компенсацію можна присудити лише у разі необхідності, коли жодна інша форма відшкодування, як-от реституція, неможлива частково або повністю. Тому реституція є основним принципом у прийнятті рішення про грошову компенсацію:

Якщо характер порушення дозволяє здійснити restitutio in integrum, саме Держава-відповідач повинна це зробити. Якщо, з іншого боку, національне законодавство не допускає — або допускає лише частково — здійснення відшкодування за наслідки порушення, стаття 41 уповноважує Суд присудити потерпілій стороні таку справедливу сатисфакцію, яка вважатиметься доречною.¹⁸⁰

192. Проте цей принцип можна застосовувати лише стосовно матеріальних збитків, оскільки моральна шкода ніколи не підлягає реституції. Якщо відшкодування більше неможливе або можливе лише частково, Суд діє за логікою, подібною до restitutio in integrum, щоб визначити розміри справедливої сатисфакції за матеріальні збитки:

Принцип щодо матеріального збитку полягає в тому, що заявник має за можливості опинитися у тому положенні, у якому він перебував би, якби виявлене порушення не сталося.¹⁸¹

193. Нарешті, грошову компенсацію як форму справедливої сатисфакції не слід плутати із рішенням Суду про пеню. Остання, також відома як «штраф» або «штрафна ставка», застосовується до сум справедливої сатисфакції, коли Держава-відповідач не дотримується своїх зобов'язань щодо вчасної виплати грошової компенсації. Сфера застосування пені полягає у забезпеченні виконання рішення, тоді як грошові компенсації, присуджені Судом у якості справедливої сатисфакції, призначені для усунення пошкоджень, завданих заявнику.

194. Існує лише три види грошової компенсації: за матеріальну, моральну шкоду, видатки та витрати. Зазвичай Суд може розмежовувати ці види, але у деяких випадках це здається складним, особливо стосовно матеріальної та моральної шкоди. У таких випадках Суд здійснює загальну оцінку на справедливій основі:

Якщо відшкодування одного або декількох видів не можна точно розрахувати, або якщо різницю між матеріальною та моральною шкодою складно визначити, Суд може вирішити здійснити загальну оцінку.¹⁸²

Матеріальні збитки

195. Практику Суду можна поділити на дві групи: та, яка стосується заяв про відшкодування у майнових справах (порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції), і та, яка стосується збитків внаслідок порушень прав, які не є економічними, але можуть призвести до шкоди, яку можна оцінити у грошових одиницях.

майнові справи

196. Як зазначено вище, при розгляді претензій про відшкодування матеріальних збитків Суд спочатку встановлює, чи можливе відновлення, чи воно було частково або

Рішення та резолюція Комітету міністрів, ухвалені у контексті контролю за виконанням, посилаються на справедливу сатисфакцію як на зобов'язання виплатити присуджені суми.

¹⁸⁰ «Брумареску проти Румунії» (справедлива сатисфакція), п. 20.

¹⁸¹ ЄСПЛ, Регламент Суду. Практична рекомендація щодо претензій про справедливу сатисфакцію (видана Головою Суду відповідно до Правил 32 Регламенту Суду 3 червня 2022 року), п. 8.

¹⁸² «Комінгерсол С.А. проти Португалії», п. 29.

повністю здійснене. Зобов'язання відновити початкове положення заявника поширюється на фактично зазнані втрати, а також втрати або зменшені доходи, що можуть виникнути у майбутньому.

197. Проте у питанні справедливої сатисфакції від претензій та аргументацію Суду не слід плутати з видами «майна» у справах про майнові претензії. Існує ряд майнових справ, що передбачають право власності на різні види майна, наприклад, судові позови та визнані у судовому порядку борги, акції компанії, фінансові інструменти, бізнес-активи, професійні клієнти, бізнес-ліцензії, майбутній обов'язковий дохід, інтелектуальна власність, оренда житлових та майнових прав, соціальне забезпечення тощо.

198. Проте не всі справи можуть передбачати подібні претензії або мати змогу обґрунтувати претензії про майбутні чи фактично зазнані втрати. Тому важливо розділяти справи за заявами, а не на основі виду «власності». Таким чином аргументацію Суду щодо присудження також можна розділити на категорії, що відповідають двом видам претензій: *damnum emergens* (фактичні збитки) та *lucrum cessans* (майбутні збитки)¹⁸³.

199. Приклади таких двох категорій претензій щодо відшкодування матеріальних збитків невичерпні. Їх було обрано лише для ілюстративних цілей.

фактичні збитки (damnum emergens)

200. Такі претензії стосуються фактично зазнаних збитків. До цієї категорії відносяться наступні претензії:

- a. компенсація за втрату майна або вартості вилученого майна¹⁸⁴.
- b. компенсація у випадку часткової реституції майна¹⁸⁵;
- c. компенсація в якості альтернативи відмові Держави-відповідача забезпечити реституцію¹⁸⁶
- d. тощо.

201. Суд вимагає переконливих доказів для підтвердження таких претензій та присуджує відшкодування після проведення оцінювання в рамках змагальності, використовуючи правило доказування та судову аргументацію як будь-який інший національний суд у цивільному провадженні (або деліктному провадженні у системах загального права). Тягар доказування покладений на заявника, і останній повинен подати претензії та докази, а також обґрунтувати ці претензії. Якщо підтвердити претензії не просто або вимогу про тягар доказування неможливо виконати повністю, Суд може здійснити загальну оцінку на справедливій основі без детального викладу кожної претензії.¹⁸⁷

202. У деяких випадках, включаючи ті, що спричинені або пов'язані зі збройними конфліктами, Суд не покладав тягар доказування на заявників та переніс його, знизивши вимогу переконливих доказів. Він зробив висновки та припущення з фактів

¹⁸³ ЄСПЛ, Регламент Суду. Практична рекомендація щодо претензій про справедливу сатисфакцію (видана Головою Суду відповідно до Правил 32 Регламенту Суду 3 червня 2022 року), п. 8; Ікім, *Справедлива сатисфакція за Європейською конвенцією з прав людини*.

¹⁸⁴ «Гісо-Галлісей проти Італії» (справедлива сатисфакція) (*Guiso-Gallisy v. Italy*) (2009).

¹⁸⁵ «Імобільяре Саффі проти Італії».

¹⁸⁶ «Оферта Плюс С.р.л. проти Молдови» (справедлива сатисфакція); «Дачія С.р.л. проти Молдови» (справедлива сатисфакція) (*Dacia S.r.l. v. Moldova*) (2009).

¹⁸⁷ «Агрокомплекс проти України» (справедлива сатисфакція), п. 80, 93.

про збитки. Це було досягнуто шляхом застосування так званих принципів Пінейро¹⁸⁸ у справах, що передбачали переміщення постраждалих після довготривалого збройного конфлікту. Ці принципи використовувалися для підтвердження існування права власності та, як наслідок, існування матеріальних збитків¹⁸⁹.

майбутні збитки (lucrum cessans)

203. Ці претензії опираються на очікувану вигоду або прибуток, і їх слід відрізнити від фактичних втрат, оскільки вони не були завдані. Їх складно оцінювати, оскільки вони передбачають певного рівня припущення.

204. Обґрунтованість та конкретний ступінь передбачуваності — єдині критерії для оцінювання таких претензій¹⁹⁰. Претензії щодо відшкодування майбутніх збитків повинні бути обґрунтовано передбачуваними, щоб їх можна було компенсувати й вони не були «простими планами або прогнозами»:

На основі вищенаведених цифр та подань від компанії-заявника Суд зауважує, що обсяг заявлених матеріальних збитків не походить від діяльності, яка виникла до відкликання ліцензій, а від планів, які ніколи не заходили далі за рамки передбачення. Зокрема не схоже, що компанія-заявник вжила будь-яких заходів для реалізації бізнес-плану 2003 року. Суд погоджується з поданням Уряду про те, що компанія-заявник потребувала нових ліцензій для реалізації свого бізнес-плану, і що будь-яка спроба передбачити, скільки часу займе отримання таких ліцензій і чи взагалі можливо буде їх отримати, була заснована на великого ступеня припущенні. За таких обставин та залишаючи осторонь той факт, що претензії компанії-заявника стосуються також суб'єкта господарювання, який не є заявником у цій справі, Суд не переконаний, що передбачуваний дохід компанії-заявника можна вважати юридично захищеним інтересом з достатніми підставами для компенсації.¹⁹¹

205. До прикладів (невичерпних) таких претензій відносяться наступні:

- a. неспроможність використовувати майно протягом конкретного періоду через скасування рішення всупереч принципу правової визначеності (*res judicata*)¹⁹²
- b. втрата прибутку або заробітку
- c. втрата відсотків¹⁹³
- d. втрата можливості, що Суд може присудити відшкодування лише у виняткових випадках¹⁹⁴, особливо якщо відсутня можливість відновити провадження¹⁹⁵.

206. Для таких претензій Суд навіть застосовує найвищі стандарти доказування, зазвичай вимагаючи експертні звіти або оцінки рентабельності та прибутковості. У

¹⁸⁸ Комісія з прав людини і Підкомісія із заохочення та захисту прав людини, «Принципи ООН з питань реституції житла та майна біженців та переміщених осіб (E/CN.4/Sub.2/2005/17, Додаток)» (2005).

¹⁸⁹ «Саргсян проти Азербайджану» (справедлива сатисфакція) (2017); «Чірагов та інші проти Вірменії» (справедлива сатисфакція) (2017).

¹⁹⁰ «Дачія С.р.л. проти Молдови» (справедлива сатисфакція), п. 47.

¹⁹¹ «Мегадат.ком Срл проти Молдови» (справедлива сатисфакція) (2011) п. 12.

¹⁹² «Брумареску проти Румунії» (справедлива сатисфакція).

¹⁹³ «Шулер-Царагген проти Швейцарії» (справедлива сатисфакція) (*Schuler-Zraggen v. Switzerland*) (1995).

¹⁹⁴ «Де Жуфр Де Ла Прадель проти Франції» (*De Geouffre De La Pradelle v. France*) (1992).

¹⁹⁵ «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (справедлива сатисфакція) (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) (1984); «Советрансаавто-Холдинг проти України» (справедлива сатисфакція), п. 72; «Гісо-Галлісей проти Італії» (справедлива сатисфакція).

деяких випадках Суд покладається на відсотки за національним законодавством¹⁹⁶, банківські тарифи або навіть на положення¹⁹⁷ цивільного права для урегулювання таких претензій.

немайнові справи

207. Матеріальні збитки у таких справах також можна класифікувати відповідно до характеру претензій як такі, що стосуються фактичних або майбутніх збитків. Проте стандарти доказування у таких справах менш суворі, ніж у справах, що передбачають суперечки з приводу права на майно. Враховуючи серйозність порушень, Суд може навіть зменшити покладений на заявника тягар доказування та присудити справедливую сатисфакцію на основі обґрунтованих втручань.¹⁹⁸

фактичні збитки (damnum emergens)

208. Під таким заголовком Суд компенсував грошові втрати, які не були б завдані без порушення. Передумовою для такої форми компенсації є причинно-наслідковий зв'язок з порушенням. Наприклад, Суд зазвичай не визначає причинно-наслідковий зв'язок між втраченою заробітною платою та утриманням під вартою.¹⁹⁹ Оцінювання такого зв'язку підпадає під виключну дискрецію Суду.

209. До таких претензій відносяться наступні (невичерпні):

- a. витрати на лікування після катування²⁰⁰ або внаслідок втрати здоров'я через неприйнятні умови ув'язнення²⁰¹
- b. витрати на похорони²⁰²
- c. штрафи та пені, сплачені заявниками після їхнього покарання²⁰³
- d. додаткові податки за реєстрацію релігійної організації²⁰⁴
- e. витрати та адміністративні збори, пов'язані з провадженням у справі про опіку²⁰⁵
- f. вартість послуг агентства з нерухомості у справах, що порушують право на житло²⁰⁶
- g. матеріальна шкода у справах про навколишнє середовище, що не піддається обчисленню²⁰⁷
- h. тощо.

¹⁹⁶ «Гісо-Галлісей проти Італії» (справедлива сатисфакція).

¹⁹⁷ «Оферта Плюс С.р.л. проти Молдови» (справедлива сатисфакція).

¹⁹⁸ ...

¹⁹⁹ «Невмержицький проти України» (Nevmerzhitsky v. Ukraine) (2005) п. 112.

²⁰⁰ «Аксой проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey) (1996).

²⁰¹ «Невмержицький проти України», п. 142.

²⁰² «Абдурахман Орак проти Туреччини» (Abdurrahman Orak c. Turquie) (2002).

²⁰³ «Йерсилд проти Данії» (Jersild c. Danemark) (1994); «Озтюрк проти Туреччини» (Öztürk v. Turkey) (1999); «Гайд Парк та інші проти Молдови» (Hyde Park and Others v. Moldova) (2010).

²⁰⁴ «Асоціація Свідків Єгови проти Франції» (справедлива сатисфакція) (Association Les Témoins De Jéhovah c. France) (2012).

²⁰⁵ «Кіган проти Ірландії» (Keegan v. Ireland) (1994).

²⁰⁶ «Гіллоу проти Сполученого Королівства» (справедлива сатисфакція) (Gillow v. the United Kingdom) (1987).

²⁰⁷ «Лопес Остра проти Іспанії» (López Ostra v. Spain) (1994).

майбутні збитки (lucrum cessans)

210. Принцип оцінювання такого виду збитків подібний до принципу у майнових справах. Для підкріплення такої претензії необхідний конкретний ступінь передбачуваності, хоча це може залежати від виду порушення та методів розрахунку. Заявники можуть вимагати виплату відсотків, відшкодування втрачених заробітних плат або пенсії по інвалідності. Перелік таких претензій є широким, і їх неможливо класифікувати. Проте аргументацію Суду при розгляді таких претензій можна проілюструвати присудженням відшкодування у зв'язку з втратою годувальника внаслідок присвоєного Державі порушення.

211. Наприклад, в одній справі Суд відхилив методи розрахунку заявників, але провів власне оцінювання. Заявники розраховали майбутні втрати на основі припущення, що постраждалий, який став інвалідом внаслідок катування поліцією, міг би отримувати середню заробітну плату, якби продовжив працювати до пенсії. Проте Суд відхилив такі припущення як спекулятивні:

Суд вважає, що метод розрахунку, застосований у цій справі, не відповідає підходу Суду до розрахунків майбутніх втрат. Крім того, розрахунок його втраченого доходу не включає суму, яку він отримує у якості пенсії по інвалідності. Таким чином Суд не може прийняти остаточну заявлену заявником цифру за цим пунктом. Проте, пам'ятаючи про невизначеності ситуації заявника, а також той факт, що він безсумнівно зазнає значних матеріальних втрат внаслідок повної неієздатності та необхідності постійного лікування, Суд вважає за доцільне у цій справі присудити відшкодування у зв'язку з матеріальними збитками на основі власної оцінки ситуації.²⁰⁸

212. В іншій справі Суд застосував національні правила у справах про виробничі травми для розрахунку втрати доходу для сім'ї у зв'язку з втратою годувальника, який помер після побиття поліцією:

Суду відомо, що будь-які розрахунки майбутнього доходу схильні до певного рівня припущення, оскільки залежать від непередбачуваних обставин, і що практично неможливо з точністю передбачити розмір втраченого доходу. Проте у цій справі Суд не вважає використаний першим заявником метод розрахунку надмірно спекулятивним або необґрунтованим. Суд зазначає, перш за все, що розрахунок ґрунтується на методі, використаному національними судами для розрахунку втраченого доходу у пов'язаних з роботою обставинах, навіть у справах, де роботодавець не несе відповідальності за смерть свого працівника. Крім того, розрахунок заявника не враховує можливого кар'єрного зростання, капіталізації доходів або доходів, які Леонід Гімп міг би мати після виходу на пенсію. За таких обставин і пам'ятаючи про те, що перший заявник самостійно виховує двох дітей, Суд, оцінюючи на справедливій основі, вирішує присудити першому заявнику 50 000 євро.²⁰⁹

213. Це дійсно непередбачувано, як суд може розрахувати майбутні втрати у справах, що стосуються порушення неекономічного характеру. Знову ж таки, єдиним відповідним правилом є індивідуалізація та використання принципів необхідності, рівності, причинно-наслідкового зв'язку та пропорційності.

Моральна шкода

214. Якщо оцінка присудження відшкодування за матеріальну шкоду підпорядковується певним більш-менш чітким правилам, натомість присудження Судом відшкодування за моральну шкоду є абсолютно непередбачуваними. Майже усі вчені, процитовані у цьому Дослідженні, вивчали такого роду присудження. Хоча існують різні дослідження

²⁰⁸ «Міхеев проти Росії» (2006) п. 161–162.

²⁰⁹ «Гімп та інші проти Республіки Молдова» (2012) п. 65.

та докладні пояснення, майже неможливо визначити, які правила застосовує Суд під час оцінювання та присудження справедливої сатисфакції за моральну шкоду. Суд також небагатослівний з цього приводу і цитує власну судову практику:

Характер моральної шкоди такий, що його неможливо точно підрахувати. Тож вимога про відшкодування заподіяної моральної шкоди не потребує кількісної оцінки чи обґрунтування, і заявник може залишити розмір компенсації на розсуд Суду.²¹⁰

215. Відомо, що «Суд прийняв та регулярно використовує «низку детальних таблиць, у яких викладений метод розрахунку моральної шкоди у зв'язку з кожною статтею Конвенції».²¹¹ Суд непрямом посилається на ці таблиці, вказуючи, що він встановив «шкалу на справедливих принципах для присудження відшкодування за моральну шкоду за статтею 41, щоб досягати однакових результатів у подібних справах».²¹² Проте він не підтверджує і не заперечує існування таких таблиць, створюючи основу для критики або схвалення їхнього використання.²¹³

216. Однак, навіть з такою невизначеністю та припущеннями щодо практики використання Судом «таблиць» або «шкали», практичні міркування у цьому Дослідженні вимагають розробити певні рекомендації з цього приводу. Такі рекомендації можна вивести не з правил чи керівних принципів, яких, схоже, не існує, а з ідентифікованих закономірностей аргументації Суду у його практиці.

217. Ці закономірності можуть прояснити питання, але не можуть надати комплексну формулу розрахунку. Оцінювання моральної шкоди ґрунтується на принципах необхідності, причинно-наслідкового зв'язку, рівності й, найголовніше, пропорційності та виключної судової дискреції, які Суд самостійно пріоритезував у своєму основному судженні:

Суд зазначає, що відсутнє конкретне положення про матеріальну або моральну шкоду. У кожному окремому випадку підхід Суду до присудження справедливої сатисфакції розрізняє ситуації, коли заявник зазнав очевидної травми, фізичної чи психологічної, болю та страждання, стресу, тривоги, фрустрації, почуття несправедливості чи приниження, тривалої невизначеності, руйнування життя чи втрати можливостей ... і ті ситуації, коли публічне підтвердження завданої заявнику шкоди в обов'язковому для виконання Договірною державою рішенні є саме по собі належною формою відшкодування. У деяких випадках, коли закон, процедура чи практика були визнані такими, що не відповідають стандартам Конвенції, достатньо виправити ситуацію ... Проте в інших випадках вплив порушення може вважатися таким, що має характер та ступінь, оскільки воно настільки вплинуло на моральний стан заявника, що потребувало чогось більшого. Такі елементи не піддаються розрахунку чи точному кількісному визначенню. Суд також не має функції, подібної до суду з внутрішнім деліктним механізмом, з розподілу вини та компенсаційних збитків між цивільними сторонами. Його керівним принципом є рівність, який насамперед передбачає гнучкість та об'єктивний розгляд того, що є справедливим, чесним і розумним за будь-яких обставин справи, враховуючи не лише позицію заявника, а й загальний контекст, у якому виникло порушення. Рішення Суду щодо компенсації моральної шкоди є визнанням того факту, що моральна шкода була заподіяна внаслідок порушення основних прав людини, і в найширшому сенсі є ознакою ступеня тяжкості

²¹⁰ ЄСПЛ, Регламент Суду. Практична рекомендація щодо претензій про справедливу сатисфакцію (видана Головою Суду відповідно до Правила 32 Регламенту Суду 3 червня 2022 року), п. 11; «Варнава та інші проти Туреччини», п. 224.

²¹¹ Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини», 349; Ікім, *Справедлива сатисфакція за Європейською конвенцією з прав людини*, п. 490.

²¹² «Скордіно проти Італії» (№1) (2006) п. 179.

²¹³ «Існування таблиць ефективно усуває найпоширеніше упередження при визначенні шкоди — так званий ефект прив'язки, коли ті постраждалі, які вище оцінюють завдану їм шкоду та страждання, також отримують вище відшкодування». Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини», 349.

шкоди; вони не призначені — і не повинні призначатися — для забезпечення фінансового комфорту або співчутливого збагачення за рахунок відповідної Договірної сторони.²¹⁴

218. З цього судження можна вивести деякі критерії; решту можна визначити з судової практики та наукового аналізу. У будь-якому випадку для цілей цього Дослідження у наступних підрозділах розглядаються питання **видів** компенсації та **критеріїв** для розрахунку з огляду на те, що основним принципом виступає пропорційність та дискреція Суду. Результатом цих останніх принципів є те, що Суд не потребує доказів і, у виняткових випадках, вимагає відшкодування моральної шкоди *ex officio* (за посадою). Суд може розпорядитися щодо відшкодування матеріальних збитків з власної ініціативи, вирішивши, чи потрібно компенсувати моральну шкоду і, якщо так, то якого розміру повинне бути відшкодування.

Види компенсації за моральну шкоду

219. Якщо Суд вважає, що просте встановлення порушення не може компенсувати моральну шкоду, він може присудити наступні види компенсації: символічну компенсацію, за потенційне страждання або на розсуд Суду.

Символічна компенсація

220. Це найбільш рідкісна форма компенсації, яку від декларативного рішення відділяє майже один крок. (Див. декларативні рішення). Суд присуджував таку форму компенсації лише на вимогу заявників, які аргументували, що «жодна сума грошей не зможе компенсувати заподіяну їм шкоду», і вимагали символічну суму.²¹⁵ Суд присуджував бажану суму, хоча порушення, як правило, вимагали вищої компенсації. У подальших справах Суд брав до відома мирні урегулювання, згідно з якими іншим постраждалим у подібній ситуації було виплачено вищі розміри компенсації.²¹⁶

221. Практика присудження символічної компенсації у бажаному заявниками розмірі не була припинена, а застосовувалася у виняткових випадках.²¹⁷ Проте нещодавно, зіткнувшись з такого роду вимогою, Суд перейшов до декларативного рішення замість присудження символічної компенсації, яку вимагав заявник у розмірі 1 євро. Суд не присудив компенсацію за моральну шкоду, вважаючи, що встановлення порушення буде достатньо; суддя не погодився з таким рішенням.²¹⁸ Багато інших справ свідчать про те, що Суд регулярно відхиляє подання Держав-відповідачів про присудження символічної виплати.

222. Зрештою, згода Суду є важливою умовою, щоб вважати присуджене відшкодування символічним. Якщо заявник вимагає будь-яку суму і називає її «символічною», і Суд присуджує таке відшкодування, хоча міг би присудити більше, таке присудження можна вважати «символічною компенсацією». Якщо компенсація перевищує запитувану суму або перетворюється на декларативне рішення, Суд діє на власний розсуд, і присудження справедливої сатисфакції не можна вважати символічним.

Компенсація за потенційне порушення

223. Здається, це проблема більше описана у науковій літературі, де вказано, що Суд може інколи присуджувати відшкодування за порушення, які ніколи не траплялися. З

²¹⁴ «Варнава та інші проти Туреччини», п. 224.

²¹⁵ «Лорсе та інші проти Нідерландів» (*Lorse and Others v. the Netherlands*) (2003) п. 98.

²¹⁶ «Салах проти Нідерландів» (відхилення) (*Salah v. the Netherlands*) (2007).

²¹⁷ «Каспаров та інші проти Росії» (№2) (*Kasparov and Others v. Russia*) (2016).

²¹⁸ «Беснік Кані проти Албанії» (*Besnik Cani v. Albania*) (2022).

посиланням на протилежні думки деяких суддів²¹⁹ зазначається, що Суд «продовжує присуджувати відшкодування збитків за відсутності фактичного порушення (наприклад, у справах про потенційне порушення статті 3 або статті 8)»²²⁰. Аргументація Суду відносно коротка:

*Суд вважає, що заявники перенесли страждання та стрес, і що існує прямий причинно-наслідковий зв'язок між цим та питанням, яке визнане потенційним порушенням статті 8 Конвенції. Це упередження не може вважатися компенсацією суто через таке встановлення порушення*²²¹

224. Зрештою здається, що ця проблема стосується лише виконання першої вимоги справедливої сатисфакції за статтею 41 Конвенції, у якій йдеться про те, що обов'язково повинне бути — а не могло б бути — порушення для присудження компенсації. У будь-якому випадку складно, якщо взагалі можливо, встановити, чи відрізняється присудження відшкодування за потенційні порушення від присудження відшкодування за фактичні порушення. Цілком можливо, що Суд зменшує розмір відшкодування за порушення, якщо воно є потенційним. Втім без чітких об'єктивних критеріїв для загального оцінювання моральної шкоди неможливо довести це твердження. Такий вид присудження відшкодування є індивідуальним за своїм характером і не може бути узагальненим.

225. У будь-якому випадку цей вид присудження варто згадати для цілей цього Дослідження, щоб продемонструвати, що Суд присуджує компенсацію в індивідуальному порядку, а не слідуючи певним загальним правилам.

Компенсація на розсуд Суду

226. Це основний вид компенсації за моральну шкоду, який Суд розраховує за власною ініціативою у справах, де заявники залишають це на розсуд Суду або вимагають конкретні суми на основі власного оцінювання. Така компенсація розраховується на основі критеріїв, наведених у наступному підрозділі.

Розрахунок моральної шкоди

227. Суд не розробив комплексної формули для розрахунку моральної шкоди. Проте не можна стверджувати, що Суд взагалі не використовує жодних критеріїв, а просто покладається на свою необмежену свободу. Наприклад, Суд розробив певні критерії, але лише для конкретних справ про повторні порушення, що підпадають під усталену практику Суду (наприклад, порушення розумної тривалості внутрішнього провадження)²²². Однак ці останні критерії не можуть універсально застосовуватися для розрахунку моральної шкоди у всіх справах, і здається, що Суд «розпочинає перегляд своєї практики присудження справедливої сатисфакції» за моральну шкоду, виходячи за межі судження про прецедент та шкалу.²²³

228. Вчені²²⁴ встановили певні закономірності та емпіричним шляхом довели існування деяких загальних критеріїв, які не є обов'язковими для Суду. Наприклад, вчені

²¹⁹ Окрема думка суддів Кафліш та Тюрмен, яка частково не збігається, «Гюрбюз проти Туреччини» (*Gürbüz c. Turquie*) (2005).

²²⁰ Ікім, *Справедлива сатисфакція за Європейською конвенцією з прав людини*, роз. 3.2.1.

²²¹ «Бат проти Норвегії» (*Butt v. Norway*) (2012) п. 95.

²²² «Апічелла проти Італії» (*Apicella v. Italy*) (2006) п. 135 та наступні.

²²³ Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини», 362.

²²⁴ Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини»; В. Фікфак, «Зміна поведінки держави: моральна шкода у Європейському суді з прав людини» (*Changing State Behaviour: Damages*

стверджують, що Суд, попри його офіційне заперечення ієрархії прав, приділяє особливу увагу характеру та серйозності порушень при розрахунку компенсацій за моральну шкоду. У такому значенні присудження відшкодування за такі збитки внаслідок позбавлення життя, катування або несправедливих судових розглядів істотно відрізняються.²²⁵ Інший науковий аналіз стосується серйозності порушення як першого та найважливішого елементу розрахунків поряд з іншими факторами, що стосуються заявника та загального контексту, у доповнення до такого першого критерію.²²⁶ Інші дослідження описують багато критеріїв та факторів, проте класифікують їх у зв'язку зі статтями Конвенції.²²⁷

229. З таким різноманіттям критеріїв складно обрати та створити набір критеріїв, корисних для національної практики. Проте для цього Дослідження відібрано низку критеріїв, які так чи інакше згадуються в усіх наукових та офіційних джерелах. Ця добірка, яка не є вичерпною, ні універсальною, свідчить про те, що розрахунки моральної шкоди Судом зазвичай засновані на критеріях, що пов'язані з:

- a. характером порушення та характером прав;
- b. розрахованим у попередніх справах відшкодуванням;
- c. постраждалими особами
- d. Державами-відповідачами
- e. колективними позовами або масовими порушеннями
- f. загальним контекстом

Критерії, пов'язані з характером порушення та характером прав

230. Ці критерії стосуються відмінностей у присуджених відшкодуваннях залежно від неофіційної класифікації порушень на тяжкі, серйозні або менш серйозні. Також може враховуватися характер прав як таких, що допускають або не допускають відступів. Крім того, Суд розмежує матеріальні та процесуальні порушення.

231. Наприклад, абсолютні заборони не передбачають оцінювання пропорційності моральної шкоди, тоді як обмежені права можуть включати оцінку поведінки постраждалої особи. Абсолютний характер також передбачає дещо суворіші процесуальні вимоги для подання претензій, а це означає, що навіть за відсутності претензій²²⁸ або неподання претензій Суд присуджує компенсацію залежно від тяжкості порушення та без урахування думки заявника або подань Держави-відповідача.

before the European Court of Human Rights) (2018) 29 *Європейський журнал міжнародного права* 1091–1125; Альтвікер-Гаморі, Альтвікер і Петерс, «Оцінювання порушень прав людини»; Солому, «Внесок Європейського суду з прав людини та Міжамериканського суду з прав людини у виникнення міжнародної звичаєвої норми справедливої сатисфакції та креативного розширення сфери її застосування»; Х. Бакірчі, Ю. Ердал і Б. Війкстром, «Розділ 7. Справедлива сатисфакція (стаття 41)» (Section 7. Just Satisfaction (Article 41)) стаття 3 Європейської конвенції з прав людини: довідник практика, (Женева: Organisation Mondiale contre la Torture, OMCT, 2006).

²²⁵ Ікім, *Справедлива сатисфакція за Європейською конвенцією з прав людини*, п. 4.2.3 Грошові компенсації.

²²⁶ Альтвікер-Гаморі, Альтвікер і Петерс, «Оцінювання порушень прав людини».

²²⁷ Додаток до Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини».

²²⁸ «*Майзіт проти Росії*» (*Mayzit v. Russia*) (2005); «*Ігор Іванов проти Росії*» (*Igor Ivanov v. Russia*) (2007).

Критерії, пов'язані з власною судовою практикою

232. Це другий та найважливіший набір критеріїв, якими керується Суд при розрахунку моральної шкоди. Він використовує правила судового прецеденту (*stare decisis*), згідно з якими присуджений у попередніх справах розмір відшкодування може слугувати основою для оцінювання шкоди у справі, що розглядається. Проте, порівняно з класичною доктриною *stare decisis* у системах загального права, Суд посилається на рішення у попередніх справах як на переконливі, а не обов'язкові. Особливо це стосується розрахунку моральної шкоди.

233. У всякому разі найбільш поширеним та розумним варіантом оцінювання моральної шкоди є звернення до попередньої подібної справи. Це оптимальний перший крок.

Критерії, пов'язані з постраждалою особою

234. Суд може враховувати вік, стать, вразливість та серйозність наслідків для постраждалої особи. Він також може враховувати поведінку постраждалої особи та зменшити розмір²²⁹ компенсації або відмовити у її присудженні.

235. Наприклад, навіть якщо стаття 3 не передбачає оцінювання пропорційності, Суд може розрізняти форми неналежного поводження для розрахунку моральної шкоди (катування як найбільш жорстока форма, що вимагає більшої компенсації). Сюди не входять фактори, пов'язані з поведінкою постраждалої особи.²³⁰ З іншого боку, розрахунок моральної шкоди внаслідок порушення статті 2 може враховувати таку поведінку²³¹, як у справах про порушення статті 5, коли Суд може розглядати поведінку²³² постраждалої особи разом з характером порушення, особливо якщо порушення поєднується зі свавіллям Держави-відповідача²³³.

236. Однак емпірично доведено, що вразливість постраждалої особи має більший вплив на встановлення характеру порушення, ніж на розрахунок розміру справедливої сатисфакції.²³⁴ Загалом неможливо передбачити, яким чином та коли Суд використовує ці критерії, і який вплив вони можуть мати на розрахунок моральної шкоди.

Критерії, пов'язані з Державою-відповідачем

237. Цей набір критеріїв охоплює економічний розвиток Держав-відповідачів, їхні ВВП та інші пов'язані з державами фактори.²³⁵ Ці фактори співвідносяться з індивідуальними інтересами. Застосування таких критеріїв підлягає науковому аналізу, що виходить за рамки цього дослідження.

Критерії, пов'язані з колективними позовами або масовими порушеннями

238. У справах з оцінюванням колективних позовів внаслідок масових порушень відшкодування за моральні збитки може бути нижчим, ніж у випадках, коли такі позови подані окремо.²³⁶ Так відбувається при розрахунку моральної шкоди у міждержавних

²²⁹ «О. та інші проти Сполученого Королівства».

²³⁰ «Владімір Федоров проти Росії» (*Vladimir Fedorov v. Russia*) (2009) п. 87.

²³¹ «Кац та інші проти України» (*Kats and Others v. Ukraine*) (2008) п. 149; «Нагметов проти Росії».

²³² ЄСПЛ, «Бузаджі проти Республіки Молдова» [ВП] (*Buzadji v. the Republic of Moldova*) (2016).

²³³ «Ільгар Мамедов проти Азербайджану» (*Ilgar Mammadov v. Azerbaijan*) (2014); «Мерабішвілі проти Грузії» (*Merabishvili v. Georgia*) (2017); ЄСПЛ, «Луценко проти України» (*Lutsenko v. Ukraine*) (2012).

²³⁴ Альтвікер-Гаморі, Альтвікер і Петерс, «Оцінювання порушень прав людини».

²³⁵ «Кокчіарелла проти Італії» (*Cocchiarella v. Italy*) (2006); «Скордіно проти Італії» (№1).

²³⁶ Фікфак, «Моральна шкода у Європейському суді з прав людини».

справах²³⁷ або квазіміждержавних суперечках²³⁸, що передбачають загальну оцінку збитків. У цьому Дослідженні такий критерій розглядається нижче (див. Розділ 4).

Критерії, пов'язані із загальним контекстом порушення

239. Суд може використовувати загальну фразу для обґрунтування присудження відшкодування за моральну шкоду на основі «загального контексту, у якому виникло порушення». ²³⁹ Він використовував цю фразу майже в усіх міждержавних та квазіміждержавних справах, включаючи індивідуальні справи, пов'язані зі збройним конфліктом або викликані ним. ²⁴⁰ Залишається незрозумілим, чи означає ця фраза те, що Суд може змінювати свої розрахунки моральної шкоди залежно від контексту.

240. Об'єктивно неможливо відповісти, чи відрізняється присудження відшкодування за порушення, що виникло під час збройного конфлікту, від подібного порушення, вчиненого в мирний час. Як справедливо стверджують вчені, принцип рівності вимагає не ідентичного, а належного поводження з усіма заявниками в однаковому контексті, а справедлива сатисфакція за моральну шкоду здебільшого стосується відносин між постраждалою особою та Державою-відповідачем, що має значення для розрахунку. ²⁴¹

Можуть існувати інші критерії або інші методи оцінювання розрахунків, здійснених Судом. Розбіжності у думках та різні підходи, використані науковцями, включаючи мовчання Суду стосовно його власних критеріїв, лише підтверджують, що питання розрахунку моральної шкоди не можна розділити та відобразити у певних загальних правилах. За своїм характером такий розрахунок є дискреційним та індивідуалізованим.

Витрати та видатки

241. Суд постійно розглядав претензії за цим пунктом в трьох аспектах. Він з'ясовує, чи заявлені суми були (i) фактично, (ii) обов'язково та (iii) обґрунтовано понесені. ²⁴² Такі претензії можуть або не можуть включати витрати на внутрішні провадження, але зазвичай вони охоплюють провадження у Суді.

242. Розрахунок оплати послуг адвокатів є особливим питанням у розрахунку видатків та витрат. Оплата може ґрунтуватися на середній вартості цих послуг, яка рекомендується або використовується національними асоціаціями адвокатів. ²⁴³ Питання щодо одного або декількох адвокатів, які представляють заявника в Суді, розглядалося з точки зору такої необхідності й того, чи передбачає судова справа складні питання. ²⁴⁴ Суд відхилив претензії щодо відшкодування видатків та витрат як

²³⁷ «Грузія проти Росії» (ii) (справедлива сатисфакція); «Кіпр проти Туреччини» (справедлива сатисфакція); «Грузія проти Росії» (справедлива сатисфакція).

²³⁸ «Варнава та інші проти Туреччини»; «Катан та інші проти Молдови та Росії»; «Чірагов та інші проти Вірменії» (справедлива сатисфакція); «Саргсян проти Азербайджану» (справедлива сатисфакція).

²³⁹ ЄСПЛ, «Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» [ВП] (2011) п. 182.

²⁴⁰ «Кіпр проти Туреччини» (справедлива сатисфакція); «Варнава та інші проти Туреччини»; «Грузія проти Росії» (справедлива сатисфакція); «Грузія проти Росії» (ii) (справедлива сатисфакція); «Саргсян проти Азербайджану» (справедлива сатисфакція); «Чірагов та інші проти Вірменії» (справедлива сатисфакція).

²⁴¹ Альтвікер-Гаморі, Альтвікер і Петерс, «Оцінювання порушень прав людини», роз. с) фактор загального контексту.

²⁴² «Ятрідіс проти Греції» (справедлива сатисфакція).

²⁴³ «Бойченко проти Молдови» (2006) п. 172, 175–176.

²⁴⁴ «Ринау проти Литви» (Rinau v. Lithuania) (2020).

не понесені обґрунтовано, хоча заявники й називали їх символічними з точки зору їхніх національних тарифів.²⁴⁵

243. Проте деякі претензії не підлягають компенсації за замовчуванням. Наприклад, Суд не компенсує витрати, якщо заявники скористалися правовою допомогою на національному рівні²⁴⁶ або у розгляді Суду²⁴⁷. Однак якщо справа складна, Суд може присудити компенсацію, навіть якщо деякі витрати були компенсовані правовою допомогою від Ради Європи.²⁴⁸

244. З іншого боку, Суд непохитний у відмові приймати угоди про виплату непередбачуваних витрат, «згідно з чим клієнт адвоката погоджується сплатити адвокату конкретний відсоток від суми, присудженої позивачу судом, якщо така буде»:

Угоди такого характеру — що призводять до зобов'язань виключно між адвокатом та клієнтом — не є обов'язковими для Суду, який повинен оцінити рівень видатків та витрат, які потрібно присудити, з урахуванням не лише того, чи були такі витрати фактично понесені, а й того, чи були вони понесені обґрунтовано. Відповідно Суд братиме за основу для оцінювання іншу інформацію, надану заявником для підтримки його претензій, а саме кількість робочих годин та кількість адвокатів, обумовлену справою, разом з запитуваною погодинною ставкою.²⁴⁹

245. У будь-якому випадку усі претензії щодо відшкодування видатків та витрат необхідно належним чином підтвердити та обґрунтувати переконливими доказами. Без надання таких доказів для підтримки цієї претензії, як договір або табель робочого часу, де описані робочі години, рахунки тощо, заявникам — навіть досвідченим та відомим адвокатам — було відмовлено у компенсації.²⁵⁰

Інші форми відшкодування

246. Варто зазначити, що це не те відшкодування, що підпадає під конкретне поняття «справедливої сатисфакції» за статтею 41. Навіть якщо Суд уже розширив своє тлумачення Конвенції та набув повноважень присуджувати здійснення певних конкретних заходів щодо відшкодування, такі заходи технічно не вважаються справедливою сатисфакцією. Вони просто слідуєть першому правилу відшкодування із загального міжнародного права, згідно з яким реституція є основною формою відшкодування (див. реституція). З огляду на це такі заходи не слід плутати зі справедливою сатисфакцією. При цьому це Дослідження розглядає їх менш детально і лише для порівняння зі справедливою сатисфакцією.

247. Такі заходи зазвичай передують справедливій сатисфакції та у разі виконання можуть зробити компенсацію непотрібною. Наприклад, у деяких справах Суд може постановити, щоб Держави-відповідачі виконали міжнародні зобов'язання, які навряд чи можна охопити загальним терміном «справедлива сатисфакція» за статтею 41 Конвенції. Наприклад, розпорядження звільнити заявника з-під тривалого та незаконного утримання під вартою є виявом міжнародного зобов'язання припинити триваюче протиправне діяння у розумінні статті 30 (а) ASRIWA. Проте Суд додає таку форму зобов'язання до загального розуміння «справедливої сатисфакції» за

²⁴⁵ «Деведжіоглу проти Туреччини» (справедлива сатисфакція) (*Devicioğlu v. Turkey*) (2009) п. 18.

²⁴⁶ «Байбасин проти Нідерландів» (справедлива сатисфакція) (*Baybasin v. the Netherlands*) (2007).

²⁴⁷ «Лудіке, Белкасем і Коч проти Німеччини» (справедлива сатисфакція) (*Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany*) (1980).

²⁴⁸ «Маноле та інші проти Молдови» (справедлива сатисфакція) (*Manole and Others v. Moldova*) (2010).

²⁴⁹ «Ятпрідіс проти Греції» (справедлива сатисфакція), п. 55.

²⁵⁰ «Аміхалакіоае проти Молдови», п. 47.

статтею 41, хоча паралельно посилається на загальне зобов'язання виконувати його рішення за статтею 46 Конвенції:

Суд також вважає, що будь-яке продовження незаконного та безпідставного утримання трьох заявників під вартою тягне за собою серйозне продовження встановленого Судом порушення статті 5 та порушення зобов'язання Держав-відповідачів за статтею 46 §1 Конвенції щодо виконання рішення Суду.

Враховуючи підстави, на основі яких Суд встановив порушення Конвенції (див. пункти 352 та 393 вище), Держави-відповідачі повинні вжити усіх заходів для завершення безпідставного утримання заявників, які досі перебувають під вартою, та забезпечити їхнє негайне звільнення.²⁵¹

248. Суд ухвалював багато конкретних форм відшкодування до присудження справедливої сатисфакції або разом з нею.

Реституція

249. Метою цієї форми відшкодування згідно із загальним міжнародним правом є відновлення *статусу-кво*, тоді як сфера застосування справедливої сатисфакції здебільшого охоплює компенсацію у випадках, коли таке відновлення неможливе або не може бути здійснене повністю. Суд вважає, що питання реституції насамперед вирішується Державою, хоча у своїй практиці Суд інколи присуджував пов'язані з реституцією заходи замість грошових компенсацій за умови, що Держава-відповідач діятиме добросовісно:

55. Суд постановляє, що Уряд-відповідач повинен повернути компанії-заявнику готель «Дачія» (Dacia) з усіма меблями та обладнанням і землею або виплатити 7 612 000 євро, що є поточною ринковою вартістю майна. Крім того, Суд вважає, що компанія-заявник має право на 890 625 євро у якості відшкодування за матеріальні збитки.

56. Водночас Суд вважає, що компанія-заявник повинна повернути Уряду 1 264 924 євро (...). Цю суму слід врахувати із належної компанії-заявнику загальної суми, якщо Уряд не може повернути готель компанії-заявнику, а натомість виплачує компенсацію. У разі повернення готелю компанія-заявник повинна виплатити різницю між 1 264 924 євро, заборгованою нею перед Урядом, та 890 625 євро, що є відшкодуванням завданої компанії-заявнику матеріальної шкоди, і така різниця становить 374 299 євро.

57. Суд повинен виходити з припущення, що Уряд добросовісно виконає його рішення. З цієї причини Суд не може прийняти претензію компанії-заявника про відшкодування Урядом щоденних та щомісячних збитків за період між ухваленням цього рішення та його повним виконанням. Натомість Суд застосує свій стандартний підхід²⁵².

250. Проте Суд ніколи не присуджував лише відновлення, відновлення замість справедливої сатисфакції або відновлення без ухвалення рішення про справедливую сатисфакцію. Він міг відкласти питання про справедливую сатисфакцію, щоб дати Державі-відповідачу можливість урегулювати претензії шляхом відновлення, але ніколи не присуджував лише цю форму.

²⁵¹ «Ілашку та інші проти Молдови та Росії», п. 490.

²⁵² «Дачія С.р.л. проти Молдови» (справедлива сатисфакція).

Звільнення з-під варти

251. Повноваження Суду щодо присудження такого заходу індивідуальної допомоги більше не піддаються сумніву.²⁵³ Такий захід присуджується разом зі справедливою сатисфакцією, а у справах, коли держава-відповідач не дотримується таких розпоряджень, Суд присуджує справедливу сатисфакцію заново за тривале утримання під вартою.²⁵⁴

252. У справах, де постраждалу особу було звільнено або термін незаконного утримування під вартою був вирахований з його/її вироку, Суд наголошував, що принцип відновлення ситуації до виникнення порушення матеріально неможливий. В одній справі Суд присудив компенсацію за моральну шкоду, зазначивши, що запропоноване замість грошової компенсації вирахування з вироку суперечить принципу *restitutio in integrum*, оскільки «свобода не надається замість незаконно відібраної свободи».²⁵⁵

Відновлення провадження

253. Зазвичай Суд не присуджує відновлення внутрішнього провадження, вважаючи, що така форма відшкодування залишається на розсуд Держави-відповідача у якості заходу виконання рішення, а не як засіб справедливої сатисфакції²⁵⁶.

254. Проте Суд може присудити такий захід, хоч і довільно, якщо він розглядає питання справедливої сатисфакції. Наприклад, Суд вважав, що винесений неупередженим трибуналом вирок про кримінальну відповідальність необхідно переглянути²⁵⁷. В іншій справі Суд припустив, що відновити провадження можливо, і, відповідно, оцінив моральну шкоду з урахуванням цього факту²⁵⁸. В деяких інших випадках Суд прийняв рішення, що самої можливості відновлення достатньо, аби вважати це належною формою допомоги.²⁵⁹

255. Незрозуміло, чи можливість відновлення провадження впливає на рішення Суду про відшкодування моральної шкоди, і якщо так, то як від цього залежить розрахунок Судом таких збитків. Втім така можливість може безумовно вплинути на оцінювання Судом необхідності присудження відшкодування матеріальних збитків.

256. Наприклад, у деяких справах Суд може відмовити у присудженні відшкодування за матеріальні збитки з огляду на те, що заявник може прагнути відновити внутрішнє провадження та отримати допомогу на національному рівні.²⁶⁰ Суд може прямо запропонувати заявникам вимагати відновлення внутрішнього провадження та відшкодування матеріальних збитків на національному рівні. У деяких справах Суд приймав альтернативне рішення та залишав на розгляд Держави-відповідача питання про те, чи вимагати відновлення провадження, чи виплатити відшкодування за

²⁵³ «Ільгар Мамедов проти Азербайджану»; рішення у провадженні за статтею 46 §4 Конвенції у справі «Ільгар Мамедов проти Азербайджану» (2010).

²⁵⁴ ЄСПЛ, «Іванцок та інші проти Молдови та Росії» (*Ivanțoc and Others v. Moldova and Russia*) (2011).

²⁵⁵ «Рінгайзен проти Австрії» (справедлива сатисфакція) (*Ringeisen v. Austria*) (1972) п. 21.

²⁵⁶ «Грінс та М.Т. проти Сполученого Королівства» (*Greens and M.T. v. the United Kingdom*) (2010) п. 107.

²⁵⁷ «Генсел проти Туреччини» (*Gencel c. Turquie*) (2003) п. 27.

²⁵⁸ «Лєсяк проти Хорватії» (*Lesjak v. Croatia*) (2010) п. 54.

²⁵⁹ «Балажоскі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Balažoski v. 'the Former Yugoslav Republic of Macedonia'*) (2013) п. 39.

²⁶⁰ «Герексар та інші проти Туреччини» (*Gereksar et autres c. Turquie*) (2011) п. 75; «Романенко проти Республіки Молдова» (*Romanenco c. République de Moldova*) (2019) п. 32.

матеріальні збитки, враховуючи, що заявники відмовилися від відновлення провадження.²⁶¹

257. У будь-якому разі не можна стверджувати, що практика обрання відновлення провадження замість присудження відшкодування за матеріальну або моральну шкоду є постійною. Існує надто багато різних чинників, які слід враховувати, включаючи практику Комітету міністрів щодо нагляду за відновленням провадження з точки зору виконання рішень (за статтею 46), а не справедливої сатисфакції.

Інші заходи

258. В поодиноких випадках Суд може присудити або передбачити вжиття деяких інших заходів для відновлення прав постраждалої особи. Наприклад, Суд може висловити думку про те, що відновлення права власності можливе без присудження відшкодування матеріальних збитків²⁶², або зазначити, що скасування наказу про виселення є належною формою відновлення права заявника як добросовісного власника квартири.²⁶³ В іншій справі Суд взяв до уваги міждержавну угоду про виплату соціальної допомоги, якою було усунуто дискримінаційні положення, і, відповідно, вважав, що не було необхідності у конкретних заходах, окрім загальної суми за матеріальну та моральну шкоду.²⁶⁴ Такі приклади можна продовжувати.

259. Ці конкретні заходи допомоги не можна віднести до іншої категорії, окрім категорії заходів, що не стосуються справедливої сатисфакції. Вони залежать від конкретних обставин справи та розсуду Суду. Знову ж таки, незрозуміло, чи можуть такі заходи вплинути на рішення Суду щодо справедливої сатисфакції і яким чином.

260. Зрештою, існування цих заходів підтверджує правило, що Суд завжди розглядає принцип *restitutio in integrum* перед та разом з питанням про компенсацію. Втім юристи продовжують сперечатися щодо того, чи має право Суд присуджувати інші заходи реституції, окрім компенсації. Дехто стверджує, що широкі повноваження Суду, надані досить загальними положеннями статті 41 Конвенції, передбачають, що він може та повинен присуджувати відмінні від компенсації заходи. Інші думки звужують поняття «справедливої сатисфакції» до повноважень Суду присуджувати компенсацію, а не реституцію. Вони опираються на широкі повноваження Держав обирати спосіб виконання рішень Суду.

261. У будь-якому випадку це Дослідження не має наміру вирішити цю дилему, а лише згадати про її існування. Деякі інші аспекти, такі як процедура розгляду претензій щодо справедливої сатисфакції та їхнє подальше виконання, можуть пролити світло на цю дилему.

Процедура

262. Процедура розгляду претензій щодо справедливої сатисфакції досить проста і вже згадувалася вище у поясненні деяких матеріальних норм оцінювання справедливої сатисфакції. Нагадаємо, що Суд має певну дискрецію у встановленні правила доказування та розподілі тягаря доказування. Наприклад, Суд встановлює вищі стандарти доказування при обґрунтуванні вимог про відшкодування матеріальних збитків, особливо тих, що стосуються майбутніх збитків, але не вимагає доказів для підтвердження моральної шкоди. Він також широко тлумачить правила подання

²⁶¹ «Оджог та інші проти Республіки Молдова» (справедлива сатисфакція) (2020).

²⁶² «Колеснік проти Республіки Молдова» (Colesnic c. République de Moldova) (2019) п. 34.

²⁶³ «Гладишева проти Росії» (Gladysheva v. Russia) (2011) п. 106.

²⁶⁴ «Андрєєва проти Латвії» (2009) п. 110.

претензій та процесуальні строки у справах про відшкодування моральної шкоди внаслідок особливо серйозних порушень²⁶⁵, проте категорично відмовляється приймати несвоєчасні подання з вимогами про відшкодування матеріальних збитків або видатків та витрат. Інші процесуальні аспекти також мають значення для цього питання.

263. Коротко кажучи, провадження Суду щодо справедливої сатисфакції дотримуються усіх принципів, що застосовуються в рамках змагальності, але з урахуванням конкретних аспектів міжнародної судової практики. Про процедуру справедливої сатисфакції згадується лише у Правилі 60, яке здебільшого встановлює зобов'язання заявника висунути претензії та обов'язок Суду направити ці претензії державі-відповідачу для зауважень. Практичні рекомендації більш чіткі у цьому питанні та детальніше пояснюють процесуальні повноваження Суду.

264. Потрібно багато часу, щоб докладніше розглянути усі тонкощі процедури справедливої сатисфакції Суду, що принесе мало або жодної користі національним судам. Достатньо зазначити, що процедура Суду має специфічний міжнародний характер; таким чином вона відрізняється у багатьох аспектах від національних процедур. Національні суди можуть або не можуть надихатися такими провадженнями, проте у таких формальних правових системах, як в Україні, суди повинні дотримуватися прописаних правил, які вони не можуть ні створити, ні змінити. Проте національні суди можуть дотримуватися принципів, що регулюють процедуру Суду.

265. Для цілей цього Дослідження такі принципи можна вивести з основних процесуальних норм та практики Суду й узагальнити наступним чином:

- a. Суд уповноважений змінювати власні правила та встановлювати процедури, які вважає відповідними особливостям міжнародного судочинства (стаття 25 d) Конвенції);
- b. подання доказів та претензій щодо справедливої сатисфакції є, в першу чергу, процесуальним обов'язком заявника з дотриманням вказівок Суду в рамках процесуальних строків, встановлених ним у справі (Правило 60 Регламенту Суду);
- c. у міждержавних справах подання претензій щодо справедливої сатисфакції є тягарем Держави-заявниці та може здійснюватися лише від імені потерпілої(-их) сторони (сторін) (Правило 46 (e) Регламенту Суду);
- d. у звичайних процедурах Суд пропонує заявникам подати свої претензії щодо справедливої сатисфакції після обміну зауваженнями про прийнятність та суть справи;
 - i. проте це правило виконується на розсуд Суду, оскільки він може запропонувати сторонам включити у їхні зауваження будь-які подання щодо справедливої сатисфакції та пропозиції мирного урегулювання на будь-якому етапі провадження (Правило 54 Регламенту Суду);
- e. неподання претензій чи доказів або подання з порушенням процесуальних строків може призвести до повного або часткового відхилення таких претензій;

²⁶⁵ «Нагметов проти Росії».

- i. за винятком моральної шкоди у справах, що входять до конкретної категорії (критерії у справі *Нагметова*), якщо
 - 1. дотримано низку передумов і
 - 2. переконливі міркування слугують на користь присудження;
- f. Суд повинен направити заяви щодо справедливої сатисфакції Державі-відповідачу для отримання зауважень та подання доказів, таким чином дотримуючись принципу змагальності;
- g. Держава-відповідач не може подати зустрічний позов, але повинна довести, що заявлену шкоду було повністю або частково усунено, або існує можливість *restitutio in integrum* на національному рівні;
- h. з огляду на зауваження сторін Суд може також вирішити, що питання справедливої сатисфакції не готове до розгляду, і може відкласти його повністю або частково до розгляду конкретних пунктів справедливої сатисфакції, як-от моральна шкода, і винести окреме рішення щодо цих питань (Правило 75 Регламенту Суду)²⁶⁶
- i. відкладаючи питання справедливої сатисфакції, Суд може запропонувати сторонам досягти домовленості, і якщо сторонам це вдалося, Суд може вилучити справу²⁶⁷; таким чином дружнє урегулювання можливе на етапі зауважень щодо справедливої сатисфакції.

266. Тому можна стверджувати, що розгляд питання справедливої сатисфакції є менш складною процедурою, проте це надзвичайно тяжко з предметної точки зору. Це також досить непросто здійснити, оскільки може виникнути багато питань щодо виплати присудженої справедливої сатисфакції.

Виконання

267. Як пояснюється вище, «справедлива сатисфакція» означає забезпечення відшкодування на додаток до інших заходів відновлення. *Restitutio in integrum*, відповідно, є керівним принципом у виконанні рішень Суду та процесі нагляду Комітету міністрів за статтею 46 Конвенції.²⁶⁸ Однак процес виконання не обмежується вжиттям заходів щодо реституції або виплатою присудженої Судом компенсації. Це складний та багаторівневий процес, що передбачає вжиття індивідуальних та загальних заходів, залишених на розсуд Держав-відповідачів, під керівництвом Комітету міністрів та з активним залученням аргументації Суду (особливо у пілотних рішеннях або рішеннях про особливі індивідуальні заходи).

268. Це Дослідження спрямоване не на пояснення усього процесу виконання, а на визначення місця справедливої сатисфакції в ньому. Це місце цілком очевидне. Як тільки рішення Суду стає остаточним, виплата справедливої сатисфакції стає обов'язковим безумовним зобов'язанням Держави-відповідача. Комітет міністрів вважає таку виплату одним з індивідуальних заходів, спрямованих на виправлення

²⁶⁶ ЄСПЛ, «Кіпр проти Туреччини»; «Кіпр проти Туреччини» (справедлива сатисфакція); «Агрокомплекс проти України» (2011); «Агрокомплекс проти України» (справедлива сатисфакція).

²⁶⁷ «Фон Ганновер проти Німеччини»; «Фон Ганновер проти Німеччини» (відхилення).

²⁶⁸ Комітет міністрів, Реекомендація 2000(2).

ситуації після порушення.²⁶⁹ Таким чином справедлива сатисфакція зберігає властивий їй індивідуальний характер.

269. Держави повинні виплатити справедливу сатисфакцію в обраний ними спосіб, за винятком конкретних випадків, коли Комітет міністрів може прийняти рішення про конкретні умови виплати та особливі заходи, щоб змусити Держав-відповідачів виплатити справедливу сатисфакцію. Наприклад, після російсько-грузинської війни у 2008 році Суд розглядав міждержавну справу, у якій вирішив присудити справедливу сатисфакцію. Враховуючи складність таких претензій та очевидну непокору Держави-відповідача, це питання перетворилося у спеціальний реєстр справедливої сатисфакції, що стосується Російської Федерації.²⁷⁰

270. Втім виплата справедливої сатисфакції у таких справах, особливо викликаних збройними конфліктами, є непростим процесом. Це триває роками та вимагає безпрецедентних зусиль для урегулювання таких спорів, включаючи примушування Держав виконувати начебто просте зобов'язання виплатити справедливу сатисфакцію.²⁷¹ Майже усі присуджені справедливі сатисфакції у справах з категорії «викликані збройними конфліктами» залишаються невиплаченими.²⁷²

Чи робить ця ситуація справедливу сатисфакцію неактуальною для міждержавних спорів, і чи дійсно застосовується практика Суду до справ, викликаних міжнародним збройним конфліктом? Останній розділ намагається відповісти на це запитання.

4. Справедлива сатисфакція у контексті збройного конфлікту

271. Склалася стійка думка, що Конвенція в цілому та Суд зокрема ніколи не були спрямовані на запобігання або урегулювання збройних конфліктів.²⁷³ Згадані питання

²⁶⁹ Комітет міністрів, «Інформаційний документ: CM/Inf/DH(2021)15 Моніторинг виплати сум, присуджених як справедлива сатисфакція: огляд поточної практики Комітету міністрів. Меморандум, підготовлений Департаментом виконання рішень Європейського суду з прав людини» (2021).

²⁷⁰ Комітет міністрів, «Проміжна резолюція CM/ResDH(2022)254. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. «Грузія проти Росії» (I)» (2022); Комітет міністрів, «Інформаційний документ CM/Inf/DH(2022)25. Пропозиція можливої стратегії наглядку за виконанням справ, які розглядаються проти Російської Федерації» (2022).

²⁷¹ «...Нагляд Комітетом міністрів за виконанням міждержавних та інших пов'язаних з конфліктом справ є вкрай непростим з огляду на їхні політичні аспекти та складнощі. Розгляд таких справ — деякі з них довгий час знаходилися на порядку денному Комітету — прововжувався протягом 2022 року». Комітет міністрів, «Нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. 16-й щорічний звіт Комітету міністрів» (2023) роз. D. Міждержавні та інші справи, пов'язані з постконфліктними ситуаціями або невіршеними конфліктами; досі існують постійні труднощі у виконанні певних рішень, що пов'язані з відсутністю політичної волі або навіть відкритої незгоди з рішенням Суду, особливо коли йдеться про міждержавні справи або справи, що мають міждержавні риси. ... У міждержавних справах або справах, пов'язаних з територіальними суперечками між Державами-членами Ради Європи ..., прогрес був повільним або його взагалі не було. ПАРЄ і Комітет з правових питань та прав людини, «Звіт (Doc. 15123). Виконання рішень Європейського суду з прав людини» (2020) п. 40.

²⁷² Департамент виконання рішень Європейського суду з прав людини, «Інформація щодо виплат очікується або отримана інформація неповна. Станом на 30 серпня 2023 року» (Information relating to payment awaited or information received incomplete. Status as of 30 August 2023) (2023).

²⁷³ «Системи захисту прав людини у всьому світі не могли і не можуть запобігти війнам. ...у міжнародному праві інструментом забезпечення миру є не ЄКПЛ, а Статут ООН із заборобою застосування сили. Навіть якщо ЄКПЛ є угодою про спільні цінності — серед яких дружба народів — вона непридатна для припинення військових дії, коли бойові дії виходять з-під контролю. ... Встановлені Судом компенсації безумовно мають швидше символічне значення з огляду на страждання, але їх не можна вважати «нічим». А. Нуссбергер, «Забезпечення миру та інтеграції серед Держав (промова)» (Страсбург, 2020).

про невиконання рішень Суду у справах, викликаних збройними конфліктами, можуть лише обґрунтувати таку думку. У результаті можна стверджувати, що якщо Конвенція в цілому, хоч і будучи застосовною до таких справ, вважається неефективною у збройних конфліктах, тоді справедлива сатисфакція йде тим самим шляхом.

272. Проте ситуацію та застосовність справедливої сатисфакції у збройних конфліктах не слід вважати безглуздими. Право у галузі прав людини застосовується до збройних конфліктів, хоч і з особливостями та у тісному зв'язку з МГП. І, звичайно ж, не можна і не слід ігнорувати той факт, що загальне міжнародне право про відшкодування застосовується безпосередньо до збройних конфліктів. Таким чином справедлива сатисфакція, навіть як *lex specialis* (спеціальний закон) стосовно таких сфер міжнародного права, продовжує застосовуватися до збройних конфліктів. Іншими словами, питання ефективності справедливої сатисфакції у збройних конфліктах не слід ототожнювати з питанням її застосовності.

273. Відповідно до мети цього Дослідження справедлива сатисфакція у зв'язку зі збройним конфліктом пояснюється у контексті загального застосування права у галузі прав людини та з точки зору застосування загального міжнародного права у збройних конфліктах. Далі пояснюються конкретні принципи міжнародного права про відшкодування з процесуальної та матеріальної точки зору. Зрештою, у цьому Дослідженні міститься короткий огляд відповідної практики Суду про справедливу сатисфакцію у справах, викликаних збройними конфліктами, з метою продемонструвати застосовність, а особливо для надання рекомендацій українським суддям, які займаються подібними справами у повсякденній діяльності. Усі ці міркування формують основу для розробки рекомендацій.

Застосовність

274. Право у галузі прав людини продовжує застосовуватися під час збройного конфлікту; таким чином справедлива сатисфакція як частина цього права також застосовується. Проте це не однозначна відповідь на запитання, чи застосовується справедлива сатисфакція і яким чином. Застосовність права у галузі прав людини у збройних конфліктах є предметом постійних суперечок; тому застосовність справедливої сатисфакції також можна вважати проблемним питанням, особливо у зв'язку з правилами загального міжнародного права про відповідальність держави та відшкодування.

275. Загальновизнано, що права людини продовжують застосовуватися під час збройного конфлікту²⁷⁴, оскільки вони й далі співіснують з нормами МГП у трьох напрямках: «[i] деякі права можуть бути винятково питаннями міжнародного гуманітарного права; [ii] інші можуть бути винятково питаннями права у галузі прав людини; [iii] треті можуть бути питаннями обох цих галузей міжнародного права».²⁷⁵ Суд підтвердив це щодо Конвенції²⁷⁶.

276. Попри складні питання застосовності права у галузі прав людини у збройних конфліктах, питання застосовності справедливої сатисфакції є менш суперечливим. Як тільки Суд вирішує, що Конвенція застосовується до справи, пов'язаної зі збройним

²⁷⁴ «... захист [МППП] не припиняється під час війни, за винятком дії статті 4 Пакту, на підставі якої можна відступати від положень в умовах надзвичайної ситуації» *Законність застосування або погрози застосування ядерної зброї, Консультативний висновок* (1996) (*Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*) (1996) п. 25.

²⁷⁵ Комітет з прав людини, *Загальне зауваження №29: стаття 4: відступи в умовах надзвичайного стану* (2001) п. 106.

²⁷⁶ «Хасан проти Сполученого Королівства» [ВП] (2014) п. 102–104.

конфліктом, не повинно залишатися жодних питань щодо застосовності справедливої сатисфакції, яка є доповненням до такого рішення.

277. Втім у збройних конфліктах виникають інші питання у зв'язку із застосовністю справедливої сатисфакції. Оскільки справедлива сатисфакція є особливою частиною норм загального міжнародного права, яким чином вона застосовується у зв'язку з цими правилами? Чи її статус як *lex specialis* означає, що справедлива сатисфакція переважає або замінює норми про відшкодування у загальному міжнародному праві?

278. Більше не викликає суперечок те, що загальне міжнародне право про відшкодування застосовується у збройних конфліктах. Навіть якщо це надзвичайно складне питання, що передбачає «багато галузей міжнародного права, серед яких міжнародне право у галузі прав людини, МКП, МГП, а також закон про відповідальність Держави», питання застосовності закону про відшкодування більше не викликає сумнівів²⁷⁷. Постраждалі внаслідок збройних конфліктів зберігають за собою право на відшкодування, яке отримало статус норми звичаєвого права.²⁷⁸ Справедлива сатисфакція отримала такий самий статус²⁷⁹, але досі зберігає статус *lex specialis*.

279. Щоб зрозуміти, як застосовується справедлива сатисфакція у збройних конфліктах у якості звичаєвої норми та *lex specialis* одночасно, необхідно поспостерігати, як функціонує право на відшкодування у цьому контексті.

Відшкодування

280. Під час збройного конфлікту, особливо міжнародного, забезпечення верховенства права є непростим завданням через безліч перешкод. Національні суди навряд чи оскаржують рішення їхнього уряду напасти на іншу державу; міжнародні суди рідко мають юрисдикцію щодо таких питань. Національні держави зрідка притягують до відповідальності свої збройні сили за воєнні злочини, а суди не наважуються вирішувати справи проти своєї ж сторони. Міжнародне право щодо суверенного державного імунітету також може перешкоджати претензіям щодо відшкодування у національних судах. «Зрештою, навіть якщо політичні та технічні перешкоди можна подолати, війни складно піддаються судовому розгляду. Серед багатьох юристів існує припущення, що збитки від війни надто великі, щоб розглядати їх у судах».²⁸⁰

281. У такому значенні справедливо зазначається, що «школа внаслідок збройного конфлікту належить до окремого класу шкоди, спричиненої поведінкою держави, яка за необхідності завдає масових пошкоджень. Таким чином фінансові наслідки збройного конфлікту не можна розглядати як повсякденні проблеми, які відносяться до звичайної правової бази».²⁸¹

²⁷⁷ К. Марксен, А. Петерс, Л. Бейнліх, Ф. Брахтхаусер, К. Ферстман, Ш. Фуруя, Л. Ло Джакко, А. Гаффнер, М. Гартвіг, Л. ван ден Герік, Р. Гофман, М. Казазі, Ф.-Дж. Лангмак, С. Мозер, Т. Нейман, К. Л. Сендовал, С. Сперфелдт, С. М. Вуд і Н. Вуелер, «Відшкодування для постраждалих у збройному конфлікті: імпульси з тріалогів Макса Планка» (2018).

²⁷⁸ К. Еванс, «Право на відшкодування у міжнародному праві для постраждалих у збройному конфлікті» (*The right to reparation in international law for victims of armed conflict*) (видавництво Кембриджського університету, 2012) роз. 2.8. Звичне право на відшкодування?

²⁷⁹ Солому, «Внесок Європейського суду з прав людини та Міжамериканського суду з прав людини у виникнення міжнародної звичаєвої норми справедливої сатисфакції та креативного розширення сфери її застосування».

²⁸⁰ Е. Клапем, «Війна» (*War*) (видавництво Оксфордського університету, 2021) роз. 10. Відповідальність за порушення законів війни.

²⁸¹ Томушат, «Відповідальність держави та індивідуальні права на відшкодування у національних судах» (*State Responsibility and the Individual Rights to Compensation Before National Courts*), А. Клапем і П. Гаета

282. З цієї точки зору можна визначити два конкретні елементи права на відшкодування у збройних конфліктах. По-перше, відповідальність за порушення прав людини у збройних конфліктах **несуть держави**, а по-друге — **порушення спричиняють масові пошкодження**. З точки зору права на відшкодування і, відповідно, справедливу сатисфакцію ці два аспекти мають важливе значення. Проте не менш важливо встановити **конкретну неординарну правову базу** для здійснення права на відшкодування у збройному конфлікті.

283. Те, як ця особлива правова база повинна виглядати, є предметом обговорень. До сьогодні найбільш авторитетну роботу з цього приводу провела АМП. Вона кодифікувала принципи та норми про відшкодування для постраждалих внаслідок збройного конфлікту, які можна вважати джерелом «м'якого права» у цій сфері. АМП вважала, що таку базу потрібно розробляти з двох позицій: матеріальної та процесуальної.

284. **Матеріальні норми** повинні встановлювати, що право постраждалих на відшкодування у збройних конфліктах існує у всіх трьох формах: реституції, компенсації та сатисфакції, взятих окремо або у поєднанні. Реституція включає заходи, які відновлюють ситуацію, що існувала до порушення; компенсація охоплює будь-яку шкоду, яку можна оцінити з фінансової точки зору, а сатисфакція може бути будь-якою іншою нефінансовою процедурою, яка повинна бути пропорційною шкоді. Проте відповідальними за заподіяння шкоди сторонами, як правило, вважаються Держави, звинувачені у міжнародних злочинах особи, міжнародні організації та недержавні суб'єкти.²⁸²

285. Далі, з матеріальної точки зору, правова база повинна містити конкретні зобов'язання міжнародної спільноти щодо забезпечення прав постраждалих на відшкодування разом зі сприянням правосуддю та примиренню. Проте, згідно з наведеною у цьому Дослідженні думкою, найважливішим зобов'язанням Держав є «забезпечення, що постраждалі мають право на відшкодування за національним правом».²⁸³

286. З **процесуальної** точки зору АМП розробила десять принципів, за допомогою яких можна ефективно реалізувати право постраждалих на відшкодування у збройних конфліктах. Якщо коротко, ці принципи потребують існування механізму вимагання відшкодування для постраждалих, які повинні мати право бути почутими на усіх етапах провадження, а також на однакове поводження з ними. Такий механізм повинен мати належну організаційну структуру, супроводжуватися просвітницькою діяльністю і, найголовніше, мати адекватні правила збору, реєстрації та опрацювання претензій, а також правила прийняття рішень та оцінювання претензій. Механізми відшкодування повинні приймати обов'язкові до виконання рішення та належним чином фінансуватися.²⁸⁴

287. АМП навела багато прикладів таких механізмів відшкодування з метою продемонструвати функціонування та практичне застосування таких матеріальних та процесуальних принципів. Усі механізми відшкодування відрізняються у правових

(ред.), *Оксфордський посібник про міжнародне право у збройному конфлікті (The Oxford handbook of international law in armed conflict)*, перше видання ред. (видавництво Оксфордського університету, 2014) с. 821.

²⁸² Стаття 1 АМП, «Резолюція конференції. Гаага».

²⁸³ АМП, «Резолюція конференції. Гаага» стаття 13.

²⁸⁴ АМП, «Резолюція конференції. Вашингтон» (2014); АМП, «Звіт конференції. Вашингтон» (2014); АМП, «Звіт робочого засідання. Вашингтон» (Working Session Report. Washington) (2014).

джерелах та нормативних базах, на основі яких вони встановлені або запропоновані (деякі пропозиції не реалізовані на практиці). Проте усі з них мають **міжнародний** характер, що є їхньою спільною характеристикою.

288. Наприклад, деякі механізми засновувалися або пропонувалися двосторонніми угодами між Державами, як-от Спеціальний трибунал Ірану та Сполучених Штатів (IUSCT), Спеціальна комісія Еритреї та Ефіопії (ЕЕСС) під управлінням Постійної палати третейського суду в Гаазі; Комісія з претензій на нерухомість переміщених осіб та біженців (CRPC). Деякі механізми відшкодування були створені або запропоновані інструментами, ухваленими ООН або іншими міжнародними організаціями, такими як Компенсаційна комісія Організації Об'єднаних Націй (UNCC) з питань позовів внаслідок війни у Перській затоці (1990-1991) на основі резолюцій Ради Безпеки, запропонована Компенсаційна комісія з питань міжнародних злочинів у Дарфурі, Судан (CCDS), Комісія з житлових та майнових претензій (HPCC) та Комісія з житлових претензій у Косово (KPCC) на основі постанов Спеціального представника Генерального секретаря ООН в рамках повноважень Тимчасової Місії ООН у Косово (UNMIK); попередник Комісії з вирішення майнових спорів (CRRPD) в Іраку, Іракська комісія з розгляду майнових претензій (IPCC) на основі постанови Тимчасової коаліційної адміністрації.

289. Врешті-решт, деякі механізми відшкодування спочатку були створені на підставі двосторонніх угод і, відповідно, мали особливість наднаціональних механізмів. Проте нещодавно вони стали національними та продовжують функціонувати виключно в рамках правової бази. Наприклад, Німецька програма компенсацій за примусову працю (GFLCP) була ініційована угодою між Сполученими Штатами Америки та Німеччиною, яка продовжувала свою роботу на основі федерального законодавства Німеччини. Трибунал з урегулювання претензій щодо неактивних рахунків у Швейцарії (CRT-I) був заснований на підставі Меморандуму про взаєморозуміння між Всесвітньою єврейською організацією з реституції та Всесвітнім єврейським конгресом з одного боку й Асоціацією швейцарських банкірів з іншого. Згодом його було засновано як незалежний міжнародний арбітражний суд згідно із законодавством Швейцарії.²⁸⁵

290. Якщо механізм відшкодування, що розглядає скарги, викликані або пов'язані зі збройним конфліктом, спочатку був встановлений в рамках національної правової системи національним законодавством, його можна вважати засобом правового захисту у розумінні статей 13 та 35 (1) Конвенції або компенсаційним механізмом у розумінні статті 5 §5 Конвенції чи статті 3 Протоколу № 7. Національні засоби правового захисту включають елемент оцінювання сатисфакції, але не повинні прирівнюватися до нього.

291. Усі ці приклади механізмів відшкодування сприяють розумінню того, як можна реалізувати право на відшкодування у контексті справ, викликаних збройним конфліктом, і які механізми відшкодування можна створити з цього приводу. Вони особливо актуальні для порівняння Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України²⁸⁶, щоб зрозуміти його роль та місце в арсеналі міжнародних механізмів відшкодування, включаючи запропоновані Конвенцією у різних формах справедливої сатисфакції.

292. Науковці справедливо зазначають, що згаданий Реєстр є лише першим елементом майбутнього компенсаційного механізму, і що запропонований Конвенцією механізм необхідно застосовувати згадано з таким майбутнім варіантом. Йдеться

²⁸⁵ АМП, «Звіт конференції. Вашингтон».

²⁸⁶ Комітет міністрів, «CM/Res(2023)3».

не лише про поточні міждержавні справи України проти Росії та усі поточні або майбутні індивідуальні заяви, подані до Суду у зв'язку зі збройним конфліктом або внаслідок нього. Інші «справи, пов'язані зі шкодою внаслідок військових конфліктів», покликані довести, що Рада Європи має «необхідний досвід та організаційний потенціал для підтримки створення нового [компенсаційного механізму]».²⁸⁷

293. Проте мета цього дослідження полягає у наданні відповіді на запитання про те, яке місце та роль наразі має механізм справедливої сатисфакції за Конвенцією у сучасних умовах конфлікту в Україні. Це запитання приводить Дослідження до останнього розділу, де пояснюється роль і місце практика Суду про справедливу сатисфакцію у конкретному контексті збройного конфлікту в Україні.

5. Справедлива сатисфакція у контексті збройного конфлікту в Україні

294. Яку роль відіграє механізм справедливої сатисфакції у контексті збройного конфлікту в Україні? Відповідь на це запитання доволі проста: практика Суду має двостороннє значення: (i) як прецедент для власних справ, що стосуються конфлікту, та (ii) як вказівка для українських судів або органів влади України, які бажають створити механізми відшкодування на національному рівні через судову практику або адміністративні провадження.

Прецедентне значення

295. У першому значенні практика Суду буде актуальним для поточних міждержавних справ України проти Росії та для усіх поточних індивідуальних заяв, що стосуються збройного конфлікту в Україні або викликані ним. Це означає, що Суд у своїх рішеннях про присудження справедливої сатисфакції керуватиметься принципами та практикою у подібних справах.

296. Важливо зазначити, що у цьому Дослідженні не мається на увазі, що Суд обов'язково присудить справедливу сатисфакцію у всіх цих справах, оскільки це означало б встановлення Судом порушень. Дослідження не може і не буде робити припущення щодо результатів усіх цих справ, і саме Суд повинен приймати рішення про атрибуцію та протиправність заявлених порушень Конвенції. Суду залишається розрахувати та присудити справедливу сатисфакцію у справах, де ним встановлені порушення згідно з його власною судовою практикою. Остання фраза «згідно з його практикою» вказує на прецедентне значення, на яке посилається це Дослідження.

297. В такому останньому значенні, Дослідження не може навіть стверджувати, що Суд суворо дотримуватиметься своєї практики про присудження справедливої сатисфакції. Суд може знайти достатньо підстав у конкретних обставинах справ, пов'язаних з конфліктом в Україні, щоб змінити свої попередні принципи або розробити нову практику стосовно справедливої сатисфакції. Таке твердження є ще більше спекулятивним, проте це все ж можливо.

298. Ведучи мову про прецедентне значення, це Дослідження має на увазі лише про обрання Судом певних справ, на основі яких він може присудити справедливу сатисфакцію за умови дотримання критеріїв та умов для такого присудження. Це також

²⁸⁷ А. Межиковська, «Створення Реєстру збитків — першого елемента у забезпеченні фінансової відповідальності Росії за агресію проти України — Європейське товариство міжнародного права | Société européenne de droit international» (Establishment of the Registry of Damage – The first element in ensuring Russia's financial accountability for the aggression against Ukraine — European Society of International Law) (2023) 12 *Роздуми ESIL (ESIL Reflections)*.

означає, що деякі принципи його практики про справедливу сатисфакцію можуть бути актуальними у цьому контексті.

299. Хоча відповідні справи, які Суд може обрати, перелічені нижче, релевантними принципами є наступними:

- a. У міждержавних справах справедлива сатисфакція застосовується і може присуджуватися лише на користь окремих постраждалих внаслідок порушень, заявлених Державою-заявицею від імені таких осіб,²⁸⁸ проте такі присудження оцінюються як колективні, а не індивідуальні претензії (див. §238);
- b. У справах на основі індивідуальних заяв справедлива сатисфакція присуджується переважно з дотриманням принципів індивідуалізації та на розсуд Суду, однак розрахунки конкретних форм відшкодування (наприклад, тяжкі матеріальні збитки, моральна шкода) можуть відступати від цих принципів та ґрунтуватися на «загальній» оцінці у якості колективних позовів (подібно до претензій внаслідок систематичних або структурних порушень)²⁸⁹

300. Яким чином і чи взагалі може Суд координувати присудження справедливої сатисфакції, якщо такі можливі, із майбутніми компенсаційними механізмами в Україні, включаючи Реєстр²⁹⁰ Ради Європи — це предмет для іншого дослідження.

Індикативне значення

301. У такому значенні практика Суду відіграє роль орієнтиру (джерела натхнення) для українських судів та органів влади, якщо вони вирішать створити особливий судовий або адміністративний механізм відшкодування. Створення таких механізмів виступає зобов'язанням органів влади України згідно з нормами загального міжнародного права, що кодифіковані та пояснюються вище²⁹¹, а також за статтею 13 Конвенції.

302. У зв'язку з цим справедлива сатисфакція має особливе значення. З матеріальної та процесуальної точок зору національні суди та органи влади не можуть відтворювати її у своїх внутрішніх провадженнях, імітуючи провадження Суду. Проте вони можуть використовувати її як джерело натхнення (орієнтир) та реалізовувати відповідно до пояснених вище принципів. Саме це пропонується розуміти у цьому Дослідженні під «індикативним значенням» практики Суду про справедливу сатисфакцію.

303. Індикативне значення також означає, що національні суди черпають натхнення від аргументації Суду щодо справедливої сатисфакції під час присудження компенсацій або інших заходів відшкодування. Суди застосовують це так, як це робить Суд у своїх справах.

304. Для національних органів влади, окрім судів, які бажають застосовувати практику Суду про справедливу сатисфакцію, індикативне значення означає, що вони можуть розробити політики та запровадити ефективні засоби правового захисту для

²⁸⁸ «Кіпр проти Туреччини» (справедлива сатисфакція); «Грузія проти Росії» (справедлива сатисфакція); «Грузія проти Росії» (ii) (справедлива сатисфакція).

²⁸⁹ «Варнава та інші проти Туреччини»; «Курич та інші проти Словенії» (справедлива сатисфакція); «Чірагов та інші проти Вірменії» (справедлива сатисфакція); «Саргсян проти Азербайджану» (справедлива сатисфакція); «Катан та інші проти Молдови та Росії».

²⁹⁰ Комітет міністрів, «CM/Res(2023)3».

²⁹¹ АМП, «Резолюція конференції. Гаага» стаття 13. Відшкодування за національним законодавством; АМП, Ронцітті і Гофман, «Звіт конференції. Гаага» Зауваження до статті 13.

забезпечення того, щоб постраждалі внаслідок порушень особи отримали належну компенсацію та доступ до інших форм відшкодування.

305. Українські суди та органи влади можуть імітувати спосіб проведення розгляду Судом та використовувати його рішення про присудження справедливої сатисфакції як джерело натхнення для розрахунку компенсацій. Проте індикативне значення практики Суду не обмежується імітацією проваджень та простими математичними розрахунками компенсацій. Індикативне значення передбачає знання практики Суду і застосування подібної судової та юридичної аргументації в окремих справах. Це не означає, що національні суди та органи влади повинні копіювати розмір компенсації, присудженої у подібних справах.

306. Індикативне значення рішень Суду можна порівняти з поняттям «переконливий прецедент» у системах загального права, яке використовується для позначення рішення, що має певну авторитетну вагу, але не є обов'язковим для суду. Іншими словами, національний суд може, але не зобов'язаний застосовувати рішення Суду про справедливу сатисфакцію під час розгляду своєї справи.

307. В останньому розумінні майже кожен принцип, виведений з прецедентного права Суду про справедливу сатисфакцію, а не лише зі справ, викликаних або пов'язаних зі збройними конфліктами, може мати таке індикативне значення. У контексті цього Дослідження, враховуючи його практичні цілі, принципи можна лише узагальнити як конкретні рекомендації, що впливають з вищенаведеного опису правової бази Конвенції про справедливу сатисфакцію.

308. Суд не розробив особливих норм щодо справедливої сатисфакції, які стосуються претензій, викликаних або пов'язаних зі збройними конфліктами. Справедлива сатисфакція має особливе значення лише у зв'язку із загальним міжнародним правом, але, як правило, застосовується до будь-якої претензії, що впливає внаслідок порушення Конвенції, а не збройного конфлікту. Збройний конфлікт важливий як контекст для розгляду питань атрибуції та протиправності, а саме при прийнятті рішення про порушення Конвенції. Він менш актуальний для оцінювання справедливої сатисфакції, за винятком, ймовірно, розрахунку моральної шкоди. Проте цей останній аспект досі є предметом суперечок (див. §§ 239, 240).

309. Таким чином, враховуючи практичну мету цього Дослідження та загальну застосовність справедливої сатисфакції, доцільно було б практику Суду та похідні від нього принципи рекомендаціями. Принципи, сформульовані як рекомендації, можуть бути кращим орієнтиром для українських судів та органів влади у розробці власної практики та/або конкретних механізмів відшкодування.

310. На додаток до рекомендацій у дослідженні пропонується добірка рішень Суду, що належать до категорії справ, викликаних або пов'язаних зі збройними конфліктами (див. Розділ 7). Така добірка корисна в якості індикатора для українських суддів, які можуть мати бажання втілювати спосіб розгляду скарг Судом та орієнтуватися на розміри компенсацій, присуджених у таких справах. Необхідно зазначити, що обрані справи є лише навідними, а не обов'язковими; зрештою, рішення про справедливу сатисфакцію належить до виключної дискреції українських суддів.

6. Рекомендації

311. Рекомендації не можуть і не повинні застосовуватися у процесі прийняття рішення щодо питань атрибуції та протиправності діяння, породжуючи право на відшкодування (та справедливу сатисфакцію). Згідно з Конвенцією такі рекомендації не стосуються

питань юрисдикції, прийнятності або суті порушень. Іншими словами, рекомендації дійсні лише за умови застосування у доповнення до визначення відповідальності за порушення прав людини, тобто лише після розв'язання таких питань та встановлення відповідальної сторони.

312. З огляду на складність питань, що впливають з претензій про відшкодування, особливо у контексті збройного конфлікту, рекомендації слід формулювати з двох точок зору: матеріальної та процесуальної.

313. Рекомендації стосуються українських судів та органів влади у широкому розумінні, якщо не визначено інше. Деякі рекомендації говорять самі за себе; інші можуть супроводжуватися поясненням.

Рекомендації матеріального характеру

1. Розглянути питання про детальне вивчення загального міжнародного права про відповідальність держави, як визначено Комісією міжнародного права, і, зокрема, норми про відшкодування для постраждалих у збройних конфліктах, визначені Асоціацією міжнародного права; справедлива сатисфакція має статус *lex specialis* серед таких законів та норм, які повинні застосовуватися у гармонії (§§ 7, 90)

2. Визначити термінологію, що узгоджується з цим міжнародним правом, особливо поняття відшкодування, компенсації та сатисфакції, а також інші відповідні юридичні терміни. Термінологія має важливе значення для українських судів та органів влади для встановлення узгодженої юридичної мови у законодавстві та на практиці.

3. Під час розгляду претензій про відшкодування дотримуватися принципів загального міжнародного права про відповідальність держав і, зокрема, законодавства про відшкодування, з якими пов'язана система справедливої сатисфакції Конвенції.

4. Навіть у контексті претензій, викликаних або пов'язаних зі збройним конфліктом, застосовувати ті ж матеріальні норми про присудження справедливої сатисфакції та відшкодування, що й у мирний час; контекст збройного конфлікту може мати значення лише для оцінювання заяв про відшкодування моральної шкоди, що можуть супроводжуватися належною аргументацією; індивідуалізація залишається основним принципом у цьому питанні.

5. Спочатку перевіряти, чи виконані основні вимоги для присудження справедливої сатисфакції, і переходити до оцінювання претензій лише після:

- a. встановлення принаймні одного порушення прав людини і
- b. перевірки можливості часткового або повного відновлення ситуації постраждалої особи до того стану, який існував до порушення.

6. Якщо порушення продовжується, вимагати та забезпечити припинення діяння, яке завдає шкоди (наприклад, звільнити з-під незаконного утримання під вартою), і лише після цього починати розгляд претензій про відшкодування.

7. Якщо відновити ситуацію постраждалої особи до *статусу-кво* можливо, присудити конкретні заходи для здійснення *restitutio in integrum* (наприклад, відновлення права власності).

8. Якщо відновлення неможливе або можливе частково, перейти до розгляду претензій про грошову компенсацію, водночас шукаючи відповіді на наступні запитання:

- a. чи є необхідною запитувана грошова компенсація (необхідність),

- b. чи заявлена шкода була спричинена порушенням (причинно-наслідковий зв'язок).

9. Якщо заявлену шкоду необхідно усунути, і вона була спричинена порушенням, розмежувати її три форми: матеріальні збитки, моральна шкода та витрати.

10. Розглянути та оцінити кожну з цих форм претензій про відшкодування збитків відповідно до їхніх конкретних норм:

a. Матеріальні збитки:

- i. необхідно розділити на фактичні (*damnum emergens*) та майбутні збитки (*lucrum cessans*), що вимагають найвищих стандартів доказування, але не надмірного тягаря, коли такі докази не можна об'єктивно подати (див. ...);
- ii. необхідно розглядати з дотриманням норм про змагальність;
- iii. необхідно розділяти за характером порушення на такі, що передбачають майнові права (майнові справи) та права людини нефінансового характеру (немайнові справи); оцінювання матеріальних збитків у таких категоріях справ може відрізнитися (наприклад, втрата годувальника у § ...);
- iv. можна розглядати з урахуванням їхньої складності; якщо претензії не можна належним чином оцінити через плин часу, рецесію, інфляцію або інші чинники, що перешкоджають об'єктивному оцінюванню, розглянути присудження загальної суми на «справедливій основі». (Див. рівність)

b. моральна шкода

- i. належить до виключної судової дискреції (розсуду);
- ii. необхідно індивідуалізувати та кількісно оцінювати на основі деяких передбачуваних критеріїв, що стосуються:
 - 1. характеру та тяжкості порушень;
 - 2. попередніх рішень про відшкодування моральної шкоди або практики Суду у подібних справах; суди можуть враховувати власну судову практику, яка повинна принаймні відповідати практиці Суду;
 - 3. характер постраждалої особи, ступінь індивідуального страждання та, якщо є, поведінку такої особи, що сприяла порушенню;
 - 4. будь-які загальні суспільні інтереси на кону, які можуть послаблювати або переосмислювати заявлену шкоду;
- iii. враховувати фактори стосовно загального контексту порушення, але не як основний критерій; навіть якщо порушення виникло у збройному конфлікті в Україні або пов'язане з ним, суди повинні розраховувати розмір відшкодування за моральну шкоду на основі індивідуальних обставин (див. Розділ «Критерії, пов'язані із загальним контекстом порушення»);

- iv. може включати пом'якшення деяких менш серйозних порушень за допомогою простого визнання порушення або присудження символічних компенсацій;

с. витрати

- i. компенсуються лише за умови, що вони були
 - 1. фактичними,
 - 2. необхідними і
 - 3. обґрунтовано понесені;
- ii. не включають конкретні категорії видатків та витрат, що не відповідають цим критеріям (наприклад, непередбачувані виплати) і не можуть бути компенсовані у справах про права людини.

11. У процесі оцінювання та кількісного визначення компенсацій або присудження інших заходів відшкодування вказувати підстави на основі принципів необхідності, рівності, судової дискреції, причинно-наслідкового зв'язку та пропорційності; останній принцип є наріжним каменем судової аргументації, проте також може використовуватися в адміністративних рішеннях.

Рекомендації процесуального характеру

12. Відшкодування за правом прав людини, особливо у справах, викликаних або пов'язаних зі збройними конфліктами, передбачають обов'язок прийняття особливих правил процедури та конкретної правової бази, які можуть відступати від звичайних процесуальних норм розгляду цивільної відповідальності; розглянути розробку та прийняття спеціальної правової бази.

13. Така база повинна відповідати вимогам ефективного засобу правового захисту у розумінні статті 13 Конвенції. Оцінювання заяв про справедливу сатисфакцію є невід'ємною частиною засобів правового захисту, особливо тих, що забезпечують компенсацію за порушення матеріальних прав за Конвенцією. Розглянути перегляд та вивчення права на ефективний засіб правового захисту за загальним міжнародним правом та за статтею 13 Конвенції.

14. Розглянути регулювання порядку подання та розгляду претензій про справедливу сатисфакцію на основі принципів змагальності, забезпечуючи права постраждалих бути почутими та подавати претензії щодо справедливої сатисфакції та докази, що підтверджують такі претензії. Наступні міркування доречні у цьому контексті:

- a. Такі процедури можуть покласти тягар доказування, але не надмірний, на постраждалу особу щодо подання претензій та вимагання компенсації, включаючи встановлення процесуальних строків для таких подань;
- b. Недотримання процесуальних строків може призвести до відмови у наданні компенсації, за винятком відшкодування моральної шкоди у справах, що передбачають конкретні порушення (див. процедура); таке відшкодування моральної шкоди може присуджуватися судами ex-officio;
- c. Адекватна організаційна структура, право на оскарження, юрисдикційні повноваження тощо можуть передбачатися процесуальними нормами відповідно до основних принципів справедливості (стаття 6 Конвенції) та ефективності (стаття 13 Конвенції);

- d. Конкретні засоби правового захисту, що мають адміністративний характер, можуть забезпечити детальні правила збору, реєстрації та опрацювання претензій, а також правила прийняття рішень та оцінювання претензій; судові засоби правового захисту можуть бути більш гнучкими та менш докладними з цього приводу, залишаючи більше свободи суддям;
- e. Правила процедури щодо справедливої сатисфакції поширюються на положення про виконання рішень.

7. Орієнтовний перелік відповідних справ

Нижченаведена добірка рішень Суду про справедливу сатисфакцію має лише індикативне значення для оцінювання претензій про відшкодування у справах, що були викликані або пов'язані зі збройними конфліктами. Не обов'язково копіювати розміри присудженого відшкодування за моральну шкоду або дублювати оцінювання претензій про відшкодування матеріальних збитків, видатків та витрат. Кожна справа — індивідуальна, але її можна порівнювати з уже розглянутими Судом справами. Справа або справи з цього переліку слугують відправною точкою для розгляду претензій таким чином, як це робив Суд, а також основою для розрахунку відшкодування за моральну шкоду. Розміри справедливої сатисфакції є переконливими, проте не обов'язковими.

Міждержавні справи, пов'язані зі збройними конфліктами

[«Ірландія проти Сполученого Королівства»](#) (Ireland v. the United Kingdom), № 5310/71, 18 січня 1978 р.

Порушення статей 3 та 5 в результаті здійснення ряду позасудових повноважень щодо затримання, утримання під вартою та інтернування, а також заявленого неналежного поведіння з особами, позбавленими у такий спосіб волі, у період з серпня 1971 року до грудня 1975 року у Північній Ірландії.

Суд не застосував тогочасну статтю 50 (справедлива сатисфакція), оскільки, як стверджувала Ірландія, справа не мала «у якості предмета отримання компенсації окремою особою і не пропонувала Суду присудити справедливу сатисфакцію».

[«Кіпр проти Туреччини» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Cyprus v. Turkey (Just Satisfaction)), № 25781/94, 12 травня 2014 р.

Численні порушення Конвенції з боку Туреччини, пов'язані з військовими операціями, які вона проводила на півночі Кіпру в липні та серпні 1974 року, поділом території Кіпру та діяльністю «Турецької Республіки Північного Кіпру»; Рішення у зв'язку зі зниклими та ізольованими громадянами на півночі Кіпру.

[«Грузія проти Росії» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Georgia v. Russia (Just Satisfaction)), № 13255/07, 31 січня 2019 р.

Скоординована політика арешту, тримання під вартою та висилки громадян Грузії була запроваджена у Російській Федерації, яка становила «адміністративну практику» колективного вислання іноземців всупереч статті 4 Протоколу № 4. Суд також встановив, що така практика порушувала статтю 5 §§ 1 та 4, статтю 3 та статтю 13 Конвенції, зокрема у зв'язку з довільним характером та умовами утримання під вартою затриманих осіб;

Кількісне визначення та ідентифікація постраждалих, які мають право на компенсацію у зв'язку з моральною шкодою, у міждержавній справі.

[«Грузія проти Росії» \(II\) \(справедлива сатисфакція\)](#) (Georgia v. Russia (II) (Just Satisfaction)), № 38263/08, 28 квітня 2023 р.

Адміністративні практики з боку Російської Федерації у контексті збройного конфлікту між Грузією та Російською Федерацією в серпні 2008 року, що порушують статті 2, 3, 5 та 8 Конвенції та статтю 2 Протоколу № 4;

Присудження відшкодування моральної шкоди Уряду-заявнику на користь ідентифікованих постраждалих осіб виключно на основі доказів, поданих ним у зв'язку з відмовою Уряду-відповідача брати участь у провадженні.

Інші відповідні справи, пов'язані або викликані збройними конфліктами

[«Аль-Джедда проти Сполученого Королівства»](#) (Al-Jedda v. the United Kingdom), № 27021/08, 7 липня 2011 р.

Утримання під вартою громадянина Іраку Збройними силами Великої Британії в Іраку; присуджено відшкодування моральної шкоди

[«Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства»](#) (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom), № 55721/07, 7 липня 2011 р.

Тривале запобіжне утримання під вартою громадянина Іраку Збройними силами Великої Британії в Іраку на основі резолюції Ради Безпеки ООН; присуджено відшкодування моральної шкоди;

[«Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії»](#) (Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia), № 43370/04 та наступні, 19 жовтня 2012 р.

Освітня політика в сепаратистському регіоні; колективна оцінка моральної шкоди

[«Чірагов та інші проти Вірменії» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Chiragov and Others v. Armenia (Just Satisfaction)), № 13216/05, 12 грудня 2017 р.

Сукупне відшкодування матеріальної та моральної шкоди для осіб, переміщених у контексті конфлікту у Нагірному Карабаху.

[«Демопулос та інші проти Туреччини» \(ріш.\)](#) (Demopoulos and Others v. Turkey), № 46113/99 та наступні, 1 березня 2010 р.

Діяли спеціальні механізми відшкодування (Комісія з нерухомості на підставі Закону № 67/2005 у зв'язку з позбавленням майна на півночі Кіпру у 1974 році) про компенсацію матеріальних збитків і могли бути використані заявниками до подання позову до Суду.

[«Доган та інші проти Туреччини» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Doğan and Others v. Turkey (Just Satisfaction)), № 8803/02 та наступні, 13 липня 2006 р.

Завдана шкода селянам, позбавленим доступу до їхнього села протягом близько десяти років.

[«Джалуд проти Нідерландів»](#) (Jaloud v. the Netherlands), № 47708/08, 20 листопада 2014 р.

Вбивство громадянина Іраку нідерландським військовослужбовцем, членом Стабілізаційних сил в Іраку; присуджено відшкодування моральної шкоди за неефективне розслідування.

[«Лоїзиду проти Туреччини» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Loizidou v. Turkey (Just Satisfaction)), № 15318/89, 28 липня 1998 р.

Невизначеності, властиві оцінюванню економічних втрат внаслідок відмови надання доступу до майна на півночі Кіпру, присуджено суму на справедливій основі;

Присуджено відшкодування моральної шкоди у зв'язку зі стражданнями, безпорадністю та розчаруванням заявника.

[«Мозер проти Республіки Молдова та Росії»](#) (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia), № 11138/10, 23 лютого 2016 р.

Утримання під вартою за розпорядженням «судів» сепаратистського регіону; порушення інших прав у зв'язку з цим; присуджено відшкодування моральної шкоди

[«Саргсян проти Азербайджану» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Sargsyan v. Azerbaijan (Just Satisfaction)), № 40167/06, 12 грудня 2017 р.

Сукупне відшкодування матеріальної та моральної шкоди для осіб, переміщених у контексті конфлікту у Нагірному Карабаху

[«Варнава та інші проти Туреччини»](#) (Varnava and Others v. Turkey), № 16064/90 та наступні, 18 вересня 2009 р.

Мовчання органів влади у відповідь на реальне занепокоєння долею греків-кіпріотів, які зникли після початку військових операцій Туреччини на півночі Кіпру у 1974 році; нездатність провести ефективне розслідування їхньої долі.

Моральна шкода для кожного заявника з огляду на тяжкий характер справи та десятиліття невизначеності, пережиті заявниками. Суд пояснив, що він не застосовував конкретну шкалу збитків для присудження відшкодування у справах про зникнення, але керувався рівністю, що передбачало гнучкість та об'єктивний розгляд того, що було справедливим, чесним та доцільним у всіх обставинах.

[«Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Xenides-Arestis v. Turkey (Just Satisfaction)), № 46347/99, 7 грудня 2006 р.

Перешкоджання заявниці повернутися до її дому та майна на півночі Кіпру, від якої не вимагалось звернутися до нової національної Комісії з метою отримання відшкодування збитків, коли Суд уже прийняв рішення за суттю її справи.

Присуджено відшкодування матеріальної, моральної шкоди, видатків та витрат.

Інші відповідні справи

[«Агрокомплекс проти України» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Agrokompleks v. Ukraine (just satisfaction)), № 23465/03, 6 жовтня 2011 р.

Загальна оцінка фактичних та майбутніх втрат.

[«Акдивар та інші проти Туреччини» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Akdivar and Others v. Turkey (Just Satisfaction)), № 21893/93, 1 квітня 1998 р.

Присуджено відшкодування стосовно будинків, оброблюваних та орних земель, домашнього майна, худоби та кормів, а також вартості альтернативного житла. З огляду на високий рівень інфляції в Туреччині суми необхідно конвертувати у фунти стерлінгів.

З огляду на серйозність встановленого порушення необхідно присудити відшкодування. Вимогу про штрафні санкції відхилено.

[«Андреєва проти Латвії»](#) (Andrejeva v. Latvia), № 55707/00, 18 лютого 2009 р.

Відмова врахувати роки роботи заявниці у колишньому Радянському Союзі при розрахунку її стражу для отримання пенсії, оскільки вона не мала громадянства Латвії;

Загальне відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

[«Гімп та інші проти Республіки Молдова»](#) (Ghimp and Others v. the Republic of Moldova), № 32520/09, 30 жовтня 2012 р.

Присуджено відшкодування матеріальних збитків внаслідок втрати годувальника, який помер після зловживань з боку поліції.

[«Імобільяре Саффі проти Італії»](#) (Immobiliare Saffi v. Italy), № 5238/10, 28 липня 1999 р.

Різні грошові вимоги за нездатність використовувати майно

[«Яллог проти Німеччини»](#) (Jalloh v. Germany), № 54810/00, 11 липня 2006 р.

Присудження відшкодування моральної шкоди за примусове введення блювотних засобів наркоторговцю та використання доказів у суді

[«Христов проти України»](#) (Khrystov v. Ukraine), № 24465/04, 19 лютого 2009 р.

Неврахування особливих характеристик пам'ятки архітектури при оцінюванні компенсації за її експропріацію

[«Курич та інші проти Словенії» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Kurić and Others v. Slovenia (Just Satisfaction)), № 26828/06, 12 березня 2014 р.

Присудження відшкодування за матеріальні збитки, понесені заявниками внаслідок «видалення» з Державного реєстру та неможливості отримати документи, що підтверджують особу

[«Мегадат.Ком СРЛ проти Молдови» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Megadat.Com SRL v. Moldova (Just Satisfaction)), № 21151/04, 17 травня 2011 р.

Відмова у наданні компенсації за майбутні втрати внаслідок спекулятивних претензій.

[«Ментес та інші проти Туреччини» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Menteş and Others v. Turkey (Just Satisfaction)), № 23186/94, 24 липня 1998 р.

Присуджено відшкодування стосовно будинків, домашнього майна перших трьох заявників, сільськогосподарської техніки одного заявника, худоби та кормів двох заявників.

[«Міхеєв проти Росії»](#) (Mikheyev v. Russia), № 72166/01, 26 січня 2006 р.

Розрахунок майбутніх збитків як матеріальної шкоди внаслідок катування.

[«Оферта Плюс С.р.л. проти Молдови» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Oferta Plus S.r.l. v. Moldova (Just Satisfaction)), № 14385/04, 12 лютого 2008 р.

Складні претензії у зв'язку з фактичним та майбутніми втратами

[«Оджог та інші проти Республіки Молдова» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Ojog and Others v. the Republic of Moldova (Just Satisfaction)), № 1988/06, 18 лютого 2020 р.

Альтернативне урегулювання матеріальних претензій; заявники відмовилися використовувати доступну restitutio in integrum

[«Совтрансавто-Холдинг проти України» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Sovtransavto Holding v. Ukraine (just satisfaction)), № 60634/12, 2 жовтня 2003 р.

Завдані компанії-заявнику матеріальні збитки внаслідок втрати реальних можливостей керувати на практиці компанією, частковим власником якої вона була, та контролювати активи останньої, моральна шкода внаслідок ситуації тривалої невизначеності, в якій опинилася компанія-заявник.

[«Колишній король Греції та інші проти Греції» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Former King of Greece and Others v. Greece (Just Satisfaction)), № 60797/17 та наступні, 28 листопада 2002 р.

Присуджено відшкодування матеріальних збитків за відсутності реституції.

[«Жакова проти Чеської Республіки» \(справедлива сатисфакція\)](#) (Žáková v. the Czech Republic (Just Satisfaction)), № 2000/09, 6 квітня 2017 р.

Відшкодування моральної шкоди за відсутність юридичних вимог виправлення цивільного стану трансгендерних осіб